tarih VE toplum

7000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / MAYIS 1991

89

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

tarih VE toplum

Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
64 Yıl Önce Yayımlanmış Bir Risale	*Mete Tunçay*	6
Ev Bark Nedir?	*Şinasi Tekin*	10
Alman Kültür Tarihi'nde Türk İmgesi III	*Onur Bilge Kula*	14
Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında	*Köprülüzade Mehmet Fuad*	16
Beyoğlu'nda Kaybolan Geçit ve Pasajlar II	*Behzat Üsdiken*	21
Sami Güner	*Taha Toros*	28
19. Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut'ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri	*Arslan Terzioğlu*	30
Türkler Toulon'da	*Jean-Louis Mattei*	34
İskoç Ulusal Geleneği Nasıl Yaratıldı	*Hugh Trevor-Roper*	39
Yahudiler ve Türk Milliyetçiliği	*Suavi Aydın*	44
İstanbul Tarihini Yazan Ermeniler	*Kevork Pamukciyan*	48
Çocuk Gözüyle Devrim		53
Kitabiyat		57
Vakıflara Dair Bir Eser Üstüne	*Hasan Yüksel*	
Macarca, Türkiye Yolculuk Kitapları	*Cemil Öztürk*	
Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş	*Uygur Kocabaşoğlu*	

Kapak: Toulon Limanı'nda Osmanlı Donanması'nın serencam minyatürü.

MAYIS 1991 • CİLT 15 • SAYI 89

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Nuray Özbal

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Düzeltİ:** Fatih M.Öztan, Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Murat Dönmez

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Kerem Serbest / **Renk Ayırımı:** Çağdaş Yayıncılık ve Basın San. A.Ş. / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 84.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 7.000 TL.

ÖTEKİ TÜRKLER

Geçen sayınızda, kısaltılmış İngilizce metnini çevirip yayımladığınız, genç Tatar bilgini Ayaz Melikov'un yazısını son derece ilginç buldum. TC uyruğu olan Türklerle, başka devletlerin uyrukluğunda yaşayan Türkler arasında, yakın gelecekte ne gibi ilişkiler kurulabileceği sorunu, ister sağcı olalım ister solcu, hepimizin dikkatle düşünmemiz gereken bir konu.

Yurttaşlık değil de milliyet olarak Türklük, ancak dil ortaklığıyla tanımlanabilir. Çin Seddi'nden Adriyatik kıyılarına kadar uzanan geniş bir alanda, toplamı Türkiye'nin nüfusundan daha fazla soydaşımızın yaşadığı, açık bir gerçek. En çoğu Sovyet cumhuriyetlerinde; ama Çin'de, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Afganistan, İran, Irak ve Kıbrıs'ta da bizimle aynı anadili paylaşan insanlar var. Türkiye Türkleriyle öteki Türklere, göçmen olarak yurtlarının dışında yaşayanları da katarsak, yüz milyonu aşan bir sayıya ulaşırız.

(TC Hükûmetinin, halk deyimindeki gibi "alacağına şahin, vereceğine karga" bir tutum takınması, beni çok rahatsız ediyor. Jivkov yönetiminin Bulgaristan Türklerinin isimlerini zorla değiştirtmesine karşı çıkarken, kendi hükûmetinizin Kürtlere çocuklarına Kürt isimleri vermeyi yasaklamasını nasıl görmezlikten gelirsiniz? Elbette doğru tavır, orada da burada da, her yerde sonuna kadar tam kültürel özgürlükten yana olmaktır! Gelin görün ki, Bulgaristan'da politika değişti; bizde ise, devam ediyor.)

Peki, "öteki Türkler"le ne yapacağız? Bir kere, meydanı yalnızca bizim Türkçülere (meselâ, İslâm sentezcisi Aydınlar Ocağı'na) bırakmamalıyız. Sovyetler'deki akrabalarımızın çoğu, Büyük Rus gölgesinde yaşamaktan ötürü, zaten abartılı bir milliyetçiliğe teşne görünüyorlar. Eğer Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Alman yardımıyla gerdeğe girmeye kalkışan, ama sadece onlara âlet olmakla kalan, şimdi de Amerikan şemsiyesi altında cihangirliğe soyunan romantik hayalperestlerimiz dış Türkleri bizimle siyasal bir birliğe kışkırtırlarsa, başımıza büyük belâlar açılır. "Dimyata pirince giderken, evdeki bulgurdan da olabiliriz." (Bu arada, tedafüî - tecavüzî milliyetçilik ayrımı yapılmasından hazzetmediğimi; çoğu durumlarda, savunmanın nerede bittiğinin, saldırının nerede başladığının ayrılamayacağına inandığımı da belirteyim.)

Azgelişmiş ülkelerin bütün aydınlarının da azgelişmiş olmaları gerekmez. Demek istediğim, Azerbaycan'da da, Özbekistan'da da, Türkmenistan'da da evrensel değerlere gönül vermiş, Türk olmaktan önce İnsan olan kimseler mutlaka vardır. Biz de, onlarla kültürel işbirliği amacıyla ilişki kurmalıyız.

Melikov, oradaki Türklerin kendi tarihlerini bilmediklerinden yakınıyor. İşin doğrusu, biz de pek bilmiyoruz. Efsanelerden, şovenlikten arındırılmış bir tarih yazımı, Türkiye'de de hâlâ yok. Öyle görünüyor ki, dış Türklerle yakınlaşmak, içte de kendi geçmişimizi daha nesnel bir biçimde tanımakla elele gitmek zorunda. Bu coğrafyada dokuz yüzyıldır yaşıyoruz. Soy birliği, bizi dışarıdaki akrabalarımızla ilgilenmeye zorluyorsa, Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşip bizleşen daha eski halklarıyla ve onların asılları gibi kalanlarıyla da ilgilenmemize yol açmalı, değil mi?

Tatar yeğenimiz, Türk toplulukları arasındaki din ve mezhep sorunlarına hiç değinmemiş. Amerikalılar ve Ruslar gibi, biz de Sovyetler'deki soydaşlarımızın Humeyni İranı'nın büyüsüne kapılmaları yerine, kendi yakın geçmişimizdeki gibi lâik bir çizgi izlemelerini yeğleriz. Ama lâiklik savaşımının kendi ülkemizde nasıl gelişeceği hâlâ kesinlik kazanmadığı gibi, Sovyetler'de de Türklüğün süregelmesinde dinsel geleneklerin belki sanıldığından daha büyük bir payı vardır. (Özal Azerîlerin Şia nedeniyle, tarih boyunca bizden çok İran'a yönelmiş olduklarını söyleyince, -nahak yere- hayli eleştirilmişti.)

Melikov'un ortak çeviri bankası önerisi, heyecan uyandırıcı. (Derginizin ne yazık ki, olağanlaşan dizgi-düzelti yanlışlarından bir yenisi de, "Türk dillerinden birine yapılmış bir çevirinin bir başka Türk lehçesine uyarlanmasının kolay olacağı" düşüncesini "kolay olmayacaktır" haline getirmiş!) İyi, ama Türkiye'de okuyan kesim o kadar dar ki. 60 milyonluk nüfusumuz için, 2-3 binlik tirajlarla kitap yayımlanıyor. Aslında, Melikov'un bankası, dış yazını Türk lehçelerine aktarmasa, yalnız öz yazınlarından bu lehçeler arası uyarlamaları başarsa bile, büyük yarar sağlamış olur.

Latin alfabesinde birleşilmesi önerisi iyi hoş da, bu vakte kadar Latin ve Arap elifbalarıyla kaleme alınmış ve basılmış kaynakları unutmadan, bu iş nasıl gerçekleştirilecek? Türkiye'de ilkokulu eski harflerle bitiren kuşak, yavaş yavaş doğal ömrünü tamamlamakta. Daha sonraki doğumlulardan Arap harflerini tanıyanların çoğu, din eğitimi alanlar. Biz lâikler ise, 1930 öncesini ancak rivayeten öğrenebiliyoruz. Eşgüdümlü ve birleşik bir Türk kültür politikası izlemek, bir yandan da daha iyi tarih bilmek, pek çok çalışmayı gerektirecek. Oysa bizim çocuklarımız televizyon seyretmekten, neredeyse çizgi romanların balon içindeki yazılarını bile okumaya üşeniyorlar.

Sovyet radyo şebekesinin Türkçeye daha çok yer vermesi isteği, bizi doğrudan doğruya ilgilendirmiyor. Ama akrabalarımızın bu taleplerini desteklemeye yüzümüz olması için, bizim de TRT'de

Bu sayımızda, kitap tanıtmaları ve diğer geleneksel sayfalar dışında, hepsi birbirinden ilginç onbir tane yazımız var. Önce, geçen Aralık ayında (84. sayı), Barbaros Hayreddin Paşa döneminde Osmanlılarla Fransızlar arasındaki karşılıklı propaganda üstüne bir incelemesini yayımladığımız, Türkolog Jean-Louis Mattei'nin, Toulon limanında Osmanlı Donanmasının serencamı hakkında kaleme aldığı bir makaleyi sunuyoruz. Kapağımızdaki minyatür de, bu konuyla ilgili.

İkinci bir araştırma, Prof. Terzioğlu'nun geçen yüzyılda Sudan, Mısır ve Lübnan memalikinde işleyen Osmanlı Hastahaneleri ve Tıp Okulları üstüne değerli çalışması. Bir başka makale de, İştikakçı dostumuz Prof. Ş.Tekin bark *sözcüğümüzün kökenini açıklıyor. Suavi Aydın'ın incelemesi, Osmanlı Yahudilerinin Türk Milliyetçiliğinin oluşumundaki rolü hakkında.*

Bedri Gencer'in (transkripsiyonla yetinmesini isterdik, ama dilini fazla eski bulmuş olacak ki) "günümüz Türkçesi"ne aktardığı, Fuad Köprülü'nün 78 yıl önce yazdığı, bizde Tarih ve Tarihçiler üstüne denemesi, bu ayın belki en önemli makalesini oluşturuyor. Kevork Pamukçiyan dostumuz da, İstanbul tarihi yazan 25 Ermeni seyyah ve müverrihini bizlere tanıtmakta.

1980'li yılların İngiliz tarihçiliğinde çok ilginç bir tema ortaya atıldı: Geleneğin İcadı. Kudret Emiroğlu arkadaşımızın Trevor-Roper'den özetleyerek Türkçeye çevirdiği yazı, İskoç dağlılarının (erkeklerin) -iç çamaşırsız!- giydiği "ekose" eteklerin 18. yüzyıl ortalarında İngilizlerce nasıl icat edildiğini aydınlatıyor.

Onur Bilge Kula arkadaşımızın hazırladığı, Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi yazı dizisinin, bu kere yayımladığımız üçüncüsü, yine Haçlı Seferleri döneminin mektuplarına dayanmakta. Behzat Üsdiken'in geçen ay başlayan (ve başlığındaki "ve yaşayan" sözcükleri sehven çıkarıldığı için, okuyucularımızdan özür dilediğimiz) Beyoğlu Pasaj ve Geçitleri'nin ikinci yazısında altı tane geçit daha, ıcığına cıcığına varıncaya dek anlatılıyor.

Devrimci Mayıs ayı vesilesiyle, geçen yıl bir Sovyet dergisinde çıkan "aksi-inkılâpçı" bir yazının özetle çevirisini ve şipşirin Rus aristokrat ve burjuva çocuklarının resimlerini sunuyoruz.

Defcatism'in bütün dünya solcuları gibi, ülkemizdekiler arasında da hızla yayılmasına karşın, ben kendi payıma sosyalizmin temel değerlerinin dünya durdukça yaşayacağına inanıyorum. Ne var ki, bu inanç, sosyalizmi kurma girişimlerinde işlenen yanlış ve günahlara karşı, bizi kör etmemeli! (Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda da, belge olduğu için kısaltmaya kıyamadığını, 1927'de yayımlanmış Sendika örgütleri kurma gereği ve yöntemlerine dair bir kitapçığın tam-metin çevrimyazısı var.)

Taha Toros üstadımız, geçen sayıda vaad ettiğimiz gibi, önceki ay bir trafik kazasında can veren Fotoğraf sanatçısı ve yakın dostu Sami Güner'i duygulu bir yazıyla anıyor. Toros Arşivi'nden ilginç bir eski grup fotoğrafını da, bu aya mahsus olarak, arka kapağımıza bastık.

Kitabiyat bölümümüzde, Hasan Yüksel'in hazırladığı, Doç. Akgündüz'ün T.Tarih Kurumu'nca yayımlanan Vakıf eserine ilişkin sert ve kanıtlı, uzun bir eleştiri yazısı yeralıyor. Uygur Kocabaşoğlu ise, Prof. Timur'un geçen aylarda Cep Üniversitesi dizimizde çıkan Çok Partili Hayata Geçiş *kitabını kısa, ama özlü bir biçimde değerlendiriyor. Cemil Öztürk ise, Macarca, Türkiye Yolculuk Kitapları'nı tanıtıyor. Ayşe Şen arkadaşımızın hazırladığı Yüz Yıl Önce Bu Ay'ın Osmanlı Basınından Seçmeler'de de, ilginç havadisleri okuyacaksınız.*

Dergimizin fiyatını yine bin lira arttırmak zorunda kaldığımız için üzgünüz. Siz hele Özal'ın Prezidansiyel anayasasını benimseyin, Tarih ve Toplum'u onbin liraya da alırsınız! Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

şöyle yüzde 20'lik bir Kürtçe kontenjanı istememiz gerekmez mi?

Okulların sayısını arttırmanın yanısıra, niteliklerini yükseltme yolları da düşünülmelidir. Azerbaycan Devlet Üniversitesi (Bakû), Lomonosov (Moskova) seviyesinden ne kadar aşağıdır? Bizim Türkiye'deki deneyimimiz, ilkokuldan yükseğine her kademede öğrenci sayısı çoğaldıkça, düzeyinin düşmesi oldu. Sanki, Tanrı bizim için çeşme-i irfanı iyice kısık tutmuş, belli bir sayıdan fazla adam yetiştirmemize izin vermiyor. Nüfusumuz 10 milyon da olsa 60 milyon da, her kuşakta işe yarar ancak 10 bin kişi çıkarabiliyoruz!

Bütün bu kaygılara karşın, parmak basılan sorun ciddidir. Böyle şeyleri düşünmenin, ırkçıların tekelinden çıkması da memnuniyet verici.

İBRAHİM PARS, İSTANBUL

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Mayıs 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVÂL

Borsada Düşüş

Bir iki günden beri Avrupa piyasalarını sarsmakta olan buhranların hudûsunda [ortaya çıkmasında] ahvâl-i siyasiyyenin tesiri olup olmadığı meselesi dahi şâyân-ı tedkiktir.

Umum eshâm-ı düveliyenin [devletlerin hisse senetlerinin] def'aten tenezzüle uğramasını istilzam edecek [düşmesine yol açacak] rivayâttan olmak üzere Almanya'nın Belçika umûruna müdahale edeceği ve hatta iki Almanya ordusunun Belçika hududunu tecavüz eylediği şâyi olmuş ise de, bu iki kararın ikisi dahi siyasiyat-ı umumiyye nokta-i nazarından gayet mühim şeyler olduğundan, böyle bir sırada da Almanya'nın Avrupa ahvâlini külliyen tagyir edecek [değiştirecek, bozacak] bir muamelede bulunmayacağı herkesçe müsellem idi. Binânaleyh piyasalarda görülen âsâr-ı tenezzül Almanya'nın harekât-ı vâkıası hakkında meydan alan şu şâyiâttan neş'et etmiş sayılamaz...(15 Mayıs 1891)

Sömürge Paylaşımı

İngiltere Devletinin Afrikaca olan teşebbüsât-ı tevsî-kârânesi [yayılma girişimi] henüz hitam bulmamış olduğu vukûâtın delâletinden müstebân olmaktadır.

Afrikaca tevsî-i hududdan dolayı Portekiz Hükümetiyle tahaddüs eden [ortaya çıkan] ihtilâf el'an halledilmemiş bulunmakla beraber, İngiltere Hükümeti tevsî-i daire-i menâfiden hâli kalmayıp bu kere dahi Nyasa memleketi üzerinde ilân-ı himaye eylemiştir.

Nyasa memleketi İngiltere'yi hem -civarlarıyla müşkilâta dûçâr edecek bir mevkide bulunmakta ise de, Fransızların yukarı cihetten Çad gölüne doğru ilerlemekte bulunmaları bilâhire Fransa ile İngiltere'nin hudut münâzaasına girişmelerine bâis olacağından korkulmaktadır.

İngiliz gazeteleri bu mes'eleden bahs eyledikçe Fransa'nın Çad gölüne doğru ilerlemek için hiçbir hakkı olmadığını beyan ile devlet-i müşârünileyhânın o cihetlere doğru tevsî-i daire-i nüfuz eylemesini men edcek surette makalât-ı tahvîfiyye [korkutucu makaleler] yazıyorlarsa da Fransızların bu gibi neşrîyata bakarak ilerlemekten geri duracakları meşkuk [şüpheli] bulunmaktadır.

* * *

Portekiz Devletinin Afrika mes'elesinden dolayı İngiltere ile olan ihtilafâtından mütevellid müşkilâtı yetişmez imiş gibi, bu kere düçâr olduğu buhran-ı mâli memleket-i mezkûreyi hayliden hayli rahne-dâr edecek gibi görünüyor.

Gariptir ki, Portekiz Devletinin şimdiki halde bulunduğu mevkî-i müşkülü İngiltere Devletinin muâmele-i vâkıası hazırlamış iken, bunun aks-i tesirâtı şimdi İngiltere'de hissolunmaya başlamıştır.

İngiliz erbâb-ı sermayesi öteden beri Portekiz memâlikinde tevsî-i daire-i ticarete temâyül göstererek memleket-i mezkûreye pekçok paralar nakl ile her türlü teşebbüsât-ı sınaiyyeye girişmiş olduklarından şimdi Portekiz ahval-i maliyye ve sarrâfiyyesinde görülen zararların kısm-ı küllisi İngilizlere râci' olacağından Arjantin Hükümetinin Londra piyasasına verdiği zararların diğer bir misli Portekizce dahi hâsıl olacak olursa mezkûr piyasanın ahvali pek ziyade müşkilâta uğrayacağı bedihî bulunuyor... (19 Mayıs 1891)

DAHİLİYE

Yağmur Taş Ocaklarını Çökertmiş

Beyrut liman ve rıhtımı şirketinin açtığı taş ocaklarından Teşrin-i sânî-i efrencinin on yedinci ve yirminci günlerinde nüzûl eden şiddetli yağmurdan külli hasarât vukû bulduğuna ve havalar müsait olur ise mahall-i mezkûrun tamir ve termîmi [onarılması] bir mâha mütevakkıf bulunduğuna binâen icra-yı icabı hakkında şirket-i mezkûre tarafından vukû bulan istidâ üzerine vilâyet-i celîlece cereyan eden tahkikât ve muhâberât neticesi olarak Ticaret ve nafia Nezaret-i

celîlesinden bu kere makam-ı âlî-î vilâyete vürûd eden tahrîrâtta ameliyâtın cümle-i levâzım-ı esasiyesinden olan taşın ihracına mahsus ocakların hasar-dîde olması ameliyatca tehîri mucib olacağından müddet-i ikmaliyyenin bir ay temdîdi meclis-i nâfiaca kararlaştırıldığı iş'âr buyrulmuş ve keyfiyet komiserlik vasıtasıyla şirket-i mezkûreye der-dest-i tebliğ bulunmuştur...(7 Mayıs 1891)

Hac Yolunda Rus Konsolosu

Rusya Devlet-i fahîmesinin Cidde Konsolosluğu şimdiye kadar vekâleten idare olunmakta olduğu halde, devlet-i müşârünileyhâ kendi tebaasından hıtta-i mübâreke-i Hicaziyyeye gidecek olanların teshîl-i umûrunu temîn eylemek maksadıyla bu kere Rusya İslâmlarından Şahmerdan İbrahimof nâm zâtı Cidde Konsolosluğuna tayin eylemiş ve mumâileyh Cidde'ye gitmek üzere Dersaadet'e muvâsalatla Beyoğlu'nda Peşte oteline misafir olmuştur.

Mumâileyhin bayram ertesi mahall-i memuriyet-i cedîdesine müteveccihen buradan hareket edeceği haber alınmıştır... (8 Mayıs 1891)

Arazöz İçin Anlaşılamamış

Dersaadet sokaklarını sulamak üzere şehremânet-i celîlesiyle su kumpanyası arasında cereyan etmekte olan müzakerâtın takarrüb-i hulûl-i îd-i saîd [mübarek bayramın girmesinin yaklaşması] münasebetiyle tatil edildiğini ve bayram ertesi yine müzakerâta devam olunacağını dünkü L. Herald gazetesi yazmış ise de, bizim tahkikâtımıza göre müzakerât heman külliyen münkatı' olacak [kesilecek] dereceyi bulmuştur... (9 Mayıs 1891)

Tramvaydaki Çanta

İstanbul tramvayının 12 numerolu gün arabasının biletçisi Ömer ağa dünkü gün arabada bulduğu bir para çantasını Galata'daki idarehâneye teslim etmiş ve biraz sonra sahibi gidip akçenin kemmiyetini isbat ettikten sonra mezkur çanta kendisine iâde olunmuştur.

Çantanın derûnunda on iki lira var imiş.

Âferin Ömer ağaya!...(14 Mayıs 1891)

HARİCİYE

"Amerika'da Madam Sarah Bernhardt"

Meşhur oyuncu (Madam Sarah Bernhardt)ın el-yevm Amerika'da lu'biyyât [oyunlar] icrâ etmekte olduğu malûmdur. Mumâileyhâ (San Francisco) şehrindeki tiyatroda icrâ-yı hüner eder iken, tiyatro perdelerini idare eden makinecilerden biri hizmetçisine hakaret etmiş olmakla, Sarah Bernhardt merkumun imdadına müsâraat etmiş [yetişmiş] ve makineciler arkadaşlarını müdafaaya kıyâm eylemiş olmakla, oyun tehîr olunmuş ve madam Sarah Bernhardt ile uşağı polisin taht-ı himâyesinde tiyatrodan çıkıp ikâmetgâhlarına gitmiştir...(6 Mayıs 1891)

MÜTENEVVİA

Hindistan'da İsyan "Manipur'da İngiliz Askeri"

İngiliz askeri Nisan'ın yirmi sekizinde üç koldan Manipur'a muvâsalat etmiştir.

Ahalî şehri külliyen tahliye etmiş olmakla hiçbir yerde insandan eser görülmemiş ve asker hiç bir düşmana tesadüf etmemiştir.

Mühimmât anbarları ber-hevâ edilmiş ve muhabereye mahsus olan dairenin içerisi harâbe-zede idi. Mukademâ maktul olan İngilizlerin cesetleri bulunmuştur.

Mukaddemâ Manipur'dan firar eden İngilizlerin suret-i firarı şâyân-ı beyandır.

Madam Grimvud derûn-i hânede giydiği pabuçlar ile kaçıp bir aralık Manipurlular firarîleri takip eylemişler ise de Miralay Buçer bir tüfeng ile mukabele ve gûya beş Manipurlu telef ettiğinden diğerleri firar etmişlerdir.

Martın yirmi altısında bir mahalde gizlendikleri halde uzaktan bir kol asker gönderip bunun Hindistan yahut Manipur askeri olduğu evelce kesdirilemediğinden Miralay Buçer gelenler düşman olduğu halde kendisi ile madam Grimvud için iki kurşun hazırlamış olduğunu söylemiş iken gelenlerin Yüzbaşı Kauli kumandasında bulunan Hindistan askeri olduğu anlaşılmış ve mamafih kendileri hududa sekiz mil baîd mesafeye kadar Manipurlular ile muharebe ederek çekilmeye mecbur olmuştur... (7 Mayıs 1891)

Hamurdan Saat

İtalya'da kâin Milân şehrinde dünyanın hiç bir yerinde emsâli bulunmayan bir çalar saat mevcuttur ki mezkûr saat kâmilen ekmek içinden îmal kılınmıştı. Bu saati îmal eden saatçi gayet fakir olup saat için lâzım olan zemberek, çark ve sâire gibî demir edevâtını iştirâ' edecek [satın alacak] parası olmadığından hergün yediği ekmeğin içinden bir miktarını arttırmış ve ba'de bu artan ekmeklere ziyadece tuz ilâvesiyle gayet salâbetli [katı] ve mukâvim bir hamîr vücuda getirerek saatin her tarafını bu hamir ile imâl eylemiştir.

Şimdiki halde saat en mükemmel fabrikalarda îmal kılınan saatler derecesinde muntazaman işleyerek Milan şehrinin şâyân-ı temâşâ âsârı miyanında isbat-ı vücûd eylemekte imiş... (8 Mayıs 1891)

64 Yıl Önce Yayımlanmış Bir Risale

Yazarın kimliğini bilmediğimiz gibi, Zahmet Neşriyatı'nı da tanımıyoruz. Kitapçığın içeriği, bir komünist örgüt izlenimi vermiyor. Okuyucularımızdan bu konuda bilgisi olan çıkarsa, bizi aydınlatmalarına çok sevineceğiz.

METE TUNÇAY

سندیقالر - عمله جمعیتلری

نیچین لازمدر ؟

و

ناصیل تشکیل ایدیلیرلر

ح. اسعد

۱۹۲۷

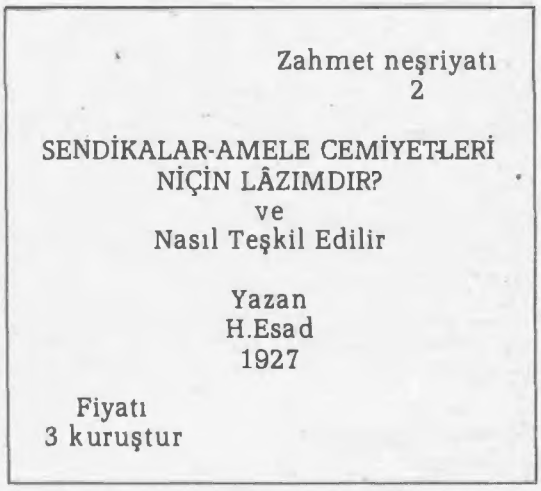

Zahmet neşriyatı
2

SENDİKALAR-AMELE CEMİYETLERİ
NİÇİN LÂZIMDIR?
ve
Nasıl Teşkil Edilir

Yazan
H.Esad
1927

Fiyatı
3 kuruştur

(s.3) *Sendikalar-Meslek Birlikleri Niçin Lâzımdır?*
Ameleye, Sendikalar İçinde Teşkilâtlanmağa Neden Lüzum Var

Bir işçi nasıl yaşar?

Nasıl çalıştığımızı, nasıl yaşadığımızı anlamak için biraz da vaziyetimizi tetkik edelim. Sabahın karanlığında işe başlarız 10-12 hatta bazen de 14 saat çalışıyoruz. Öğlen paydosu yapılan yerler pek azdır.. İşbaşında ayak üzerinde kuru, soğuk şeylerle karnımızı doyuruyoruz.. Aldığımız yevmiye hiç mesabesindedir. Yarı aç bir halde yaşıyoruz.. Bir de hastalanır veya işsiz kalırsak, bütün ailemizle beraber mahvolduk demektir..

Bu fena ve gayr-i kabil-i tahammül vaziyeti bizzat kendi nefsinde tecrübe edip bilmeyen tek bir işçi bulunamaz..

Peki, şu halde işçiyi patronun tazyikinden, ustasının küfürlerinden kim koruyacak?.. Çocuklarının daha pek küçük yaşta fabrikaya gidip sıhhatlerini kaybetmemeleri için onun işgününü kısaltıp yevmiyesini kim arttıracak?.. Velhasıl maddi vaziyetini kim iyileştirecektir?..

Patron İşçilerin Vaziyetini İyileştirebilir mi?

İşçilerin vaziyetini iyileştirmek için belki bizzat patronun kendisi meşgul olur?.. Acaba bu mümkün mü?.. Hayır, hiç şüphe (s.4) yok ki mümkün değildir.. İşçilerle, patron ve fabrikatörlerin barışması asla kabil değildir.. Ve bu hiçbir zaman olamaz! Her patron, mümkün mertebe işçiyi çok çalıştırmak ve az para vermekte menfaattardır.. Bir işçi nerede yaşıyor, kendisiyle ailesi nasıl geçiniyor. Bütün bunlar bir fabrikatör, bir patronu hiçbir şekilde alâkadar etmeyen şeylerdir. İşçiler, hastalandıkları veya kuvvetten düştükleri zaman patronların bilâ merhamet onları işten çıkardıklarını ve yerlerine daha genç işçiler aldıklarını bilmeyen kim var?.. Hayır, kapitalistler işçilere yardım edemezler.. Onlardan ancak cebir ve tazyik beklenebilir..

Hükûmet Ameleyi Müdafaa Edebilir mi?

Belki hükûmet, ameleyi müdafaa eder?.. Fakat şunu iyice bilmemiz lâzımdır ki, hükûmet iktidarı amele sınıfının eline geçmedikçe bu da mümkün değildir. Kapitalistlerin -yerli, ecnebi- hükümran oldukları yerlerde, hükûmet iktidarını kendi ellerinde bulundurmağa her an için gayret ederler! Sermayedarlar sırf ameleleri takip ettirmek için, büyük bir polis ve hafiye ordusu beslerler.. Umumî müessesata, devair, orduya hep kendilerine muti adamları doldururlar.. Bu suretle bütün

hükûmet aparatını kendilerine tâbi kılmış olurlar.. Kapitalistler, hâkim oldukları yerlerde, veyahut polis kuvvetlerinin işçileri patronlara karşı müdafaa etmelerine hiç müsaade ederler mi?.. Sermayedarlar buna, hiçbir zaman imkân vermezler...

İşçilerin memnun oldukları her defasında, yevmiyelerini yükseltmek için grev yaptıkları veya tezahüratta bulundukları (s.5) her anda hükûmet, derhal bunların üzerine ordu veyahut polis kuvvetlerini sevk eder... Grevci amele ile polis ve asker arasında kanlı müsadematın vukuu, sık sık her yerde görülüyor... Amele patronlardan şikayet maksadıyla mahkemeye müracaat ettiği zaman neticeden kim kazanıyor?.. Kapitalist değil mi?. Bu, gayet tabiidir.. Çünkü mahkemesi de, polisi de, ordusu da, hükûmeti de velhasıl herşeyi sermayedarların lehindedir. Bu itibarla işçilerin hükûmetten bir yardım beklemeleri pek mânâsızdır...

Her İşçi Münferiden Kendisini Müdafaa Edebilir mi?

Şu halde işçileri burjuva hükûmeti tazyikinden, kapitalist istismarından kim kurtarabilir?.. Belki bunu her işçi, kendi kendine münferiden yardım etmek suretiyle yapabilir!.. İşçilerin, kendi iş günleri, yevmiyeleri ile çalışma şartları hakkında patronlarla, ustalarla ayrı ayrı konuşmaları, uyuşmaları daha iyi değil midir?

Hayır, hiç şüphe yok ki, daha iyi değil, daha fenadır.. Çünkü, kadın, çocuk, kalifiye olmayan işçiler gibi daha zayıf ve daha tecrübesizleri patronların kendilerine teklif ettiği şerait dahilinde çalışmağa, yevmiye almağa razı olurlar.. Şayet onlar bu şartlara razı olmazlarsa patron kendilerini kovmakta ve yenilerini tedarik etmekte hiçbir müşkilât çekmez... Hatta usta ameleler, şimendiferci, gemici, tornacı makinist gibi daha tecrübeli işçilerin bile, her zaman kendilerine verilmesi mutad olan yevmiyeyi de alamadıkları zamanlar pek çoktur... Çünkü bunlardan da bir kısmı daha şuurludur. Daha fazla talepkârdır. (s.6) Bir diğer kısmı ise sükût eder.. Eski şairlerden birinin dediği gibi

"Ne verseler ona şakir,
ne kılsalar ona şad"

Tabiî bunlar diğer arkadaşlarına iştirak etmezler.. O zaman kapitalist bunları daha ufak bir yevmiye ile kabul eder.. Ve bunlar artık patronun yardakçısı, kuyruğu olurlar.. Patron çok mecbursa, tabiî o zaman, ilk fırsat zuhurunda tard edebilmek üzere bir miktar fazla yevmiye vermek suretiyle diğer daha talepkâr işçileri de kiralar.. Görülüyor ki, münferiden patronlarla pazarlığa girişen işçiler hiçbir şey kazanamazlar.. Patron onları hem kandırabilir, hem de kovabilir..

İşçiyi Ancak Sendikalar, Meslek Birlikleri Müdafaa Edebilir!

Hakikat halde, işçiye ne münferiden kendisi, ne de kapitalist veya burjuva hükûmeti hiç, hiçbir kimse yardım edemez!.. Onun menfaatını, hakkını patronlara karşı koruyamaz!...

Fakat işçiler hep birlik olarak, müştereken kendi sendikaları, cemiyetleri, meslek birlikleri vasıtasıyla harekete geçtikleri anda iş tamamıyla başkalaşır.. O zaman her işçinin, patronla ayrı ayrı konuşmasına, pazarlığa girişmesine lüzum kalmaz.. Bunun yerine onu temsil eden sendikanın mes'ul adamları bu müzakeratı, bu pazarlığı yaparlar..

İşçiler daha evvel, kendi sendikalarında, bu meseleleri uzun uzadıya görüşür ve muayyen kararlara geldikten (s.7) sonra, bu kararları müdafaa etmek üzere vekillerini, mümessillerini gönderirler. Bu işçi mümessilleri, patronlarla yaptıkları müzakeratta bütün işçilerin menfaatini müdafaa ederler.. Veya patronların her işçi ile ayrı ayrı değil, fakat sendika ile toptan bir mukavele yapmasını talep ederler.. İşte buna, *kolektif mukavele* derler. Bu böyle bir mukaveledir ki, bilâ istisna o müessesedeki bütün işçilere şâmildir... Bu mukavele, bütün ve şeriatini, yevmiye, işgünü, bütün mesaili ihtiva eder.. Bu suretle her işçi hakkının lâzım geldiği gibi müdafaa edildiğine, kendisinin de unutulmadığına emin olur.. Binnetice, patronlar da, münferiden işçilere çıkışmak imkânlarını bulamazlar.. Çünkü karşılarında tek bir kişi değil, fakat bir kitle, bir kollektif vardır..

Demek ki, sendikalarda teşkilâtlanmış işçileri patron öyle istediği gibi istismar edemez...

Fakat kapitalist, işçilerin istediği şeraite razı olmaz ve sendikayı tanımak, onunla kolektif bir mukavele yapmak istemezse, o zaman sendika bütün işçileri işten çekerek patronu, o fabrika veya müesseseyi kapatmağa icbar eder..

Sendika, işçileri çalışmaktan alıkoyduysa, o zaman onlara gerek kasasından, gerekse diğer işçilerin ianesinden yardım eder.. Sendikanın âzâsı ne kadar çoksa tabiî ki maddî vasıtaları da o kadar boldur..

İşçiler geniş mikyasta ne kadar teşkilâtlı iseler, bunların çalışmadığı anlarda, işe gidip kendilerine ihanet edecek işçilerin miktarı da o nisbette azalır...

Maamafih, bu işçi-patron mücadelesinde işçilerin hezimetiyle (s.8) neticelenen birçok vak'alar var.. Bu bilhassa işçiler arasında kâfi bir vahdet olmayışından, aralarındaki hainlerin, *şütüreyberger*lerin bozgunculuk etmesinden ileri gelmiştir...

Şayet patron, grev kırıcısı hain ameleleri bulamazsa, şayet sendika bütün işçileri nefsinde cem' etmişse ve bunlar aidatlarını muntazaman veriyorlarsa, o zaman bütün grev müddetince grevci ameleye yardım etmek, bu suretle grevi nihayete kadar idame ettirmek, binnetice patronu itaate mecbur etmek pekâlâ mümkündür.

Patronlara karşı mücadele esnasında, amelenin birbirlerine yardım ve çok sağlam bir solidarite göstermeleri lâzımdır..

Bundan maada her işçi yoldaş, diğer bütün işçilerle çok sıkı bir kan rabıtası hissetmelidir.. Bir işçi bütün işçiler için, ve bütün işçiler de bir işçi için mes'ul olmalıdırlar..

Sendikalar, işçilerin iktisadî vaziyetlerini iyileştirmek için yaptıkları mücadelelerde onlara rehberlik ettiği gibi, diğer bir sıra meselelerde de onlara yardım ederler..

Sendikalar, işsiz kalan işçilere iş arayıp buldukları gibi, ölüm, doğum, hastalık anlarında da kendilerine nakdî muavenette bulunurlar. Aynı zamanda işçilere hakiki nasihatler veren bürolar da organize ederler..

Bundan maada sendikalar, ümmiliğe karşı gece kursları, mektepler, spor şubeleri de vücuda getirirler...

Bu suretle sendikalar, işçilerin maddî ve manevî seviyelerini yükselttikleri gibi onu cemiyet hayatına alıştırırlar.. Onu tenvir ederler...

İşte sendikaların işçilere verdikleri faydalar..

(s.9) Sendikalar Nasıl Teşkil Edilmelidir?

Bir Sendikanın Teşkiline Nasıl Başlamalıdır?

Sendikaların zaruret ve ehemmiyetini anlamış birkaç işçi, her müessede bulunabilir.. Bidayette bu işçilerin miktarı üç-beş kişi de olsa yine kâfidir... İşte bunlar sendikaları teşkil edecek heyet-i müteşebbise- teşebbüs komitelerini vücuda getirebilirler.

300 işçisi bulunan bir mensucat fabrikasını alalım... Buradaki üç dokuyucu işçi, mensucat sendikasını teşkil için, teşebbüs komitelerini vücuda getirmeğe karar vermiş olsunlar.. Eğer o memleketin başka bir şehrinde bu nev'i bir sendika -yani mensucat sendikası- mevcutsa, o zaman teşebbüs komitesi, kendilerine yardım edilmesi, ve müşterek mesâi için bu sendika(ya) müracaat eder.. Maamafih aynı şehirde bir başka sanat şubesine (s.10) mensup da olsa, bir diğer sendika mevcutsa, teşebbüs komitesi, teşrik-i mesâi edilmesi için- vereceği tahsisatlarla yeni teşkilâta yardımı dokunabilen- bu sendikaya da müracaat eder..

Teşebbüs komitesi, sendika teşkili lehinde tahrikât yapmağı ve mümkün mertebe çok miktarda işçiyi bu sendikaya âzâ olarak celb etmeği kendisine vazife edinir.. diğer imkânları düşünmeksizin, teşebbüs komitesi yalnız şifahî propagandada bulunabilir.. Teşebbüs komitesi âzâsından herbiri, aynı zamanda olarak, fabrikanın grup içtimalarında, müessese dahilinde sendika teşkili lehinde tahrikât yapar.. Diğer sendikalar da kendisine yardım ederlerse bir beyannamecik de neşredilebilir..

O şehir veya o havalide bir tek mensucat fabrikası bulunuyorsa, o zaman o sendika da yalnız bir fabrika işçilerinden mürekkep olur. Fakat fabrikaların adedi birkaç tane ise, teşebbüs komitesi diğer fabrikalardaki işçileri de sendika teşkili için kazanmağa gayret eder... Diğer taraftan ve o fabrikalardan herbirinde kendisine yardımı dokunacak olan ve böylece "teşebbüs komitesine yardımcı" gruplar denilebilen yoldaş gruplarını da yapmağa çalışır. Sendika kendisine celbedilen işçilerin çokluğu nisbetinde daha iyi ve daha kolay faaliyette bulunabilir.. Sendika teşkili lehinde propaganda yapan teşebbüs komitesi âzaları, evvelce sendikaya âza olmak arzusunu izhar etmiş işçileri de nazar-ı itibara alırlar. (s.11). Bir müdet sonra kendisinde sendika teşkili meselesi kat'i surette kararlaştırılan umumî bir içtima' akd edilir.. Bu umumî içtima'ı yapmadan evvel burada halledilmesi ve karar altına alınması lâzım gelen aşağıdaki meseleleri de evvelceden hazırlamak lazımdır:

1 Sendika programının kabulü.

2 Heyet-i idare intihabatı

Sendikanın Programı

Bu meseleleri, bilhassa program projesini hazırlamak teşebbüs komitesine düşer.. Sendikanın programı, onun kanun-u esasîsi demektir. Her cemiyetin, bu meyanda sendikaların da, gayesi, maksad-ı teşekkülü ve nasıl çalışacağı hakkında bir fikri olması lazımdır.

Bilhassa bunun için, içtima'da toplanmış olan sendika âzâlarının program hakkında bir hüküm vermeleri zaruridir.

Program umumiyetle başlıca aşağıdaki meseleleri ihtiva eder:

1 Sendika ne maksatla teşkil ediliyor.

2 Sendikaya kimler âza olabilir, âzâlık hakkı.

3 Sendika nasıl teşkil edilmiştir ve nasıl çalışıyor.

4 Sendikanın malî faaliyeti..

Evvelce de söylediğimiz gibi *sendikalar, işçilerin kapitalistlere karşı menfaat ve haklarını müdafaa için teşkil edilirler..* Bunu, programa da koymak lâzımdır.. Bundan maada, sendika, dersler, mektepler, klüpler vücuda getirmekle, işçilerin ve işçi çocuklarının (s.12) tenviri maksadını da takip edebilir... Ve nihayet, işçi kiralamağa mahsus tavassut büroları, ölüm, hastalık ve grev vukuunda işçilere yardım için muavenet kasaları yapmak suretiyle de hizmette bulunur...

Kimler Sendika Âzâsı Olabilir?

Her işçinin sendikaya âzâ olabileceğini daima nazar-ı dikkatte bulundurmalıdır.. İşçi, gündüz veya gece işçisi imiş, usta veya kur'a amelesi imiş, şu veya bu dine mensupmuş, şu veya bu fırkanın âzâsı imiş, bütün bunlardan hiçbirinin ehemmiyeti yoktur ve sendika için bunlar hiçbir mâna ifade etmezler.

İşgücünü satan kadın, erkek genç, ihtiyar her işçi sendika âzâsı olabilir.

Sendikalar, geniş bir demokrasi esası üzerine kurulurlar. Sendika âzâsı her işçi için aynı bir hukuka mâliktir.. İntihap etmek, edilmek, bilâ kaydüşart, sendika âzâsı her işçinin hakkıdır.. Sendikanın teşkilât, faaliyet ve hayatına ait meseleler ekseriyet-i ârâ ile karar altına alınırlar.

Ekseriyetle ittihaz edilen kararlara her sendika âzâsı işçi itaate mecburdur.. Sendikanın muntazam iş görebilmesi için en mühim şartlardan birisi disiplindir. Disiplinin ihlâl edilmesi, sendika kararlarının [illegible] sendikanın arkadaşlarına tahmil ettiği vezaifin adem-i ifası muhakkak surette sendikanın da inhilâlini mucip olur.. Buna binaen, şu

veya bu arkadaşın fena hareketinden (s.13) dolayı sendikanın umumî faaliyetinin sekteye uğramamasına bütün sendika âzâsı büyük bir gayret göstermelidirler.. Bu her işçi arkadaşın gayet faal bir surette sendika hayatına iştirak etmesiyle temin edilebilir.. Bütün bunlar, ancak doğru bir teşkilât esası üzerine bina edilen sendikalarda mümkündür..

Herşeyden evvel bizzat işçi kitlelerinin mahallinde çalışması esasına müstenit aşağı, şube teşkilâtları koymak lâzımdır.. Meselâ, fabrikada, imalâthanede, madenlerde -memur sendikası olduğuna nazaran- devairde, köylerde gibi.. Yani bir müessesede çalışan bütün işçiler, umumî içtima'larında müessesenin ismiyle tesmiye edilen komiteler intihap ederler.. Fabrika komitesi, maden komitesi ilâhere gibi..

Sendikanın İdare Heyeti

Müessese veya fabrika çok büyük olup bütün âzâyı biraraya toplamak mümkün değilse, o zaman her sanat şubesi kendi kendi murahhaslarını komiteye gönderir... Komiteler, bulundukları müesseselerde, kendi âzâları arasında o müessese ait bütün sendika faaliyetlerini sevk ve idare ederler..

Komiteler teşekkül ettikten sonra bunları kendi aralarında birleştirmek lâzımdır.. Bunun için de, o müessese komiteleri, meselâ mensucat fabrikaları komiteleri konferans halinde toplanırlar.. Bu konferansa, umumî içtima'da intihap edilmiş işçi murahhaslar da gönderilir.. Konferans o şehir veya o mıntıkadaki bütün mensucat fabrikalarına ait mesâili tetkik ve halleder.. Yine (s.14) bu konferans, gelecek konferansa kadar sendika faaliyetini idare edecek olan heyet-i idareyi de seçer.. Heyet-i idare, reis, kâtip ve kasadardan mürekkeptir.. Sendika heyet-i idaresi grev, kollektif mukavele vesaire gibi mühim meselelerde müessese veya fabrika komiteleri âzâlarıyla istişare eder.. Veyahut da bütün fabrikalardan gelen murahhasların iştirakiyle bir murahhaslar içtima'ını davet eder. Heyet-i idare, bu fabrika komiteleri vasıtasıyla o müessese dahilindeki amelenin vaziyetinden, onların yevmiyesinden haberdar olur.. Yine bu komiteler vasıtasıyla patronlarla işçiler arasında, amele namına, kolektif mukaveleler akd eder.. Ve mahkeme ile hükûmete karşı amelenin haklarını, menfaatlerini müdafaa eder..

Aidat

Bundan maada heyet-i idare, aidatın da muntazam bir şekilde verilmesine dikkat eder.

Sendikanın malî vaziyetine, ayrıca, büyük bir ehemmiyet atfetmek icap eder.. Muntazam ve sabit bir aidat vaz'etmek, bunun muntazaman tediyesine nezaret etmek, sendikanın varidat ve masarifatının muntazam bir hesabını tutmak da lâzımdır.

Sendikalardaki duhuliye ve aidat muhtelif şekillerde olabilir. Alınacak aidat aylık kazancın yüzde bir veya ikisi nisbetinde olabildiği gibi bunu üç ne've, üç gruba tefrik etmek de mümkündür: küçükler, kadınlar ve kara amele için.. Mütehassıs işçiler de ayrı bir grup teşkil ederler.. Veyahut da alınan yevmiyelere nazaran sabit bir aidiye ve sabit bir duhuliye tesbit (s.15) edilir.. Meselâ duhuliye on kuruş, aidat da on, yirmi ve kırk kuruş tarzında olabilir.. Meselâ Çin'deki bazı fabrika amelelerinin aidatı bu şekilde sabit bir miktardır.. Mamafih hepsinden iyisi bunu umumî içtima'ın kararına bırakmaktır.

Bir Müessese veya Fabrika Ancak Tek Bir Sendika Olmalıdır.

Sendika teşkil edilirken dikkat ve gayret edilecek en mühim nukat bir fabrika veya müessesede ancak tek bir sendikanın bulunması keyfiyetidir... Bunların taaddüdüne hiçbir şekilde imkân verilmemelidir. Bunun için de meselâ bir mensucat fabrikasını nazar-ı itibare aldığımıza göre, orada çalışan dokumacı amele ile beraber, elektrikçilerin tornacıların, tesviyecilerin, kara amelenin de yalnız bu mensucat sendikasında âza olması lâzımdır.. Bir müessese veya fabrikada sendikaların adeti taaddüt edecek olursa, o zaman işler doğru bir şekilde yürümez.. Bundan maada şunu da nazar-ı dikkate almalıyız ki, aynı bir fabrikada çalışan muhtelif sanat şubeleri amelesi arasındaki münasebet, diğer bir fabrikada çalışan aynı sanat şubesine mensup ameleler(le) olacak münasebetten daha sıkı ve daha yakındır.. Meselâ, mensucat fabrikasındaki bir tornacı, iş itibarıyla bir başka fabrikanın tornacısıyla değil, fakat çalıştığı mensucat fabrikasındaki dokuyucu ile daha çok alâkadar ve bağlıdır. Mensucatçılar grev ilân ettiği zaman o fabrikadaki tornacıların da bunlara iltihak etmesi zaruridir..

Teşebbüs komitesinin bütün bunları iyice hesaplaması ve umumî içtima'da izah etmesi lâzımdır, umumî içtima' programı (s.16) tetkik ve onda lâzım gelen tashihatı yapar.. Onu kabul eder.. Bundan sonra, artık bilfiil sendika teşekkül etmiş olur.. Daha sonra da, en faal ve en ziyade itimadı haiz işçi yoldaşlardan bir idare heyeti intihap edilir..

Sendikanın İşleri Nasıl Cereyan Etmelidir?

İlk devirlerde umumî içtima'ları sıkça akd etmek lâzımdır. Umumî içtima'lar arasındaki fasıla esnasında idare heyeti âzâları büyük bir dikkatle şunları hassaten tetkik ve tatbik etmelidirler:

1 Muhtelif fabrikalardaki kadın, erkek, genç işçilerin vaziyetleri, evlerindeki hayatları, aldıkları yevmiyeler, iş (çalışma) şeraiti..

2 Aynı sanat şubesine mensup muhtelif fabrikalardaki ameleleri birbirlerine yaklaştırmak.

3 Diğer sendikalarla ve merkezî sendika teşkilâtıyla rabıtadâ bulunmak ve onların tecrübe ve nasihatlarından istifade etmek..

Heyet-i idare, dikkatli çalışmak, teşkilâtı adım adım kurmak ve bütün işçileri kendisine celbetmek sahasındaki mesaisinden sonra kısa bir zaman zarfında bütün işçilerin menfaatini gözeten sağlam bir sendika ortaya çıkarmış olacaktır...

Şubat 927

Ev Bark Nedir?

ŞİNASİ TEKİN

Bir dostumuz merak buyurmuşlar *ev bark* nice olur, nereden gelir? Ve bir de buradaki *bark* ne demektir? Yerli malı mıdır, yoksa ithâl malı mı diye sormuşlar. Bir başka dostumuz da *elçi* kelimesini merak etmişler, nereden gelir, akrabası taallukâtı var mıdır bunun? Varsa nelerdir bunlar diye sormuş.

Son zamanlarda ulemâmız, tevâzudan mıdır, ilmî ağırbaşlılıkdan mıdır nedir bilemiyorum ama hep adım başına: "... bu konuda *kısaca* izah edelim... ... şu meseleyi şuracıkda *kısaca özet* hâlinde arzedelim..." şeklinde ifâdeler kullanıyorlar.[1] Bu ifâdelere alışmış olan okuyucularımız, bizim 'tevâzu ve ağırbaşlılık' göstermeyip ufacık tefecik kelime ve ekler hakkında uzun uzun laflar etmemizi yani eskilerin dediği gibi 'tavîl-i kelâm' eylememizi yadırgayabilirler. Ama biz gene de lafları uzatacağız; daha iyi anlaşılsın diye. Özür dileriz.

İmdi başlayalım *ev bark*'ın hikâyesine:

Efendim *ev bark*, görüldüğü ve söylenip işitildiği gibi, biri diğerini tamamlayan iki ayrı kelimeden meydana gelmiştir. Dilciler bunlara "ikileme" diyorlar.[2] "Birinin diğerini tamamlaması" keyfiyeti eski uygurca metinlerin iyi anlaşılmasında kullandığımız tabiî ölçülerimizden biridir. Meselâ sık sık geçen ikilemelerden *nom törü*'de ('kanun'), *çakr tilgen*'de ('tekerlek') *nom*'un ve *çakr*'ın ne olduklarını, mânâlarını bunlarınkinden daha iyi bildiğimiz *törü* ve *tilgen* vâsıtasiyle daha iyi ve sağlam bir şekilde anlayabiliyoruz. Bazı ikilemelerde unsurlardan biri tek başına hiçbir zaman kullanılmaz. Bu durumlarda mânâsını bildiğimiz öteki kelime, meçhûl kelimenin ne olduğunu bize bildirir. Meselâ *ev bark*'da *bark* kelimesinin ne olduğunu bize ancak *ev* kelimesi söyler; çünkü bugün *bark* kelimesi, tek başına kullanıldığı zaman hiçbir mânâ ifade etmez. Mahmud el-Kâşgarî, daha XI. asırda bile bunun artık tek başına kullanılmadığını haber veriyor. O zaman *bark* acaba hiç tek başına kullanılmış mıydı? Ve ne mânâya geliyordu?

ev bark'a ilk defa en eski metinlerimiz olan Kök Türk kitâbelerinde rastlıyoruz. Burada hem ikileme şeklinde *eb bark*[3] olarak hem de ayrı ayrı kullanılmaktadır: *eb*'i 'ev, çadır; karargâh, ordugâh' diye manâlandırıyor Talât Tekin yeni çıkan kitabında[4]. Ayrıca kelime, *bark* ile birlikde kullanıldığı zaman da aynı manâya geliyor; *ebig barkıg yulı-* 'çadır ve karargâhı talan etmek' (T. Tekin neşri, BK, D 32: 'evimizi barkımızı yağmalamak'); *ebin barkın boz-* 'çadır ve karargâhını tahrip etmek' (a.e., BK,D 34,37: 'evini barkını bozmak'). Kitâbelerimizdeki geçtiği yerler bu kadar. Görüldüğü gibi manâlar tahminden ileri geçemiyor, çünkü o devirde çadır ve ordugâh dışında binaların olup olmadığı hakkında kesin bilgilerimiz yok.

bark'a gelince burada kelimemiz belki de Türk dilinin târihinde ilk defa *eb*'den ayrı, müstakil olarak hep 'türbe, anıt-kabir' manâsında kullanılmıştır: *bedizçig ıtı. angar adınçıg bark yaraturtum.. için taşın adınçıg bediz urturtum. taş tokıtdım. köngülteki sabımın urturtum'* (Çin hükümdârı) sanatkârlar gönderdi. onlara fevkalâde bir türbe yaptırdım. İçini, dışını fevkalâde tezyinat ile (belki de heykel ve kabartmalar?) süsledim. Kitâbe dikdirip içimden gelen sözlerimi hakettirdim' (a.e., KT, G, 12; BK, K 14). *Költigin..uçdı... barkın bedizin bitig taşın... kop alkdımız* 'Köl Tigin... vefat etti... türbesini, tezyinatını (belki de heykel ve kabartmalar?) kitâbesini... hep tamamladık' (a.e., KT, KD, s.24-25); *bunça barkıg bedizig... yollıg tigin mn ay artukı tört kün olurup bitidim bedizetin*[5] *y[aratdım]* "Ben Yollug Tigin bir ay dört gün oturup bu kadar türbeyi, tezyinâtı ve [kitâbesini?] yazdım, süsledim ve i[nşa ettim]' (a.e., BK, G-B, s.54-55).

Bu misâllerden anlaşıldığına göre *bark* kelimesi tek başına kullanıldığı zaman yani yanında *eb (ev)* bulunmadığı zaman *bediz* 'tezyinat, kabartma veya heykel' ve *bitig taş* 'kitâbe' ile birlikte geçmekte ve bunlarla ilgili fiiller de *yarat-* 'inşa etmek', *bedize-* 'tezyin etmek, süslemek' ve *biti-'* yazmak, hakketmek'tir. Buna göre Kök Türkler devrinde *bark* kelimesi 'içi ve dışı kabartmalarla, tezyinatla (veya heykellerle) ve kitâbelerle donatılmış bir binâ' yani 'türbe' mânasında kullanılmıştır.

Aşağı yukarı kitâbelerle aynı devirde meydana getirilmiş olabileceğini düşündüğümüz ilk uygurca metinlerde artık dâima *ev bark* şeklindedir: *biş tengri yarukın evke barka badımız erser... yme ev bark tutduk üçün yılkıka barımka bolup... yazukda boşunu ötünürbiz* (Huastuanift, TDK Ankara 1941, s.41 vd) "Beş tanrı ışığını evlerimize bağlamış isek... ev sâhibi olup mal mülk derdine düşüp... günahlarımızdan sıyrılıp merhamet dileriz'. *evig barkag kod-* (Maytrisimit) 'evi, âileyi terketmek' *konukluk ev bark*' misâfirhâne' vb. vb.

İslâmî metinlerde de hep *ev bark* şeklinde görünür: Mahmud el-Kâşgarî bunu Arapçaya *beyt ve dâr* 'ev, yurt', bazen de *dûr ve akâr* 'ev, mal mülk' diye tercüme ediyor[6]. İlk Karahanlıca Kur'an tercümesinde *ev barkdın kesil-* şeklinde olup aslındaki *haraca fi-* ilinin tercümesidir; fakat aynı de-

rde yani X. asırda yapıldığı düşünülen Farsça Kur'an tercümesinde *burîden ez hân u mân* görülüyor ki Karahanlıcasındaki *ev barkdın kesil-*'in tam karşılığıdır.[7] Anadolu Türkçesindeki ilk Kur'an tercümelerinde ise *ev bark* hiç görülmez; yukarıda zikredilen âyetler *yirlerinden ayrıl-* ile tercüme edilmiştir[8]. Tarama Sözlüğü'nde *ev bark* diye bir şey yok. Görebildiğim kadariyle Anadolu'da ilk defa 19. asrın sonunda ve 20. asrın başında ortaya çıkıyor *ev bark*[9].

Şimdi *bark* kelimesinin nereden geldiğini araştıralım. Her zamanki gibi kesip biçmemize kelimenin sonundan başlayacağız: Burada bir *-k* görüyoruz. Türkçenin hemen her döneminde canlılığını, işlekliğini tam olarak koruyabilmiş fiilden isim yapan eklerden biridir *-k*. Fiillerden meçhûl isim yapar, çoğunu bugün *-miş* ile karşılıyoruz: *tok (to-k)* 'doymuş' *kırık (kır-ık)* 'kırılmış' *soluk (solu-k)* solunmuş' yani 'soluk, nefes', *bozuk (boz-uk)* 'bozulmuş', *büzük (büz-ük)* 'büzülmüş' vb. vb.

Bu duruma göre *bar*-diye bir fiil kökünün var olmuş olması lâzım. Böyle bir fiile eski metinlerde ve lügat kitaplarında rastlıyoruz ki bugünkü Türkçemizde bunun karşılığı *var-* olup 'vâsıl olmak, ulaşmak' manâsındadır. Fakat bizim aradığımız fiil kökü bu değildir, çünkü bu manânın *bark* ile hiç bir ilgisi yoktur. Onun için bir başka *bar-* arayacağız. Gerçekden de lügatlerden birkaçında 'korumak, emin bir yere koymak' manâsında böyle bir *bar-* fiili var. Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî'nin *Lügat-i Çagatâyî ve Türkî-yi Osmânî* (İstanbul 1298) adlı Çağagatayca lügatinde *barmak* maddesinin karşısında bir 'muhâfaza etmek' manâsı var ki işte bizim aradığımız, daha doğrusu işimize yarayacak manâ budur (s.67). Ş. Sami lûgatinde *barmak* maddesinde şunları söylüyor: "fiil-i müteaddî (yani geçişli fiil), muhâfaza etmek, emin bir yere sokmak, barındırmak, metrûk (terk edilmiş, yani artık kullanılmıyor!)". Bu izahlardan sonra şu kaydı koyuyor" = fiil-i lâzım (geçişsiz fiil), Çağatayca: varmak". Bu kayıtla Ş. Sami yukarıda zikrettiğimiz *bar-* fiilline işâret etmek istiyor! Ayrıca yukarıda adı geçen J. Redhouse'da da bir *barmak* fiili kaydedilmiş: 'to put (a ship) in a place of safety' (s. 321). H.K.Kadri de lügatinde aynı şeyleri söylüyor *barmak* fiili için: "korumak, siyânet etmek, gemileri düşmandan kaçırıp limana sokmak'. Bütün bunlardan başka bir de lügatlerde *barı-* diye bir fiil daha geçiyor; bunun manâsı da yukarıdaki *bar-* fiilininkiyle aynı[10]. Fakat burada bir hususu hatırlatmakta fayda var: *bar-* ve *barı* fiilleri Anadolu'nun belli yerlerine inhisar etmiştir, yazı dilinde kullanılmaz.

Yukarıda temas edildiği gibi *bark* kelimesi *-k* ekiyle yapılmış fiilden isimdir. Fakat burada bir şey dikkatimizi çekiyor. *k* sesi *r*'nin üzerine binmiş; yani bir hecede iki ünsüz üst üste gelmiş. Az olmakla berâber Türkçede böyle ünsüz yığılmalarına rastlıyoruz: *rk, rt, rs, lt, lp* vb. vb. gibi. Meselâ *kırk*, a*rt*, *ters*, a*lt* ve a*lp* gibi. Bu kelimelerde sondaki ünsüzleri kaldırdığımız zaman geriye kalan unsurun hiç bir manâ ifâde etmediğini görürüz. Fakat *kırık* 'kırılmış', a*rıt* 'temizle!' kelimelerine baktığımız zaman bir ünsüz yığılması için bütün şartlar mevcut olduğu hâlde *k* ve *t*'nin, *r*'nin üstüne binmeden uslu uslu uzakta durduğunu görüyoruz; üstelik bir de yanlarına *i* sesini almışlar. Bunun sebebi şudur: *k*'yı ve *t*'yi attığımız zaman geri kalan unsurları dil çok iyi tanıyor; yani geriye kalanlar canlı birer kelimedirler: *kır-*, a*rı-*. Halbuki '40' manâsına gelen *kırk*'ın ve a*lt*'ın arkalarındaki **kır* ve **alın* hiç bir manâsı yoktur. En azından bugünkü Türkçe bunları bilmiyor! Aynı şekilde *bark* kelimesindeki *bar* da bugün tamâmiyle unutulduğu için bir ünsüz yığılması meydana gelmiştir. Herhâlde *bar-* fiilinin canlı olduğu dönemlerde kelime **barık* şeklinde idi.

Şimdi *bar-* fiilinin nereden gelmiş olabileceği üzerinde ileri geri bazı fikirler yürütelim. Tabiî bu ileri geri fikir yürütmelerimizde saçmalamamak, kendi kendimize karşı gülünç durumlara düşmemek için, her zaman dediğimiz gibi iki husûsa çok dikkat edeceğiz 1. Kelimeyi paraladığımız zaman elimizde kalacak en ufak parçanın dahi dilbilgisi yönünden hesâbını vermek zorundayız. Meselâ *marangoz* kelimesini kesip biçmeye kalkarsak elimizde ** ma-ra-n-goz* biçiminde bir sürü malzeme kalır; ama bütün bu parçaların hiç birinin dilbilgisi yönünden izâhı mümkün değildir. Öyleyse böyle bir paralama da câiz değildir! 2. Paralama ameliyyesi sonunda ele geçecek kök veya kelime tabanının manâ bakımından, çok uzakdan dahi olsa, asıl kelimeyle bir ilişkisi olması lâzım. Meselâ a*lmak* fiili ile a*l bayrak*'daki a*l*'ın ilgisi olmadığı gibi a*ldanmak* fiilindeki a*l* kökünün de uzakdan yakından bunlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Öte yandan dil öylesine gariplikler yapar ki hiç ama hiç alâkası yokmuş gibi görünen kelimelerin, dil birimlerinin can ciğer ahbap hatta akraba olduklarını görürüz. Meselâ kimin aklına gelir *çık-*fiili ile *taşı-, taşra* ve *dışarıda* kelimeleri çok yakın akrabadırlar? Lafı uzatmayalım, bu konulara ileride başka münâsebetle döneriz tekrar.

Biz biliyoruz ki Türkçede kelimelerin sonunda *r* varsa, çoğu zaman bunu ya *-r+* şeklinde fiilden isim olarak düşüneceğiz, *yaşa-*'dan *yaşar, Yaşar* gibi veyahut da *-r-* şeklinde fiilden fiil olarak tasavvur edeceğiz *doğ-*'dan *doğur-* gibi. Buna göre *bar-* fiilini pek alâ *ba-r-* şeklinde düşünebiliriz[11] ve eski Türkçe metinlerden varlığını bildiğimiz ve "bağlamak, pekiştirmek' manâsına gelen bir *ba-* fiili ile birleştirebiliriz[12]. Bu durumda *ba-r-* fiilinin ilk manâsı aşağı yukarı şöyle olmuş

olabilir' *bir kimseyi, bir şeyi bir yere bağlamak, yerleştirmek.' Buradan Ş. Sami'nin *bar-* fiili için verdiği 'muhâfaza etmek, emin bir yere sokmak' manâsına geçmemizi engelleyecek bir şey yok sanırım. Bu noktadan sonra Türkçede ötedenberi yaşamakda olan diğer iştikaklarını sıralayalım: *bar-ın, barın-dır-, barın-ıl-*. Öte yandan *bark*'ın kendi iştikakları da var: *bark+la-n-mak* 'ev bark sâhibi olmak, evlenip ehl ü ayâl edinmek' (Ş. Sami, s. 261), *evli barklı/evlü barklu* 'ev bark, âile sâhibi'[13]. Anadolu ağızlarından derlenmiş şu şekillerin de buraya âit olduğu görülüyor: *bad/bat* 'tarla, bahçe kenarlarına konulan ağaç, dikenli çalı, tel veya tahtadan yapılan çit, çivirge' *badlamak'* çitle çevirmek'[14]. *barkar-* 'ev bark sâhibi yapmak' (< *bark+ar-*, krş. ev+er- 'evlendirmek', *suvar-* 'hayvanlara su vermek' vb.vb.) *barkla-* 'evlenmek'.

barış 'sulh' ve *barış-* 'barışmak' kelimelerini ne yapalım? Bunları da buraya sokalım mı? Sir Gerard Clauson meşhûr lügatinde bu iki kelimenin, 'varmak, gitmek, vâsıl olmak' manâsındaki ve Oğuzcada *var-* şeklinde hayâtını devam ettiren eski bir *bar-* fiili ile ilgili olduğunu söylüyor[15]. İsim olan *barış* kelimesi, 'sulh' manâsını son devirlerde kazanmıştır. Meselâ XVI. asırda bunun için *barışık(lık)* kullanılmıştır: < *bar-ış-ık*[16]. *barış ve barış-* kelimelerinin aslı 'varmak, gitmek, ulaşmak' manâsındaki eski bir *bar-* fiili olabilir; 'karşılıklı birbirine gidip gelmek' manâsında *barış*. Yani Sir Gerard Clauson haklı olabilir. Bu görüşe yapılabilecek en mühim itiraz şu olabilir: Anadolu Türkçesinde bu *bar-* fiili *var-* 'varmak, ulaşmak' şekline geldiğine ve bundan da hem bir *varış* 'muvâsalat' teşkil edildiğine ve bir de **varış-'* *bir yere birlikte, berâber vâsıl olmak, ulaşmak' gibi bir fiil teşkil etme imkânı bulunduğuna göre nasıl oluyor da Anadoludaki *var-* yerine Doğu Türkçesinin bir özelliği olarak kalan *bar-* fiilinden *-ş, -ş-* ekleriyle *barış* ve *barış-* kelimeleri teşkil edilebiliyor[17]? Bu itirâza cevap bulmak kolay: Efendim, şîve karışması olmuştur, Doğu Türkçesi, Batı Türkçesini etkilemiştir. Gerçekden Çağataycadan alıntılara rastlanır Anadolu'da. Gerek eski dönemlerde gerekse günümüzde.[18]

Ama ben, bunun doğru olabileceğine inandığım halde başka bir izah tarzını denemek istiyorum: Yukarıda *ba-* 'bağlamak' fiilinden *-r-* geçişliklik ekiyle bir **bar-* fiilinin teşkil edilmiş olabileceğini ve bunun da '*bir kimseyi, bir şeyi bir yere bağlamak, yerleştirmek' manâsına gelebileceğini görmüştük. Bu temel manânın, kelimenin müteâkip iştikaklarında da devam ettiğini misâllerle tesbit etmiştik: *bar-ın, bar-ın dır-, bar-ın-ıl-*. Bu arada lügat kitaplarının ve Anadolu ağızlarının *bar-* ve *barı-* fiillerine verdikleri 'korumak, siper altına girmek, gemileri limana sokmak, bakmak, kendine gelmek, kökleşmek, tutmak' gibi manâlar da **ba-r-* fiilinin bu *işâretli manâsını desteklemektedir. Öyleyse **bar-ış-* fiili, *'korunma, bir yere bağlanma işini ortaklaşa yani berâber yapmak' manâsından 'ortaklaşa bir yere sığınmak' (burada *bar-ın-* iştikakını tekrar hatırlatalım!) manâsına geçmiş nihâyet buradan da 'barışmak, sulh yapmak' manâsına ulaşmıştır.

Buraya kadar söylenenlerden çıkan neticeleri şöyle sıralayabiliriz;

1. *bark* kelimesi Kök Türkler zamanından beri Türkçede hemen hemen her zaman *ev* kelimesiyle birlikte ikileme olarak kullanılmıştır ve kullanılmaktadır; *ev [eb] bark*.

Şu manâları tesbit edilmiştir: 'ev, çadır; ordugâh; mal mülk; türbe (yalnız *bark* olarak); otel (yalnız *bark* olarak)' Görebildiğim kadariyle iki yerde *bark* kelimesi tek başına kullanılmıştır: A. Kök Türkçede 'türbe, anıt-kabir' manâsında; B.Bugün Afyon'un Bolvadin kazâsında 'otel' mânâsında, 'türbe' ile 'otel'in ortak yanı, burada her ikisinin de 'bir şeyleri veya bir kimseleri *'barındırmış'* olmasıdır!

2. Kelimenin kökü, **ba-r-'* *bir kimseyi, bir şeyi bir yere bağlamak' > 'korumak, siper altına girmek' üzerinden *ba-* 'bağlamak' fiiline *bağlanabilmektedir!..* İşte *bar-* fiilinden *-k* ile, asıl manâsı '*korunmuş, siper altına alınmış' olabilen bir *bark* kelimesi teşkil edilmiştir. Bugün hâlâ *bar-* fiilinin canlı iştikakları, işlek eklerle yaşamaktadır: *bar-ın-, barın-ak* 'barınılacak yer', *barındır-, barı-ın-ıl-*, Anadolu'da bugün kullanılan 'çit' ve 'siper' manâsındaki *bat (< *ba-t)* ile *barı (< *ba-r-ıg)* kelimelerini de buraya katmak mümkün görünüyor, eğer bu sonuncusu İran dilleriyle izah edilemeyecek ise!

3. Müşâreket bildiren *-ş-* ekleriyle *bar-ış-* fiili teşkil edilmiş ve 'korunma ve geçinme' işini 'ortaklaşa yapmak' manâsından 'barışmak, sulh yapmak' manâlarına geçilmiştir. *-ş* eki ile de *bar-ış* kelimesi teşkil edilmiş, ama nedense oldukça geç bir tarihte; 19. asırda.[19]

ev bark'ın hikâyesi burada bitti!

[1] Son aylarda çıkan Doç.Dr. Ahmet Akgündüz'ün bir hacimli, cüsseli ve de pehlivan kılıklı yani 'devâsâ' eserinde bu ifâdeler hemen her sahifede karşımıza çıkıyor: A. Akgündüz'ün *Osmanlı Kanunnâmeleri*'nde niye konular *kısaca* izah edilmiş? Niye meseleler *özet* hâlinde ele alınmış? Bunlar eserin cüssesiyle hiç mütenâsip değil, yakışık almıyor! Bu işin içinde bir iş var! İleride bu yayın üzerinde ayrıca duracağız. Ama şimdilik *'kısaca'* şuncuğazı belirtelim: Efendiler, bir meseleyi *kısaca* izah etmek, ayaküstü sohbetlerde olur! Kitaplarda, hacimli ve cüsseli kitaplarda meseleler teferruatiyle uzun uzun, enine boyuna çekip çekiştirilerek ele alınmalıdır. Ama bu iş kolay değil tabiî, ipin ucu hemen çabucak kaçıverir, yukarıda *ak* dediğimiz neüzübillah aşağıda bir başka şeye dönüşüverir! Ama belki ben haksızım, ulemâmız 'ağırbaşlı' olma hevesindedirler belki, kim bilir?

[2] Bu konudaki araştırmaların en mükemmelini Osman Nedim Tuna'ya borçluyuz. İlkin "Türkçede Tekrarlar" adıyla iki makâle neşretti: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III, 3-4 (İstanbul 1949) s.429-447; ertesi yıl aynı konunun devâmı aynı yer-

de neşredildi: "Türkçede Tekrarlar II", C.IV, 1-2 (1950), s.35-82. Son araştırmasında O.N. Tuna, *ikilemeler*'in konularını tesbit etmiş ve bu konuda yayınlanmış olan diğer araştırmaların bibliyografyasını vermiştir: O.N.Tuna, "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabiî bir Ünsüz Dizisi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983 (Ankara 1986), s.163-228.

[3] *eb*'in, bugünkü ev şeklinin karşılığı olduğu anlaşılıyor.

[4] Talât Tekin, *Orkhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları No. 540. Ankara 1988.

[5] Neşirde **bediz-* diye bir fiil görünüyor. Diğer kaynaklarda böyle bir fiil yok; bunun yerine hep *bedize-* var ki herhalde bu doğru olsa gerek: < *bediz + e-*.

[6] M. el-Kâşgarî, CTD II, 273, 319.

[7] J. Eckmann, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, *Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI* (Budapest 1976), s.84. İlgili âyetler de şunlar: 59:9,9:20.

[8] Muhammet bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası" *Kur'an Tercümesi*, Hazırlayan Dr. Ahmet Topaloğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları: 227 (I.C. Giriş ve Metin; II. C. Sözlük, İstanbul 1976, 1978)

[9] Şemseddin Sami, Kâmüs-i Türki'de (Dersaadet 1317, s.261) şöyle kaydediyor: *bark* 'âile, hânuman: *evbark sâhibi* 'müteehhil, ehl ü ayâl sâhibi' [hemen dâimâ ev'le berâber kullanılır]. Sir James W. Redhouse, 19. asrın ikinci yarısında hazırladığı *Türkçeden İngilizceye Lügat Kitabı* adlı eserinde Ş. Sami gibi aynı bilgileri veriyor (Constantinople 1921, ikinci baskısı, s.232) *ev bark* 'A man's house, household and effects' *ev bark sâhibi* 'A *man with* a family'. *evlü barklu* possessed of, encumbered with a family' Ayrıca s.320'de *bark* için şunları söylüyor: 'A family, with all its adjuncts; a household.

H. Kâzım Kadri şu bilgileri veriyor: *bark* 'barınılan yer, hâne, ev, mesken, ayâl, âile' *ev bark* 'hâne ve âile' *ev bark sâhibi* 'hâne ve âile sâhibi, *evli barklı* 'âile ve mesken sâhibi, *barklanmak* 'mesken ve âile sâhibi olmak' (Hüseyin Kâzım Kadri *Türk Lügati*, Türk Dillerinin İştikâkî ve Edebî Lügatleri, C. 1, s.582 (İstanbul Devlet Matbaası, 1928). Burada çok önemli bir veriye dikkati çekmek istiyorum: *bark* kelimesi bugün Anadolu'da, Afyon'un Bolvadın kazasında 'otel' manâsında kullanılıyor. Demek ki Kök Türk kitâbelerinden sonra *bark*kelimesi ilk defa tek başına kullanılıyor ama bu defa 'türbe' mânasında değil 'otel' manâsında (bk. *Derleme Sözlüğü*, C. II, s.533 [Ankara 1965]).

[10] Ş. Sami, *Kâmüs-i Türkî*: barınmak < fiil-i müteaddî; türkî-i kadîm > 'korumak, muhafâza ve himâye etmek [elyevm barındırmak müstameldir]; < fiil-i lâzım > siper altına girmek muhâfaza olunmak [elyevm barınmak müstameldir]' *Derleme Sözlüğü*, (Ankara 1965), C.II, s.458 *barımak* 1. bakmak, korumak, hizmet etmek, 2. kuvvetlenmek, kendine gelmek, 3. kökleşmek, tutmak.

bar- ve *barı-* aslında aynı fiilin iki ayrı görünümüdür. Türkçede böyle ikili şekillere az da olsa rastlanır: *sür-/sürü-* gibi.

[11] Eski devirlerden beri oldukça işlek olan bu *-r-* geçişli fiil yapma ekinin Eski Türkçedeki durumu için *Eski Türkçenin Grameri*'ne bakılabilir (M. Akalın tercümesi 161). Orada söylenenlere şunları da eklemek mümkün görünüyor: **kö-r-* 'görmek' (krş. *köz* < **köz*); **ka-r-* (krş. *kar-ış-*, **ka-t-* 'katmak, eklemek'). Eski Anadolu Türkçesinde *örü tur-* 'ayağa kalkmak' diye bir bileşik fiil daha vardır; bunu **ör-ü tur-* diye ayırıyorlar. Eski Türkçede *ön-* 'çıkmak, yükseltmek' diye bir fiil daha var; bunu da **ö-n-* 'doğmak, neşet etmek, kalkmak, yükselmek' şeklinde düşünebiliriz ve buradan da **ö-r* 'yükseltmek' diye bir fiilin varlığını kabul edebiliriz. -n- dönüşlülük yapan bir ek olarak sonu ünlü ile biten bir çok fiilere bugün dahi gelebilmektedir: *yıka-/yıka-n*, **ya-k-/*ya-n-* [buradaki **ya-* fiil kökünün akraba ve taallûkatı çok geniş olduğu için ayrıca üzerinde durmaya değer. Şimdilik bir fikir vermek ve okuyucuları heyecanlandırmak için bunlardan bir kaçını sayalım: *yeşil, yıldırım, yarın* 'sabahleyin', *yaş, yalım, yalazı, yaldız* vb.vb. Bunların hepsi bizim bugün hergün kullandığımız *yakmak* ve *yanmak* fiilimiz ile yani **ya-k-, ya-n-* ile yakından akrabadır!].

[12] Başlangıçdan XIII. asır Harzem Türkçesine kadar hemen bütün kaynaklarda görülen *ba-* fiili yerini aynı kökün bir başka iştikakına terkeder: *bagla-* < *ba-g + la-* 'bağlamak'. Türkçenin âdetidir bu öteden beri; sonu ünlüyle biten tek heceli kelimelere, bilhassa fiillere hiç tahammülü yoktur Türkçenin, sevmez bunları nedense. Hele fiil tek ünsüzden ibâretse hiç kullanmaz. Bu sonunculardan bir adet kalmıştır bugün; o da sakat bir fiildir, ancak belli çekimlerde izi görülür: *imiş, idi, ise, iken.* Bunlardan tecrit etme yoluyla bir **i-* fiilinin varlığını düşünebiliyoruz ancak. Fakat Eski Türkçe bu konuda biraz daha cömert davranıyor bugünküne nazaran. Eskiden bir *ö-* 'düşünmek' fiili varmış, bir *u-*' 'muktedir olmak' fiili varmış, *i-* 'takip etmek' fiili varmış. Bunların bugün kıyıda köşede takılıp kalmış izlerine rastlıyabiliyoruz ancak: ö-ğrenmek, gel-e *(u)*medi ve *i-*z gibi.

Ünsüz-ünlü biçiminde olan fiillerden bugün sadece *de-* ve *ye-* fiilleri kalmıştır. Ötekilerinin hepsi ya tamâmiyle ortadan kalkmış yahut da bir başka iştikakı ile yer değiştirmiştir, eski *ba-* fiilinin, yerini aynı kökden *bağla-* fiiline terketmesi gibi. Eski *ba-* fiilinin bugünkü *bağla-* fiilinden başka yerlerde izleri yok mu? *ban-* 'banmak' fiili **ba-n-* olarak düşünülemez mi? *bat-* 'batmak' da **ba-t-* biçiminde parçalanamaz mı? Bunlara benzer misâlleri çoğaltmak mümkün görünüyor: **sa-t / sa-n- [*sa-* kökü 'düşünmek, tasarlamak, saymak' manâsına gelir, bugünkü *say-* fiili herhalde eski bir **sa-d-* fiiline bağlanmalıdır. bugün Özbekistan'da 'sayı' için *san* diyorlar: < **sa-n*!]

[13] J. Redhouse'daki *barklu* (s.320) müstakil bir kelime imiş gibi kaydedilmiş, herhâlde böyle bir şey olmasa gerek yani dâima *evlü* ile birlikte gelir.

[14] Bk. *Derleme Sözlüğü*, C. II, s. 458, 470, 533, 534 (Ankara 1965). *ba-* fiilinden *-t* ile isim yapıldığı anlaşılıyor: *ba-t!* Tabiî burada herhangi bir tesâdüfün payını da unutmamak lâzım, yani *bat* ap-ayrı yabancı bir kelime de olabilir. Bunun yanı sıra aynı Derleme sözlüğü'nde bir *barı* kelimesi var: 'bahçe duvarı, çit tarla sınırı, tarlaların alt yanına çekilen taş set siper' (Anadolunun hemen her yerinde, s.531). Biraz aşağıda (532) 'muhafazalı' manâsında bir *barılı* kelimesi kaydedilmiş. Bu *barı* kelimesini acaba Farsça diye bildiğimiz *bârû* kelimesinden mi getireceğiz? Manâsı şu 'kale, kale duvarı, kale hendeği, siper'. Acaba bu kelime gerçekden Farsça mıdır? İlk defa Farsçada nerede ve ne zaman görülüyor, bilen biri var mı? Sonra, Farsça ile akraba olan diğer dillerde bununla ilgili şekilleri var mı? Bakabildiğim Orta İran kaynaklarında bu kelimeye benzer bir şey bulamadım. Eğer bu bir tesâdüf değil *ise bârû* kelimesini herhalde *bar-* fiiline bağlayacağız ve Farsça değil Türkçedir diyeceğiz. Kaynaklarımızda tesbit edemediğimiz bir **bar-ıg* teşkil edilmiş olmalı. Oğuzcada birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *g* ünsüzünün düştüğünü ve yanındaki ünlüsünü de yuvarlaklaştırdığını biliyoruz. Buna göre XI. ve XII. asırlarda bu kelime **baru* şekline girmiş olmalı, İşte bu sıralarda kelime bu hâliyle Farsçaya geçmiş ve *burc* kelimesiyle eş anlamlı olarak *burc u bârû* biçiminde kullanılmış olabilir. Bu sadece bir tahmindir ve *bârû* kelimesi İran dilleriyle izah edilemediği sürece geçerlidir ancak!

[15] Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972 s.369.

[16] *barış* kelimesinde 'sulh' manâsının bu kadar geç teşekkül etmesinin sebebi, belki de daha Selçuklular ve beylikler zamanında Türkçede 'sulh' ve 'dârülislâm' manâsında *illik* kelimesinin çok yaygın olarak kullanılmış olmasıdır. Bu kelime hakkında yakında epeyi lâf edeceğiz.

[17] Eski Türkçedeki *b-* (kelime başı!) ünsüzü Anadolu'da ancak 4 Türkçe kelimenin başında *v* olarak görülür: *ver-(<bir-), var-(<bar-), vur-(<ur) ve var(<bar)* 'mevcut'. Görüldüğü gibi bunların üçünün aslı *b-* ile, bir tânesinin aslı ise *ur-* "vurmak" biçimindedir. Bu dört kelimenin dışındakilerin hepsi Anadolu'da eski Türkçe ile aynı olup hep *b-* iledir (meselâ bir, *bu* baş, *boş* vb.vb.). Türkiyyat ulemâsı bu duruma çok akıllıca bir izah tarzı getirmişler, en azından fiiller için. Diyorlar ki buradaki *bir-, bar-, ur-* fiillerinin tümleçleri ismin verme hâlidir yani *+ ke (+ e)*. Bu durumda kendilerinden önce gelen tümlecleriyle bir bütün teşkil eden bu fiillerin başındaki *b-* ünsüzü, iki ünlü arasında kalınca ses değişikliğine uğrar: *+ (k) Ebir- >) evir-, ur-* fiiline gelince burada da iki ünlü yanyana geldiği için *tenâfür'ü* yani "iki ünlünün yanyana gelmesinden ortaya çıkan karşılıklı nefretleşme durumunu " giderici bir unsur olarak bir *v* sesi ikâme edilmiştir: *+ (k) Eur- > + evur-*,Bu suretle ikâme edilen *v* sesi *ur-* fiilinin başına yapışıp kalmış ve bir daha da çıkmamış! 'var, mevcut' manâsındaki *var* kelimesine gelince, bunun da eski bir *bar*'dan çıkabileceğini "andırma" yolu ile açıklamaya çalışıyorlar ki buna benim pek aklım yatmadı.

[18] Bu durumun en açık misâli *bolay ki*'dir. XIX. asra kadar Anadolu yazı dilinde sık kullanılan bu ifâde bugünkü Anadolu ağızlarında *balayki* şekline girmiştir (bk. TS, C.I, s.635; Derleme Sözlüğü, C. II, s.506).

[19] Gerçekten kötü niyetli ve hâlâ daha eski *haçlı* zihniyetiyle çalışan ama nesli inkiraza uğramak üzere olan bir iki gazeteci kılıklı, muzır *müsteşrik-pâreler* [yani 'doğu dilleri ve kültürlerini' anlayabilmek için haddini bilmeden burnunu sokanlar demek olur] şimdi diyecekler ki "Efendim niçin şaşıyorsunuz *barış* kelimesinin bu kadar geç teşekkül etmiş olmasına? Türk niree, *barış* nire! Elbette geç gelişecektir *barış* kelimesi Türkçede!" Amma *bilmiyorlar veya bilmek istemiyorlar* ki Türkçede bir *ilçi* kelimesi var olmuştur! Türkçede bir *illik* kelimesi var olmuştur ve bu kelime *yağılık* kelimesinin karşısına konmuştur! Ve bu *millet* yüzyıllar boyu bu *kelimelerle amel eylemiştir!*.

Hak Teâlâ hemandem cümlenüzi ve dahi cümlemüzi *müsteşrik-pârelerün* şerrinden korusun, Hânum hey! Yarındası günde *illik* kelimesinin hikâyetin dinlemeklügi ruzi kılıvirsün! Amin! Yâ Muîn

Yani bu, bir dahaki sefere *'illik* ve *ilçi* kelimeleri hakkında lâf edeceğiz' demek olur.

Alman Kültür Tarihi'nde Türk İmgesi III

"Rabies Barbarica: Kuduz Barbarlar Yeniliyor"

ONUR BİLGE KULA

Bu yazıdan başlayarak "imaj" yerine "imge" kavramını kullanacağım. Bu seçimin nedeni ne sözcüğün kökeni, ne de arı dil kullanma kaygısı. "İmaj" kavramından "imagelogi" kavramı türetilmiş. "İmaj" ın, bilimsel boyutta irdelenmesi anlamında kullanılan "İmageloji" kavramı Türkçede nasıl söylenmeli? "İmageloji" mi "imajeloji" mi, yoksa "imageloji" biçiminde mi. Bu dilsel kavramsal karmaşadan kurtulmak için "imaj"ın yerine "imge"yi, "imagelogi"nin yerine de "imgebilim'i kullanmayı yeğledim.

Haçlı Seferleri sırasında yazılmış olan mektupları incelemeyi sürdürüyorum.

Bu yazıya seçtiğim başlık Avrupa'da kilise ve dönemin tarih yazımında oldukça sık kullanılmış.

Ben bu iki sözcüğü Chartres ve Blois kontu Stefan'ın 24 Haziran 1097 günü İznik yakınlarında İngiltere Kralı II. Wilhelm'in kızkardeşi olan eşi Adele'ye yazdığı mektuptan aldım.

Önemli mektupları salt imge oluşturucu yönleri ile aşağıda sıralıyorum:

A- "Epistula Urbani II Papae ad Omnes Fideles in Flandria Commerantes (Kasım 1095'de Yazılmış)

Papa'nın bu mektubu Haçlı Seferlerinin tarihi açısından önemli görülüyor. Öneminin birinci nedeni, Ademar'ın I. Haçlı Seferi boyunca Papa'nın vekilliğine atanmış oluşunu göstermesi (Hagenmeyer 1901, s.46-47)

İkinci nedeni, Haçlıların sefere çıkış tarihinin (15 Ağustos 1096) bu belgede somutlaşması.

Mektup Türk imgesine ilişkin öğelerin oluşması veya pekişmesi açısından önemli sayılabilecek iki açıklamayı içeriyor. Birinci açıklama şu sözlerde biçimleniyor: "Rabies barbarica"

"Rabies barbarica", "kuduz barbarlar" anlamına geliyor. Metin bağlamında bu iki sözcük ile Anadolu'da Selçukluların, Filistin'de Arapların "talancı" ve "acımasız" davrandıkları savlanıyor. Bu kavramlar Haçlı Seferlerine ilişkin birçok günce ve irdelemenin ana konularından birini simgeliyor.

İkinci açıklama "liberation" ve "huius modi procinctum" kavramları. Adı geçen mektubun giriş bölümünde Türklerin "baskıcı" diye tanımlanan tutum ve yönelimlerinden söz ediliyor.

Bu iki kavram Türklerin baskıcı eylemlerinden veya boyunduruğundan kurtulma isteğini vurguluyor.

B- Epistula Urbani II papae ad Bononienses (19 Ekim 1096)

Papa sözkonusu mektubunu Bologna halkı ve ruhaniler kesiminin kendisine bağlı olanlarına yöneltmiştir. Mektupta halkın Haçlı Seferine katılma isteği övülüyor ve yükseltilmeye özen gösteriliyor.

Bu mektubun en özgün yanı, evli erkeklerin Haçlı Seferine çıkabilmek için, eşlerinin onayını almaları gerektiğini belgelemesi. Böyle bir belirleme salt bu mektupta yer alıyor (Hagenmeyer 1901. s.47)

Türk imgesi açısından etkin olabilecek belirlemelerin başında önceki mektupta değinilen "liberatio ecclesiae" kavramları geliyor. Bu kavramlar ile "İnançsızların yani Türkler ve Arapların (Sarasenlerin) boyunduruğundan kurtulmak" isteği dile getiriliyor.

Durumları veya oluşları benzer anlatımlar ile yinelemek, anlatımların içerdiği değerlendirme veya yaklaşımların bireylerin bilincinde pekiştiriyor.

C-"Epistula I Stephani Comitis Camotensis ad Adelem Uxorum suam" (24 Haziran 1097, İznik Yakınlarında Yazılmıştır).

Chartres ve Blois kontu Stefan'ın eşi, Adele'ye yazdığı mektup oluşumu süreci yönünden önemli bir belge.

Heinrich (ikinci adı) Stefan, Champagne Brie, Blois ve Chartres kontu III. Theobold'un oğlu. Çok iyi bir eğitim görmüş. Dönemin yazarları arasına girmiş. Eşi Adele, İngiltere Fatihi Wilhelm'in kızı ve İngiltere Kralı II. Wilhelm'in kız kardeşi, Heinrich Stefan, İznik yakınlarında Türkler ve Haçlılar arasındaki çatışma ve savaşları yaşar. İznik'in Bizans İmparatoru'na teslim edilişine (19 Haziran 1097) tanık olur.

28 Haziran 1097'de İznik'ten yola çıkan Haçlı ordusuna Antakya'ya değin komutanlık eder. Haçlılarla Türkler arasındaki en büyük savaşlardan biri olan Eskişehir (Dorylaum) yakınlarında gerçekleşen savaşa (1 Temmuz 1097) katılır.

Antakya kuşatması sırasında Haçlı ordusunun komutanıdır. Ancak çeşitli nedenlerle Antakya Haçlıların eline geçmeden önce kentten uzaklaşır. Kısacası orduyu bırakıp kaçar. Fakat bu ayrılışı, özellikle eşi onurlu bulmaz. İkinci kez sefere çıkar. İstanbul'da Langobartlara katılır. Bu ordu Türklere yenilince, canını kurtarır ve yine İstanbul'a döner. 1102'de Mısır'da çarpışarak ölür.

Stefan ve Adele'nin yedi oğlu olur. Oğullarından Stefan 1135 yı-

lında İngiltere kralı olur. Öbürleri önemli dinsel ve yönetimsel görevler üstlenirler. Kamuoyu oluşturmaya elverişli konuma gelirler.

Mektubun özet içeriği: Stefan, giriş bölümünde eşine övgü ve özlemi ve mektubu bir yazıncı gibi yazmaya gösterdiği özeni anlatır. İmparator tarafından dostça karşılandığını ve armağanlara boğulduğunu, maddi varlığının birkaç kat arttığını belirtir. İmparator salt Stefan'ı değil, Haçlı Ordusu komutanlarını da zenginleştirir. Stefan İznik'te "üç yüzden fazla kule" olduğunu, İznik önlerinde II. Süleyman (Kılıç Arslan) komutasında "gözüpek" Türk savaşçılar ile karşılaştıklarını, savaşın yaklaşık "dört hafta" sürdüğünü anlatır. Kılıç Arslan'ın "kötü niyetini" gerçekleştiremediğini, Haçlıların "vahşi bir ruhla" Türkleri "geri dönüp kaçmaya zorladıkları" çoğunu öldürdükleri veya yaraladıklarını belirtir.

Hagenmeyer bu bağlamda çeşitli tarihçilerin 200 kadar Türk'ün katledildiğini, örneğin Albert'in 1000 Türk'ün kafasının kesilerek çuvallar içerisinde İmparator Alexios'a sunulduğunu yazdığını belirtir.

Stefan, Türklerin önde gelenlerinin birçoğunun bu savaşta öldürüldüğünü, Haçlılardan yalnız Flandrensis Balduinus'un yaşamını yitirdiğini yazar. Ayrıca sonunda Türklerin "korkuyla boyun eğdiklerini" vurgular.

Kentin teslim edilişi sırasında İmparator'un kentliler ve Haçlıların önde gelenlerini zaferi kutlamak üzere kabul ettiğini, kendisinin ise kenti düşman Türklerden korumak üzere kentte kaldığını, İmparator'un bu durumdan çok hoşnut kaldığından söz eder.

Kont Stefan İznik'in 19 Haziran 1097'de Bizans İmparatoru'na teslim edildiğini yazar. Bu tarihin salt onun mektubunda oluşu tarih yazımına özgün katkı olarak değerlendirilir.

Stefan İmparator'un elde edilen ganimeti askerlere dağıttığı görüşüne yer verir.

Ayrıca Türklerin her türlü mal varlıklarını her türlü savaş donanımlarını kentte bırakarak kenti boşaltma koşulunu kabul ettiklerini ileri sürer.

Ancak tarihçiler bu savı paylaşmıyorlar. İmparator'un Türklerin çocuklarını, eşlerini ve her türlü varlıklarını almalarına izin verdiğini belirtiyorlar (Hagenmeyer 1901, s.234).

İznik 1078'de Türkler tarafından alınır. 19 Haziran 1097'ye değin Türklerin elinde kalır. Stefan İznik'in bu süre içerisinde Müslüman kentine dönüştüğü ve günahlara boğulduğu kanısındadır. O nedenle Stefan'a göre "İznik günahları yüzünden yanılgının öğretmeni olmuştur ve alınışı ile birlikte yanılgının öğretmeni olmaktan kurtulup, gerçeğin öğrencisi olmuştur!"

Türk imgesi konusundaki etkili değerlendirici, yargılayıcı önemli belirlemeler şunlar: "kötü niyet", "korkaklık", "sinsilik", "kolay boyun eğme" "inançsız" ve "günahkar".

Ancak satıraraları iyi okunduğunda "gözüpek", "savaşkan" Türklerden sözedildiği ve mektubun yazarının açığa vurmaksızın "övgü" nitelikli belirlemeler kullandığı hemen görülüyor.

D- Epistula Simeonis Patriarchae Hierosolymitani et Hademari de Podio Marial Episcopi ad Fideles Partium Septentrionis (Antakya Önlerinden 18 Kasım 1097'de Yazılmış).

Kıbrıs adasında yaşayan ve Doğu Hıristiyanların temsilcisi olarak nitelenen Simon tarafından yazılan mektup, Haçlı Seferi girişimine pek ilgi göstermeyen Kuzey Avrupa ülke ve Hıristiyanlarına yönelik.

Bu mektubun dönemin tarih yazımına özgün katısı pek önemsenmiyor. Buna karşın Haçlılarla Türkler arasında 1. Haçlı Seferi boyunca üç önemli muharebe olduğu, birincisi 14-15 Mayıs İznik ikincisi 1 Temmuz 1097 Eskişehir, üçüncüsü ise 20 Kasım 1097'de Antakya yöresinde Demirköprü'de yapıldığı mektupta belirginleşiyor.

Mektubu ilginç kılan bir başka özelliği, Haçlılara karşı duran Türk ordusunun bireşimini ayrıntılı olarak belirtilmesidir.

E- Charta-Clemential Comitissae Flandrial (Kasım 1097, Watten)

Flandre kont bayan Clementia'dan kalan bu belge Hıristiyanlığın kutsal kalıntılarının kimler tarafından alındığına ilişkin önemli açıklamaları içeriyor. Eşi kont II. Robert'in katıldığı 1. Haçlı Seferi sırasında eniştesi Apulien dükü Roger'in Meryem'in saçları, kutsal Matthaus ve Nicolaus'un kemikleri gibi kutsal kalıntıları elde etmek için uğraştığını onun bu kalıntılara ilgisinin I. Aleksios Komnenos'un Ocak 1088'de yazdığı mektubun bu konuda etkin olduğunu gösteriyor. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un adı geçen mektubu ilk yazıda incelendi.

Türk imgesi açısından bu belgenin işlevine gelince özellikle üç kavram üzerinde durmak gerekiyor: "perfidia", "persae", "fastus".

Birçok tarihsel belgede sıkça kullanılan "perfidia", "sinsilik", "ikiyüzlülük", "alçaklık", anlamına geliyor ve Batı'da Türklerin, Haçlılara karşı ortaya koyduğu davranışları nitelendirmek için kullanılıyor.

"Persae" kavramı ilk bakışta İranlılar ile ilgili görünse de metin bağlamında Türkleri belirtiyor. Aslında bu kavram ile İranlılar, Araplar, Türkler ve Doğu'nun öbür halkları birbiri ile özdeşleştiriliyor. Bu özdeş tutma yörenin ulusal topluluklarının birbirine karıştırılmasına, birinin eylemini öbürlerine özgü gösterme eğilimini pekiştiriyor.

"Fastus", "kibirli ve küstahça aşağılama", "karşısındakinin kişiliğini yokumsama" anlamına geliyor. Türklere ilişkin belgelerde sıkça rastlanan bir niteleme. Sürekli yengiler kazanan Türkler belki böbürlenme, muhataplarını aşağılama eğilimi içerisine girmiş olabilirler.

Bütün bu yargılayıcı nitelemeleri biraraya getirdiğimizde, Türk imgesinin belirginleşmeye başladığını söyleyebiliriz.

Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında

Günümüz Türkçesine aktaran:
Bedri Gencer *Bilgi Mecmuası*,
Sayı: 1 1328 Kanun-i Sâni
Ocak 1913

KÖPRÜLÜZADE MEHMET FUAD

Ülkemizde asırlardan beri en çok rağbet ve itinaya mazhar olan iki bilgi dalı, hiç kuşku yok ki şairlik ile tarihçiliktir. Eğitimimizin, genel tahsilimizin eski şekli tabiatıyla bunu icab ediyordu: Az çok düzenli bir medrese tahsili gördükten sonra Sa'di ile Hâfız'a tutkun olanlar, Fuzulî yahut Nef'î tarzı gazeller, mesnevîler yazmağa kalkışıyorlar; Vassaf ile Hoca Cihan'ı üstad sayanlar, Hoca Sa'deddin yahut Veysî şivesinde tarihler, düzyazı eserler vücuda getiriyorlardı. Taze bir imge için bütün evreni feda edecek, duyulmamış bir sec' (düzyazıda kafiye)'e tarihsel gerçekleri hiç tereddütsüz kurban edecek olan o grup arasında cidden seçkin bir kişilik, bir varlık gösterenler, tabii çok nadirdi. Fakat zaman, o zarif, nükteli, işbilir çelebilerden fazla bir yetenek istemiyordu da, çocukluklarını mahalle mektebinin rutubetli ve loş odalarında, garip bir eda ile "Lûgat Şahidi" okumakla geçiren o zavallı zekâlar, sarayın yahut bakanlar dairelerinin vakur ve pürneşe divanhanelerinde pekalâ bir kabul yeri bulabiliyorlardı.

Uzun asırlar, dünyanın her noktasında edebî bir tür gibi telâkki olunan tarihin bizde bilimsel bir telâkkiye mazhar olmamasından dolayı şikâyete hakkımız yoktur. Başlangıçta Ahmedî'nin İskendername'siyle, sonra Âşık Paşazâde, ve Neşrî ile, müteakıben de tarihçiler, şehnameciler, tezkirecilerle fena bir edebiyat niteliğini alan tarihsel eserler, herşeyden az tarih olaylarıyla uğraşır; bedî ve beyân (estetik) kuralları, kehanet, saltanatın şanına aykırı konuların es geçilmesi, kasidecilik, etkili dualar, kısacası tarihçi bütün bunlara riayet eder, ancak kaynaklar ve belgeler, onların değeri, olayların sağlığı ne tarihçi, ne de başkaları açısından önem taşırdı. Ve onun için meselâ Hoca Sa'deddin, manzum tarihiyle meşhur Hadîdî'den sözederken, onun en büyük, affedilmez kusuru olarak içaçıcı bir anlatımda bulunamadığını söyler. Macar kaynaklarına başvurabilmesi bakımından Peçevî'yi, anadan doğma yeteneğinden dolayı Naima'yı, zamanının yenilenme ihtiyacından uzak kalmadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak, diğer tarihçilerimiz ve tarihsel eserlerimiz hakkında herhalde pek iyi bir hüküm verilemez. Ve hemen hepsini cansız birer iskelet saymak zorunluluğu hasıl olur.

Bursalı Tahir

Ahmet Refik

Faik Reşat

Abdurrahman Şeref

Tarih hakkındaki eski anlayışlarımızla tarihçilerimizi biraz tetkik için herhalde uzunca bir cild yazmak, ve iyice bir çaba harcamak zorunlu gibidir: halbuki bu satırlar böyle derin ve âlimâne bir eser girişi olmak maksadıyla yazılmıyor. Biz yalnız ülkemizde tarihin bugün nasıl bir şekil aldığını, tarihçilerimizin nasıl anlayışlar beslemekte olduğunu eleştirel ve genel bir bakışla incelemek istiyoruz. Tarafsız ve dışarıdan bir incelemenin ürünü olmak bakımından, düşüncelerimizin yanlış bile olsa tamamiyle içten ve hücüm düşüncesinden bütünüyle uzak olacağı doğaldır.

Meşrutiyetin ilânından sonra, eski yönetimin şiddetle yasak ettiği, tarihçilik merakı ülkede adeta aşırı bir şekilde hükümferma olmaya başladı. Her gün yeni bir tarih eseri ortaya çıkıyor, bilhassa Seignobos tam bir coşku ve iştiyakla çeşitli çevirmenler tarafından tercüme olunuyor, siyasî tarih, Şark meselesi, İslâm tarihi gibi başlıklara kitapçı vitrinlerinde sık sık rastlanıyordu. Otuz sene bütün medenî dünyayla ilişkisi kesilmiş bir ülkede dışarıda geçen şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu hücum çok doğaldır. Asıl tuhaf yönü, bu sırada ulusal tarihimize ait, ve "kişisel" hiç bir bilimsel eserin ortaya çıkmamış olmasıdır. Ülkede tarihçi ve bilgin yokluğunun en açık örneklerinden birini de bu oluşturuyordu.

Nihayet, Osmanlı tarihinin öyle terkedilmiş ve kimsesiz kalması yeni hakanımız V. Reşad Hazretlerinin nazar-ı dikkat-ı hümayunlarını çekti; ve tarih bilimlerine vukufuyla tanınan hakanımız, milletin büyüklük ve yüceliğiyle orantılı bir Osmanlı Tarihi vücuda getirilmesi için vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi hazretlerinin başkanlığı altında uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmasını ferman buyurdular. Ahmed Tevhid Bey, Arif Bey, Necib Asım Bey gibi cidden engin bilgili zatların da iştirak ettikleri bu komisyon, o zamandan beri düzenli olarak çalışıyor ve iki ayda bir yeni belgeleri içeren önemli bir dergi çıkarıyor. Detaylı bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni birkaç belgeden ufak bir makale vücuda getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki, komisyon henüz hiç bir şey ortaya koyamadı; yalnız geçenlerde ellerinde yazılmakta olan birinci cildin fihristini ortaya çıkarmakla yetindi. Bu fihrist hakkındaki düşüncemizi söylemeden önce, tarih komisyonunun çalışmalarını, bizim fikrimizce kısır bırakan noktayı işaret edelim.

Meseleyi tabii içten incelemedik, fakat dışarıdan öyle görünüyor ki, tarih komisyonu üyeleri arasında "tarih anlayışı" bakımından hiç bir mücaneset (türdeşlik= hemojenite) yoktur. Üyelerden bir kısmı cidden derin ve uzman olmakla birlikte, "bilgin" sıfatını kazanmaya lâyık değildirler, onlar olayları yan yana dizmekle, çeşitli nüshalar arasındaki farklılığa bir çözüm yolu bulmakla tarih yazdıklarını zannediyorlar. Halbuki bugünkü anlamıyla tarih, kronolojik bir vakayiname'den büsbütün başka bir şeydir. Tarihin felefesi, metodu hakkında belirli bir düşünceye sahip olmayan o muhterem zatlar, nihayet bir tarihçiye belgeler hazırlamak hizmetini görebilirler ki, bu da çok büyük bir hizmettir. Fakat bu şekilde vücuda gelen bir eser engincedir, bilgince değildir.

Fustel du Coulanges, Moumesine gibi değil, hatta bir Lavivs gibi, bir Sorel gibi tarihçi olmak için bile başka bir zihniyet, başka bir bilimsel yetenek, başka bir geniş görüşlülük lâzımdır. Komisyon üyelerinin diğer büyük bir bölümü, bu ilk grup ile kıyaslanmayacak kadar az malûmatlı ve maalesef aynı zamanda tarihin yeni anlayışlarına karşı da o kadar kayıtsız ve bigânedirler. Engin bilgi birikimiyle herhangi bir Avrupa komisyonunda bile saygın bir yer işgal edebilecek Abdurrahman Şerefler, Halil Edhemler gibi faziletli kişilere hatta öğrenci olamayacak olan o gibi zatların komisyondaki hikmet-i mevcudiyetlerine herkes gibi biz de sadece hayranız! Komisyon üyeleri arasında üçüncü bir kısım da, meselâ Ahmed Refik Bey gibi, tarihin sıradan masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak batı tarihçilerinin yöntemlerine uymak isteyenlerdir. Birincilerin derecesinde uzman ve derin olmaktan tabiî uzak olan bu kısım, bilgin ve

tarihçi sıfatlarını kazanmaya diğerlerinden daha çok elverişli bulunuyorlar. Meselâ Refik Bey, Osmanlı tarihine ait birbirini müteakıb yayınladığı cildlerle tarihi diğer çalışma arkadaşlarından daha az ciddi, fakat görünüşte bilimsel ve sentetik bir tarzda anladığını gösterdi. Gerçekte bilimsel bir eser olmaktan ziyade tarihe uygun bir "Publisist"in ürünü sayılmaya daha müsait olan o eserler, yazarının bilimsel yeteneği hakkında ancak birer vaad değindedir. Onları halka bir tarih eğitimi vermek gibi mütevazi bir amaçla yayınladığını saklamayan genç tarihçi Refik Bey'den biz büsbütün başka eserler bekliyoruz.

Tarih komisyonu hakkındaki bu düşüncemizin işin gerçeğine uygun olduğunu tabiî iddia edemeyiz; fakat komisyonun yayınları, üyelerinin şahsiyetleri, dışarıdan böyle bir yargıda bulunmamıza elverişli bulunuyor. İşte bu kadar heterojen bir kuruldan nasıl bir Osmanlı Tarihi beklenebileceğini artık okuyucular takdir etsin... Genel kütüphanelerin birinde herkesin malûmu olan basılmamış bir metni istinsah ederek aralarına vak'anüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırmakla değerli bir tarih eseri vücuda getirdikleri zannına düşenler, batı tarihçilerinin eserlerini hiç olmazsa fihristlerinden okusalar, Avrupa'daki çeşitli tarih komisyonlarının mecmualarında nasıl ve ne değerde makaleler yayınlandığını görseler, fena bir üslûp ile Selânikî tarzında Vekayiname yazmaktan sıkılırlardı. Eskiler tarihsel olayları tahrif ederken hiç olmazsa bir tumturak ve hoş eda bir üslûpçuluk yaparak kabahatlerini hafifletmeye çalışırlardı; halbuki bugünkü tarihçiler anlayış tarzı bakımından Hoca Sa'deddin Efendi'den daha ileri bulunmadıkları halde yazma gücü bakımından ondan fersah fersah aşağı bir düzeyde bulunuyorlar. Tarih komisyonu, yayınlamak istediği eserin birinci cildinin içeriğini göseren fihristi ortaya koymakla yukarıdan beri iddia ettiğimiz noktaları desteklemiş oldu. Önce anlaşıldı ki, tarih komisyonu üyeleri bu bilgi dalının bilimsel yöntemlerine karşı bütünüyle kayıtsızdırlar; çünkü -Türk tarih edebiyatı metodu hakkındaki, makalemizin ilk kısmında işaret edildiği veçhile- askerî ve siyasî olaylardan başka hiç bir olayı tarihin inceleme alanına kabul etmiyorlar. Halbuki tarihin bugünkü anlayışına göre, tarihçi, kaybolmuş uygarlıkları, zamanları, genel manzarasıyla, doğal hayat şekliyle, tekil ve müstesna olayların önemini gerçek sınırına indirgeyerek yaşatmaya mecburdur. Bundan dolayı tarihçi geçmiş olaylarını aktarmak ve diriltmek istediği toplumun önce ırkî kökenini, mülkî ve coğrafî ortamını, kuruluş biçiminde payı olan etkenleri, siyasî güçlerin dağılma ve hükmetme tarzını, iktisadî sistemini, halkın hayat ve teşkilâtını, bu teşkilâtın resmî teşkilât ile ilişkilerini, mülkiyet şeklini, ziraat, ticaret ve sanayii, dil ve edebiyatı, dini, bilimsel ilerleyişini, komşu uluslarla maddî ve manevî ilişkilerinin derecesini açık çizgilerle göstermek zorundadır. Eski tarihçilerimiz bu yönleri tabiî anlayamazlardı; fakat -tarih encümeninin programı kanıtlıyor ki- sosyal bir topluluğun birleşik unsurlarını, hayat mekanizmasını görüp anlamamakta bugünkü tarihçilerimiz de onlardan farklı bulunmuyor. 19. asra tarih asrı diyecek kadar o anlam ve içeriği genişletmiş olanlar, tarih komisyonunun onu bu derece sınırlamış olmasına -eğer öğrenseler- çok hayret ederlerdi... Muhterem bir zatın pek güzel işaret etmiş olduğu veçhile, programda "Türk" kelimesini kullanmayacak kadar olayların kökeninden gaflet etmiş olan enstitümüz, nazar-ı itibara aldığı hadiseleri bile tamamiyle tekil bırakıyor. Kâtip Çelebi Takvimü't Tevârîh'inde her halde daha bilimsel hareket etmiş, hele Cevdet Paşa anlayış tarzı itibariyle bugünkü tarihçilere kesin bir şekilde üstünlük sağladıklarını göstermişti!

Bununla beraber bütün bu eleştiriler ile beraber yine itiraf etmeliyiz ki, Osmanlı tarihi komisyonu, bilhassa yayınladığı dergi ile, araştırmacılara çok hizmet ediyor. Maalesef bazen çok bayağı, çok değersiz yazılar yanında o kadar değerli ve derinlikli eserlere rastlanıyor ki, onları yayınlamaya aracılık etmek herhangi bir bilimsel dergi için şereftir. Ülkemizde henüz gerçek âlimlerin yetişemediği bir gerçek iken, tarih komisyonunu teşkil eden bazı ender, engin bilgi birikimi sahibi insanların değerini teslim etmemek, değer bilmezliktir. Bu bakımdan Ali Kemal Bey'in bu bilimsel komisyon hakkındaki hücumlarını da çok aşırı bulduğumuzu da itiraf edelim. Yukarıda saydığımız bütün kusurlarına rağmen, keşke tarih komisyonu dergisine benzer birkaç dergimiz olsa...

Ülkemizde tarih ile uğraşanlar yalnız tarih komisyonu üyelerinden ibaret değildir; Bursalı Tahir Bey, Ali Emirî Efendi, Faik Reşad Bey, Amasyalı Hüseyin Efendi gibi derin bilginler sırasına koyabileceğimiz gerçek erdem sahiplerinden başka, burada batı metodlarını uygulamaya çalışmak isteyen ve zaman zaman bu tarih cereyanlarına karışan bazı gençler daha var. Her makalesinde mutlaka bir tarih meselesinden sözeden, edebiyat tarihi ve siyasî tarihten zaman zaman meseleler çıkaran ve bilhassa yedi sekiz satırlık cümlelerle tarih komisyonunu sürekli iğneleyen Ali Kemal Bey o grubun başı gibi görünüyor. Çoğunlukla Eğitim Bakanlığı hesabına Avrupa'ya tahsile giderek Sorbonne'da tarih ve coğrafya derslerine devam etmiş gençlerden ibaret olan bu grup, bilhassa 19. asır siyasî tarihine önem veriyorlar sanıyorum. Ahmed Refik Bey'in eserlerini fazla şiir ile dolu bulmalarına nazaran, Seignobos ve Langlais'nın çok ince ve

sırf tarihçi metodlarını tercih etikleri doğal olan bu gençlik grubu henüz ortaya hiçbir kişisel eser koymadıkları cihetle, onlar hakkında düşünce ileri sürebilmek tabiî mümkün değildir. Yalnız bir temenni makamında şunu söyleyelim ki, batının en yüksek tarih kürsülerinden feyz almış, tarih metodunu uygulamalı bir tarzda öğrenmiş olan bu seçkin grup ülkede o metodları yaygınlaştırmaya uğraşsınlar ve millî tarihimizi tetkik ederek yalnız burada değil, batı bilimler dünyasında da önemle karşılanacak kişisel eserler ortaya koysunlar. Yoksa Seignobos veya Debidanne'dan aktarma bir çağdaş asır tarihi, yahut Sorel'den, Taine'den bozma bir büyük ihtilâl safhası ortaya çıkarmak için öyle bir tahsil görmeye hiç hacet yoktur: Siyasî tarih kitaplarının basit dilini anlayacak kadar Fransızca bilen herkes o gibi cildler meydana koyabilir.

Bir aralık Mülkiye mektebinde siyasî tarih kürsüsünü işgal eden ve bugün eski tarihçilere hücum edenlerin ilk safında bulunan Ali Kemal Bey, tarih metodu hakkındaki görüş noktasını şimdiye kadar açık ve kesin bir şekilde göstermedi. Ortaya koyduğu "İhtilâl Adamları", "İhtilal Kadınları" gibi eserler, kişisel birer üründen çok birer derleme eser sayılabileceği için Ali Kemal Bey'i onlarla yargılamak herhalde doğru olmaz. Halbuki makaleleriyle herkese hücum eden ve bilhassa tarih komisyonuna ve onun muhterem başkanına o kadar şiddetle karşı olan bir adamın, oldukça önemli bir çalışma kütlesiyle ortaya çıkması, hiç olmazsa tarih ve onun metodu hakkındaki görüş noktasını ortaya koyması gerekirdi. Ali Kemal Bey'den hâlâ böyle bir hizmet bekliyoruz; aksi takdirde tarihin eski tarz anlayışı aleyhindeki hücumları verimli bir netice vermeyecek ve yalnız olumsuz bir mahiyet alacaktır. Türk edebiyatı hakkında açık ve yerleşik anlayışlara sahip olmadığı çeşitli makalelerinden çok güzel anlaşılan "İki Hemşire" yazarının Ragıb Paşa, Yahya, Avni Bey gibi eski üstadlar hakkındaki makalelerine gelince, Naci Efendi'nin Osmanlı şairlerinden pek farklı olmayan o tetkiksiz yazılara bilimsel bir mahiyet isnadını tabii kendisi de arzu etmez; yalnız, bilimsel metodlara o kadar önem verdiğini kalem hücumlarıyla kanıtlayan Ali Kemal Bey'den eski Tezkire-i Şu'ara'ları hatırlatan bu gibi eserler beklemiyorduk.

Bugünkü tarihçilerimizin mensup oldukları grupları tetkik ettikten sonra, düşünce kimlikleri ve geniş malûmatlarıyla o gruplardan bütünüyle ayrı bir mevki işgal etmiş olan iki Türk tarihçisini: Ahmed Agayef Bey'le Akçuraoğlu Yusuf Bey'i unutmamak gerekir. Darü'lfünün'da genel tarih ve Türk medeniyeti kürsülerini işgal eden Ahmet Bey, Taine ve Renan gibi iki tarih üstadının ders anlatışlarını dinlemiş olmak hasebiyle doğal olarak eski masalcılık metodunun en şiddetli ve güçlü karşıtlarından biridir; İngiliz, Fransız, Rus, Acem, Türk kaynaklarına müracaat ederek vücuda getirmeğe uğraştığı Türk uygarlık tarihi herhalde tarihsel verimlerimizin en kişisel ve en değerlilerinden olacaktır. Dikkate değer bir nüfuz ve keskin bir zekâ sahibi olan Yusuf Bey'e gelince, Paris Siyasi İlimler Mektebi'nde tahsil ederek tarih metodlarına lâyıkıyla vukuf peyda ettikten sonra Osmanlı saltanatı müesseseleri tarihine dair bütünüyle şahsi bir eser vücuda getiren bu Türk düşünürü, "Medresetü'l vâ'ızîn"de ve Darü'lfünün'daki dersleriyle bilimsel metodların üstün gelmesine tam bir başarıyla çalışmaktadır. Millî tarihimize dair en şahsi ve en kıymetli gelecek eserlerimizi Yusuf Bey'den beklemekte haklıyız; çünkü genç tarihçilerimiz arasında yeni medodları yalnız tavsiye ile yetinmeyerek ortaya bir de örnek koyan yalnız o oldu.

İşte şu ufak özetten açık bir şekilde anlaşılıyor ki, bütün medenî ve fikrî unsurlarımızda olduğu gibi bu bilgi dalında da yavaş yavaş yeni fikirler üstünlük kazanmakta, bilimsel eğilimler her tarafta kendisini göstermektedir. Artık Darü'lfünün kürsülerini de işgale muvaffak olmuş olan yeni fikir oradan her tarafa yayılacak ve ülkeye yeni bir düşünsel ve bilimsel uyanışın tohumlarını yayacaktır. Yalnız temenni edelim ki, bugünün genç ve aktif tarihçileri yalnız taklid ve tercüme ile yetinmeyerek kişisel ve yaratıcı eserler ortaya çıkarmaya çalışsınlar; ve eserleri batı ilimleri dünyasında da lâyık olduğu önemi kazanabilsin.

Osmanlı edebiyat tarihindeki vukufuyla tanınan Faik Reşad Bey, Osmanlı Darü'lfününu'ndaki derslerini toplayarak üç cildden oluşmak üzere düzenledi ve birinci cildini yakınlarda yayınladı. Konunun değerine eklenen yazarın ünü ve bu bilim dalına aid eserlerin yokluğu, Faik Reşad Bey'in bu iki eserine cidden değer veriyor. Bu kadar önemli ve türünde tek bir kitabı tetkik ve tahlil bakışından geçir[me]mek, ülkemizdeki fikrî tezahürleri takip edenler için adeta bir kusur sayılabilir. Kitabın kalan bölümleri henüz ortada olmadığı için eserin genel yapısı hakkında tam bir düşünce yürütmek tabii mümkün olamaz; fakat yazarın edebî incelemelerde bağlandığı metod, Osmanlı edebiyatı hakkındaki görüş noktalarını, edebî gelişimimizin genel hatları hakkındaki düşünceleri, yazı tarzı, edebî devirlerin bölümlenmesi hususundaki kararları bu ilk cildden tamamiyle anlaşılıyor. Bu meseleleri ayrı ayrı tahlil ve tetkik etmek, makalemizin ilgi dairesini oldukça aşacağı için, genel noktalar hakkında bazı düşünceler getirerek ayrıntıya girmemek zorunda bulunuyoruz.

Yirmi beş formadan ibaret olan ve Nef'î'ye kadar tüm Osmanlı şairlerini içeren bu birinci cildde,

yazar asıl konuya girişmeden önce üç buçuk, dört formalık bir girişi -nasıl bir esasa uyarak yapıldığını anlayamadığım- garip bir bilim ve sanat tanımına hasrettikten sonra, edebiyat tarihini bir sanat olarak kabul ve bu sanatın tanımını, konusunu, amacını -Kemalzade Ekrem Bey'in görüşlerine istinaden- serdediyor. Bunu müteakip, hiç gereği olmadığı halde edebiyat kavramını anlatmak maksadıyla Naci merhumun ünlü "Nazım ve Nesir" makalesini aktarıyor ki, Bedayi' (estetik) ilminin bu kadar ilerlemiş bir zamanında edebiyatı "Demdeme" yazarının sübjektif kuramlarıyla açıklamak bilhassa bir Darü'lfünün kürsüsünde, insana herhalde tuhaf gelir. Bunu müteakip, yine Ali Ekrem Bey'e dayanarak Osmanlı edebiyatının ilk evrelerini ve Osmanlının Söğüt taraflarına hicretleri sırasında ulusal bir edebiyat getirip getirmediklerini sözkonusu ediyor; Faik Reşad Bey'in bütün düzeltmelerine rağmen, bu yönlerin Osmanlı edebiyatının kökenleri hakkında asla fikir üretilmeyerek yazıldığı, basitlik ve hatalarından çok kolay anlaşılmaktadır. Faik Reşad Bey, bu noktalarda Ali Ekrem Bey'in görüş noktasını büsbütün suskun geçip onlara hiç uymasa, kuşku yok ki daha faydalı olurdu. Bununla beraber, düşüncelerinin muhafazakâr niteliğine rağmen, Faik Reşad Bey, selefinden daha dürüst ve daha bilimsel hareket etmiş, dilin kökeni ve mahiyeti hakkında -ne kadar eksik ve yetersiz olursa olsun- Ahmed Vefik Paşa merhumun bazı düşüncelerini aktarmak çabasında bulunmuştur.

"Giriş"te bütün bunlardan başka nazmın eski şekilleri ve ulusal vezinler hakkında, düzyazı eserlere dair bir takım faydalı bilgiler, tabii çok kısa ve eksik bir şekilde, birbirleriyle ilgi ve bağları hiç düşünülmeyerek karışık bulunuyor. Eserin, öğrencilere anlatılan notların toplanması suretiyle vücuda geldiği düşünülecek olursa yazarın bu hususta mazereti derhal teslim edilir. Şimdiye kadar toplanması ve derlenmesine hiç çaba gösterilmemiş bu kadar zor ve ağır bir konuyu çok kısa bir süre içinde yetiştirerek bir kitap çıkarma zorunluluğu olmasaydı, Faik Reşad Bey'den daha düşünülerek yazılmış, daha toplu ve düzenli bir eser beklemeye hakkımız olurdu. Parmak hesabıyla yazılmış eserleri yâve saymak suretiyle yazılı olmayan edebiyatın önemini hiç nazar-ı itibara almayan Faik Reşad Bey, şiirimizin ilk gelişim evreleri hakkında hemen hiç bilgi vermiyor. Halbuki Tezkire-i Şu'ara metoduna uyarak her şahsın hayatı ve eserleri hakkında birbiriyle ilgi ve bağlantısı olmayan birtakım bilgiler verileceğine, edebî türlerin doğuş ve gelişimi, Türk dili ve edebiyatının kökeni ve mahiyeti, edebi devirlerin genel çizgi ve karakteristikleri, büyük kişiliklerin ayırıcı noktaları hakkında genel bilgiler verilse, okuyucuların zihninde daha açık bir imaj uyandırmak imkânı doğabilirdi.

Tıpkı, "Mister Keep" gibi Türk edebiyatını manzum Osmanlı edebiyatından ibaret zanneden "Osmanlı edebiyat tarihi" yazarının en tartışmaya değer düşüncelerinden biri de, Osmanlı manzum edebiyatını on iki kısma ayırmış olmasıdır. Âşık Paşa, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâti, Zâtî, Bâkî, Nef'î, Nabî, Nedîm, Ragıb Paşa, Şeyh Gâlib, Şinâsî dönemleri adıyla birbirinden ayrılan bu dönemlerin ne gibi yargılara dayanılarak bölümlendiğini "Osmanlı Tarihi" yazarı Şakir Paşa eserinin Osmanlı medeniyetinden sözeden ikinci cildinde, çok haklı olarak soruyor ve bu bölümlemeyi uygun görmüyordu. Biz de bu görüş noktasına iştirak edenlerdeniz. "Şeyh Galib" hakkında önceden Servet-i Fünûn'da yayınlanan eserimizin özel kısmında ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, edebi dönemlerin bölümlenmesinde keyfî düşüncelere değil, ilmî yargılara uyulmalıdır. Faik Reşad Bey, bölümlerinin ne gibi sebeplere dayandığını açıklamadığı cihetle onları öğrenimi kolaylaştırmak maksadıyla yapılmış öznel bir bölümleme saymakta mazuruz.

"Yunus Emre", "Kadı Burhaneddin", "Kemal Ümmî" gibi çok dikkate değer bir takım şahsiyetleri ihmal eden, halk edebiyatını, tasavvufun etkilerini, İran'ın fikrî nüfuzunu hiç düşünmeyen edebiyat tarihi yazarı, her sanatçı hakkındaki mevcut bilgileri cidden vâkıfane bir surette toplamış ve özetlemiş, ve edebiyat tarihinin bilimsel metodlarına önem vermediği cihetle, eseri bir "Şairlerin Biyografileri"nden ibaret kalmıştır. Bununla beraber kronolojik bir dizi takip edilerek vücuda getirilmiş olan bu biyografiler kitabı, ülkemizde şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir derin vukuf ile yazıldığı cihetle çok önemli ve değerlidir. Edebiyat tarihimiz hakkında incelemeler yapmak isteyenler bu esere ihtiyaç duymaktan asla uzak kalamazlar. Sahte derin bilginlerin görünüşte bilimsel bir cilâ ile süslenen, fakat gerçekte çok eksik ve yanlış eserlerine, Faik Reşad Bey gibi incelemeleriyle tanınan bir üstadın bu tarzda bir eseri elbet tercih edilir.

Zaman her şeyde etki yapan güçlü bir faktördür; Osmanlı edebiyat tarihinin saygın yazarı, düşünsel ortamının etkilerinden doğal olarak kurtulamayacağı cihetle ondan meselâ Langlais'nun, Alfred ve Maurice Croiset'nın, Gaston Paris'nin eserleri gibi bilimsel metodlara uyularak yazılmış bir bilimsel eser beklemek tabiî mümkün olamazdı. Bu bakımdan edebiyat tarihin kıymet derecesini daha senelerce önce takdir ederek hayatının büyük bir kısmını bu çalışma dalına hasreden Faik Reşad Bey'i bugünün gençleri yalnız takdir ve ululama ile yetinmemeli, onu kendilerine bir çalışma örneği olarak edinmelidirler. Asrın bilimsel ilerleyişlerine uygun bir Türk edebiyatı tarihi ancak o zaman varlık alanına çıkabilir!

Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler II

BEHZAT ÜSDİKEN

Beyoğlu'ndaki pasajları anlatmaya başlarken pasajların dış görünüşleriyle mimari özelliklerini kısa olarak yorumlamıştım. Amacım, pasaj ve binaların da kendi yaşamlarının olduğunu vurgulamaktı; çünkü bir bina veya bir pasaj yapılandıktan sonra içinde değişik kişileri, değişik dönemlerde barındıran bir yeri oluşturuyor. Belirli bir yerde uzun süre kalabilen ve oturabilenlerin yanısıra, çok değişik bir yaşam biçimi gösterenlerin eskilerin yerini kapması gibi olgular yaşanıyor.

Bugün Beyoğlu için bu söylenebilir. Çünkü Beyoğlu bir yaşam yerinden öte, önceleri "bir yaşam biçimi"ydi. Orada yaşayan Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar, Museviler ve Levanten'lerle çeşitli ülkelerden gelmiş çok değişik ırk ve dinlerden insanların birarada yaşadığı yer olmasından ötürü, gerçekten "bir yaşam biçimi"ydi. Eğer bu olguyu, varolan binaların dış görünüşlerine ve mimari özelliklerine dökersek, film stüdyosunda kurulu bir dekordan öte gidemeyiz. Halbuki bu dekorlar, içinde rol alan kişilerle geçerliliğini kanıtlar. İşte Beyoğlu da bugün bu durumdadır.

Beyoğlu'nu Beyoğlu yapan, kişi ve yaşayanlarının burada olmaması veya olamaması, hiç bir zaman ve hiç bir şekilde "bu yöre"'yi gerçek ve eski "Beyoğlu"na dönüştüremez. Kaldı ki Beyoğlu yorumunu yapan tüm yazar ve çizerlerimiz, kendi kuşakları içinde ve ancak kendi aralarında bir değerlendirme yapabilmiş, hiç bir zaman Beyoğlu'nun gerçek sahibi "sade vatandaşı" yazmamış ve o kişileri sürekli görmezlikten gelmiştir.

Ben Beyoğlu'nun pasaj ve geçitlerini, ama "gerçek Beyoğlu" pasaj ve geçitlerini yorumluyorum, yoksa yalnızca hangi mimarın yaptığını özetleyerek değil. Bugün artık var olmayan ve halen yaşayabilen binaların, yapılandığı döneme ait gerçek görsel malzeme koyamıyorsak, onun yerine bugünkü halini gösteren bir resmin veya fotoğrafın konması, bana göre gereksiz. Çünkü o bina veya pasajın döneminde görülen bir panosu veya tabelâsı, orada o dönem yaşayanların düşüncelerini kesinlikle yansıtan bir olgudur

Neyse, gelelim pasajların devamına:

Petits-Champs (Pinto-Fresko) Pasajı

Pasaj'ın Tepebaşı'na bakan yönünde (dönemdeki adıyla "Rue Mézarlık"), önceleri döşeli odaları tek tek kiraya verilen çok büyük ahşap bir yapı vardı. Pinto ailesinden Elyas (İlya) bu ahşap binayı satın alarak Tepebaşı yönünden bugünkü haliyle görülen apartmanı yaptırdı. Bu apartman yaptırıldığında altındaki pasaj yoktu.

Buna karşılık Grand Rue de Péra yönünden girdiğimiz ve pasajla bağlantılı olan Deva sokağı çıkmazdı. (Bu sokağın adı önceleri "Eczacı" sokağı olduğundan, Cumhuriyet döneminde "Deva" olarak değiştirilmiştir.) Bu çıkmaza 1886 yılında, İtalyan'ların ünlü "Societa Operaja Italiana di Muttuo soccorsa" klübünün yeni binası, Garibaldi'nin himayesinde yapılıyor ve buraya da o dönemde Garibaldi başkan oluyordu.

İtalyan kolonisi bu klübe kendi aralarında "Depo Lavore" derlerdi. Klübün yapıldığı 1886 yılında, çıkmazın, Grand Rue de Péra yönünde A. Stolzemberg'in evi, klüpten önceyse Jak Livadari'nin marangoz dükkânı vardı. O dönemler Tepebaşı mezarlığının olduğu bu yöreye "Petits-Champs des Morts" dendiğinden, Pinto apartmanının bir bölümünü satın alan Aslan Fresko'nun binanın altına yaptırdığı ve bugün halen duran pasaja "Petits-Champs Pasajı" denmiş ve Pasaj'ın açılması sonucu, Grand Rue de Péra'yla yükseklik farkından ötürü iki kademeli merdivenlerle erişilen iki apartman oluşmuştu. 1900'lü yılların başında apartmanlardan sağdakinde kömür tüccarı Mardik Yakubyan, binanın sahibi Elyas (İlya) Pinto, tüccar Leonidas Petalis, tüccar S. Amar; soldakinde bina sahiplerinden Aslan Fresko, Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu, Orosdi-Back firmasının sahip ve müdürlerinden Leopold Back, Cibali tütün fabrikası eksperlerinden Moris H. Markus oturuyorlardı. 1920'li yıllardan önce Eczacı sokağının girişine Sideridis apartmanı yapılmıştı. Bu apartmanda o dönemler: erkek terzisi Stavro Murmuri, kadın terzisi Lena Murmuri, apartmanın sahibi dul madam Sideridis, dişçi Toma Ohannesyan, antikacı Hayım Sabatino, tüccar Todori Triandafilidis, tüccar Jak Heffer, tüccar Jak Marengo oturuyorlardı. O dönem marangozun yerine Andon Vratsamos'un meyhanesi gelmiş, "Societa Operaja"nın kar-

şısında da Hristo Prokopiadis'in işlemeci dükkânı açılmıştı, ilerleyen süreç içinde Hristo'nun yerine önce "Arizona" adlı bir lokanta açılmış, sonraları ünü olmayan "Violet pastahanesi" buraya kurulmuştu, iki basamakla çıkılan ve özellikle "sade vatandaş"a hizmet götüren bu pastahane için, bakın, Sayın Demir Özlü ne yazar: "... gene bir geçidi andıran bu sokağın başında balkonu da olan daha alçak gönüllü, daha ucuz bir pastahane vardı ki o balkona çalışmak için gidiyordum. Çünkü randevu vermemişseniz tanıdık kimse gelmezdi oraya. Kahvenin gelip geçici müşterileri, genç sevgililer de rahatsız etmezlerdi hiç çalışan insanı."

Bu pastahaneye gençliğinde sürekli gelenlerden biri de, Sayın Özdemir Arkan'dır.

Neyse, pasaj apartmanlarının içinde oturanların bazıları değişti, bazıları yerlerinde kaldı, sağ taraftakinde, tüccar Eli Kanza, tüccar Abraham Rafael yeni gelenlerdi; bina sahibi Elyas Pinto ve tüccar Leonidas Petalis'se kalanlar. Sol taraftaki apartmanda, Avukat Nesim Masliah, tüccar Moiz Tiano, camcı Moiz Habib yeni geldiler. Tütün eksperi Moris H. Markus emekli olmasına değin burada kaldı. Pasaj bölümünü yaptıran Fresko ailesiyse apartmandan ayrılmıştı.

Petits-Champs adının değişmesi üzerine pasajın adı "Pinto-Fresko" pasajı oldu, ancak herhalde kısa olsun diye, Fresko veya Pinto pasajıda diyenler oluyordu.

Karlman (Bon Marché) Pasajı

Son dönemlerin "Karlman pasajı" olarak bilinen (pasajın üstündeki apartmanlara da Karlman apartmanı denirdi -ancak Bon Marché döneminde apartmanların ismi "Bon Marché apartman"larıydı-) binanın yerinde önceleri Fransız İhtilâli sonucu Ülkemize göç etmiş "Aleon" ailesinin kışlık evleri vardı. Aile yazları Boğazdaki yalılarına taşınır, kışları da buradaki görkemli evlerine dönerlerdi. 1850 yılında bina "Bortoli" ailesi tarafından satın alındı ve yerine son döneme kadar yaşayabilen ünlü "Bon Marché" binası yapılandı.

Bon Marché gerçekten çok büyük bir mağazaydı, hem Grand Rue de Péra'ya, hem de Petits-Champs'a kapısı vardı, içindeyse yok yoktu. Herşey satılıyor ve her türlü müşteriye hizmet götürülüyordu. Bon Marché 1850 yılından 1926 yılı sonuna kadar varlığını sürdürdü, o tarihlerde mağaza-pasaj ve bina "Karlmann" ailesine geçti. Bon Marché'nin Karlmann ailesine geçişi şöyledir. İtalya'dan göç eden Karlmann ailesinden, Karl önceleri, Galata'daki Büyük Milet Han'ının 1. katında, "Blumberg"le birlikte "Karlmann ve Blumberg" adındaki toptan konfeksiyon satan bir işyeri açtı. 1896 yılındaysa Blumberg'ten ayrılarak Grand Rue de Péra üzerinde bulunan Vasil Anastasiadis'in eczahanesiyle modist Antuanet Mariani'nin yanyana olan dükkânlarını devren aldı (şimdiki Sümerbank mağazasının olduğu yer) ve burada "Maison Carlmann" adlı konfeksiyon mağazasını tek başına açtı. Karlmann'ın iki oğlu olmuş her ikisi de Péra'da doğmuştu. Büyük oğlu Ferdinand 1880 yılında doğmuş ve süreç içinde eski İstanbul mebusu Karaso'nun kızı Mlle. İda'yla, küçük oğlu Leopold'sa 1883 yılında doğmuş ve ilerleyen senelerde Mlle. Bertha Wedmann'la evlenmişlerdi.

1926 yılında "Bortoli" biraderler Bon Maché'yi satılığa çıkardılar, Karlmann ailesi pasajı ve tüm binayı satın aldı. O tarihten sonra pasajın adı Karlman pasajı oldu. Aynı yıl Mikhail Mikhailovic pasaj'ın üst katını kiralayarak,

dönemin en büyük lokantası olan "Turquoise" ı açtı, lokantanın üç ayrı salonu ve yerleştirilmiş 250 masası vardı. Girişi hem Grand Rue de Péra'dan hem de Petits-Champs'tandı. Karlmann ailesi "varlık vergisi"nin ortaya çıktığı 1942 Kasım ayına kadar firmayı çok iyi yönettiler, ancak konan verginin çokluğundan, vergiyi ödeyememe durumuna düştüler. Osmanlı Bankası devreye girdi ve verginin tümünü ödedi, yalnız Karlman ailesi borçlarını ödeyinceye kadar, kapılarında "Osmanlı Bankası deposudur" tabelâsı asılı kaldı.

Gelelim pasajın üzerindeki apartmanlara: hem Bortoli biraderler hem de Karlmann ailesi bunlarda oturdular. Ayrıca 1870'li yıllarda, terzi Karikiyopulo, sonraları modist Mastroyeni, Dr. Bizantiadis ve Dr. Koridis oturuyorlardı. 1920'li yıllardan sonra Dr. Bizantidis hâlâ yerindedir. diğerlerinin yerineyse Dt. Jozef Hayon ve kürkçü Samaras gelmişlerdir. Bir ara Necdet Sander Saray Kitabevi olarak pasajda bir kaç reyon kiralamıştı. Ruslar'ın Ülkemize göç ettiği dönemlerde, Rusların "L'Union des Zemstvos Russes" bürosu üçüncü kat'a yerleşmiş ve sanırım 1927 yılına kadar orada kalmıştır.

Elhamra Pasajı

Elhamra pasajının bulunduğu bina, 1831 tarihindeki Beyoğlu yangınında kısmen yandı ve bir süre kapalı kaldıktan sonra, Galata'da tiyatrosu olan Barthelemy Guistiniani adlı bir İtalyan (Cenevizli) İtalyan üslûbunda, galerisi ve balkonu olmayan bir tiyatro yaptırdı. İlerleyen senelerde Eduard Salla, Guistiniani'yle birlikte, hem bir tiyatro salonu ve hem de bir balo salonunu, daha sonra Beyoğlu'ndaki bir çok tiyatroya imzasını atacak mimar "Barborini"'ye yaptırdılar.

Balo salonuna girişin tamamının camdan olmasından ötürü, buraya "Palais de Cristal" adını verdiler, tiyatroysa eskisi gibi Fransız tiyatrosu olarak anılıyordu. Barborini'nin anlattığına göre, Guistiniani buraya 23.000 frank harcamış, ancak 60.000 frank karşılığı kiraya vermişti. 1865 yılında Cafe-Concert olarak çalışan Palais de Cristal'i Eduard Salla, tiyatroyu Guistiniani yönlendiriyordu. 1880 yılındaysa Palais de Cristal'i Spiraki Raftopulos (Sayın Duhanî'ye göre, Petraki Raftopulos), tiyatroyu ise hâlâ Guistiniani yönetmekteydi. 1891 yılında Palais de Cristal'in tam karşısındaki "Concordia" yazlıkve kışlık tiyatrosu çalışmalarını sürdürürken birden bire satılığa çıkarıldı. Concordia'nın sahipleri

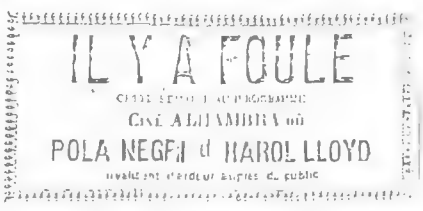

1924

32.000 Osmanlı altını istiyorlardı. O dönemler Tünel'e doğru, şimdiki Sular İdaresi binasının olduğu yerde bulunan ve kısmen yanmış, eski esprisini kaybetmiş olan St. Antoine de Padua kilisesinin yerine, buraya yeni bir St. Antoine kilisesinin yapımı çalışmalarını sürdüren Katolik cemaati 24.000 Osmanlı altını önerdi, satış girişimi o dönem anlaşmazlıkla sonuçlandı. Ancak burasının satışa çıkarılmış olması, "Concordia"nın durumunu değiştirdi. Palais de Cristal daha ön plana geçti.

Halbuki Concordia daha önceleri tiyatro değil, şarkılı varyeteli bir eğlence yeriydi. 1871 yılında Ricci ve Parmeggiani burayı tiyatro haline soktular. Tiyatronun sahnesi çok küçüktü. Ancak beş altı kişi hareket edebiliyordu. Bundan ötürü de "Concordia" 1886 yılında Café-Concert oldu, ve bu durumda çalışırken yeniden satış meselesi ortaya çıktı. Satılamayınca Concordia yaşamını Café Concert olarak 1904 yılına kadar sürdürdü. 1904 yılında yönetmen Livadas kışlık bölümde bazı düzenlemeler yaptı, tavan yükseltildi, localar yeniden düzenlendi, yerdeki halılar değişti ve burada bir Fransız topluluğu gösterilerine başladı. Ancak kısa bir süre sonra yıkılarak, yerine bugünkü St. Antoine kilisesi yapıldı.

1933

Concordia, satılınca, sanki bu bekleniyormuş gibi, Palais de Cristal ve Fransız Tiyatrosu da kapanıverdi. Bu koca ve kat kat binaya, "Osmanlı-Avusturya mobilya ve halı firması" yerleşti. 1920'li yıllarda bina Arapzade Sait Bey'e geçti. Bazı kaynaklarda, binanın yıktırılarak sahibi tarafından Mimar Vedat Tek'e bugünkü haliyle yaptırıldığı öne sürülmektedir. Kanımca böyle bir yeniden yapılanma yoktur, çünkü Eduard Salla ve Guistiniani binayı 1865 yılında tâdil edip çalıştırmağa başladıktan sonra 1868 yılında Kallavi (eski Glavany) sokağına bir diğer çıkış yaptırmışlardı. Bu çıkış halen vardır, bu bakımdan Arapzade Sait Bey olsa olsa mimar Vedat Tek'e binayı tâdil ettirmiştir. Kaldı ki sinema salonuna girdiğinizde üst balkon çok dardır, parter'deki localarsa geniş

1941

olup locaların arkasında acayip ve değişik koridorlar bulunmaktadır, parter'in en gerisinde ve locaların hemen altında bulunan üç sıra koltuk, bu günkü sinemaların hiçbirinde bulunmayan tipteydiler, aşağı yukarı 120 cm x 120 cm boyutlarında ve tamamı maroken olan bu koltuklara oturduğunuzda içine gömülürdünüz. Sinema'nın 1922 yılında faaliyete geçtiğini düşünürsek bu durum kendiliğinden ortaya çıkar. Elhamra (Alhambra) sineması olarak 1922'de işlemeye başlayan bu yer 1936 yılında ad değiştirerek "Sakarya sineması" oldu. 1944 yılında eski adı "Elhamra" ya dönüş yaptı. 1958 yılında buraya Sururi topluluğu "İstanbul Tiyatrosu" adıyla yerleşti. Son dönemlerde Elhamra pasaj ve binasında, pulcu Ali Nusret Pulhan İstanbul Filatelist Klübü, Dr. A. Şükrü Emed, Cevad Arapoğlu (Arapzade Sait Bey'in oğlu), Ohannes Bakyan'ın laboratuarı, Hakikat ecza deposu, Paul della Suda eczacı, Dr. Halit Ziya Konuralp, Dr. Nureddin Onur, Dr. Reşat Methi Erkam, terzi Diyonisi Vonortas ve de isimlerini bir türlü anımsayamadığım gelinlik ve gelinlik aksesuarı satan iki dükkân bulunuyordu.

Olivo Pasajı (Olivyo değil)

Bu pasaj varlığını Panaia pasajına borçludur. Panaia ve Olivo pasajları tek bir bina etrafında dolanarak bir "U" harfi oluştururlar. Bu bina önceleri "Constantinople Palace Hotel"iydi, Otel'i 1 Ekim 1876'da Tepebaşı'ndaki "Royal Hotel"ini açacak olan François Logothéti'nin kardeşi Dimitrio Logothéti yönetiyordu. İlerleyen senelerde Dimitrio oteli Hallas kardeşlerden Demostenes'e devretmiş, kendisi de ağabeysi François Logothéti'nin yerine geçmişti. İşte dönemin ünlü otellerinden biri olan bu işletmenin girişi. Olivo pasajındandı. Otel'in Grande Rue de Péra'ya bakan yönündeyse; zemin katta önceleri Vasil Rigopulos'un bakkal, İsmail efendinin çerçeveci dükkânları vardı. 1900'lü yılların başında çerçeveci'nin yerine Eugene della Suda'nın eczanesi, bakkal Vasil'in yerine de Yani Kristidis'in ibrişim ve brodeci dükkânı yerleşti.

TRIANON PALACE
Restaurant - Brasserie
21. Péra. Passage Olivo. 21

1920

1910 yılında Olivo pasajı'nın sâkinleri; tuhafiyeci Dimitri Filipidis, kuyumcu Albert Kamhi, Dr. Vasiliadis, kuaför Kalifassa kardeşler, çerçeveci Mihran İcatçıyan, Yani Armao'nun ünlü lüks birahanesi, tenekeci Edvard Kasingena, kuaför Konstantin Sarris idiler (Sarris tünel pasajında Alberti'yle ortakken ayrılmış ve buraya gelerek yeni dükkânını açmıştı). Pasajdaki (o dönem) tek apartman Olivo'daysa: gözdoktoru Yatropulos, kadın terzisi Atanas Kurdoğlu, Dr. Yorgo Zilanakis, Reji'de çalışan Alfons Korezzi oturuyorlardı. Halen yaşamını sürdüren Rejans lokantasıysa, bugünkü yerinde ve 1920 yılında "Traianon Palace" adıyle açıldı. 1922 yılına kadar burada yaşamını sürdüren lokanta birahane, bu yıl burada kapanarak, Grand Rue de Péra üzerinde 76 numaraya yollanıyor ve burada "La Régence" adıyla açılıyordu. Trianon Place'ın yeriniyse Mikhail Mikhailoviç satın alıyor ve Turkuvaz'ı burada açmağı düşlüyor, nedense vazgeçerek 1924 yılının sonlarına doğru Grand Rue de Péra'da kapanmış olan "La Régence" ın adını alarak (o dönem La Régence'in sahibi Fransız Berthet'ydi, Mikhail Mikhailoviç ismi ondan satın almıştı) "Rejans"ı burada açıyor.

RÉGENCE
Le plus élégant Restaurant d'Istanbul
JARDIN FLEURI
Cuisine Française, russe et orientale irréprochable
Direction et Service
de Reception par des DAMES RUSSES
Diners Dansants
Orchestre Russe des
BALALAÏKAS
Chants Russe et
TZIGANES
Grand Rue d'Istiklâl (Péra)
a côté du Ciné Alambra
Télé: 41610

1933

Bu arada Karlmanan ailesi "Bon Marché"yi satın alınca, Mikhail Mikhailoviç, Karlman Pasajı'nın üst katını kiralayarak, üç salonlu ve 250 masalık görkemli "Turqoise"ı burada müşterilerinin hizmetine sunuyor. Ancak her iki lokalin yönetimi kendinde olduğundan zorlanmağa başlaması üzerine, Rejans'ı bir süre için kapatıyor. 1930 lu yıllarda Rejans'ı yeniden açabilmek için Tevfik Manars, Vera Protoppova, Vera Çirik üçlüsüyle ortak oluyor ve 4 Mayıs 1932 Çarşamba günü öğle vakti "Café-Restaurant ve çiçekli bahçesi"yle Rejans"ı yeniden hizmete sokuyor. (Bugüne kadar "Rejans"la ilgili yayımlanan, tüm kitap makale ve buna benzer yapıtlarda "Rejans"ın bahçesinden hiç mi hiç söz edilmemiştir. -"Halen yaşayan ortakları dahil hiç kimse bahçenin varlığını bilmemektedir."- Bu ise "Rejans"la ilgili yorum yapanların ne kadar yüzeysel araştırma yaptıklarını kesinlikle ortaya koymaktadır).

1920'li yılların sonlarına doğru Olivo pasajında: Demostenes Hallas'ın yönetimindeki "Constantinople Place Hotel"i ve tuhafiyeci Dimitri Filipidis yerlerinde, yeni gelen terzi Yorgo Maksuris, kuaför Malitopulos ve Dervenis, ayakkabıcı Konstantin Vaffiadis, şap-

kacı Demostenes Sotiropulos, terzi Demostenes Andonopulos, elektrikçi Karabet Egavyan yerleşmişlerdi. Yalnız arada unuttum, Rejans'ın yanında Musevilerin "Cheval Sion" klübü vardı.

Olivo apartmanındaysa: Dr. Yorgo Zilanakis hariç herkes taşınmış ve yerlerine, kadın terzisi Kleopatra Epenetos, tüccar Benbasat, denizyolları ajanı Pelopidas İliakakis ve piyanist Onnik Tomasyan, daha sonraysa kürkçü "Nisso" son modelleriyle 1. kata gelmişlerdi. Kapanan "Constantinople Place Hotel"i yerine açılan Beyoğlu'nun en güzel ve en nezih

1945

kokteyl salonu "Kit-Kat" da kapanacak, yerine "Rothstein" 1947 yıllarının sonunda yeni ve nefis bir lokanta açacaktır. Olivo pasajının sol tarafına, anımsadığıma göre 1960 yılların sonlarında Sultanahmet köftecisinin yanında yıllarca çalışmış olan "Ali", oranın bir şubesini açacak ve uzun süre burada kalacaktır.

Olivo pasajında halen "Rejans" yaşamaktadır, köşedeki berber Koço'nun yerine başkası geldi, kahveyse açıldığından beri, bir Victoria Kebab salonu eklendi.

Panaia Pasajı (Emir Nevruz Sokağı)

Panaia pasajı'nın oluşmasının nedeni olan Panaia kilisesi1804 yılında inşa edilmiştir. Pasaj o dönemden beri vardır ve Beyoğlu'ndaki en eski pasajdır. Panaia pasajı'na Grande Rue de Péra yönünden girdiğinizde kilisenin merdivenlerini çıkar biraz yürüdükten sonra Hacopulo pasajına açılan kapıya gelirsiniz. Buraya sapmayıp yürümeyi sürdürürseniz karşınıza duvar gelecektir, sola sapar ve hemen beş metre kadar sonra gelen sağdaki kapıyla çok eski ve köhnemiş koridor şeklindeki bir pasajla kendinizi şimdiki Meşrutiyet (eski Tepebaşı) caddesinde bulursunuz. Pasaj'ın arka bölümünde, hem Meşrutiyet Caddesi ve hem de kilise girişinde çok yüksek ve ağır iki kapı vardır. Kilisenin yapımı 1804'te tamamlanmış ve Tepebaşı yönünde pasajın üzerindeki apartmansa lojman olarak inşa edilmiştir. Bugün bu bina terkedilmiş durumdadır, esasen Rum vatandaşların azalması nedeniyle doğru dürüst âyîn bile yapılmamaktadır.

Pasajın Grande Rue de Péra yönündeki girişinde ve köşebaşında, tuhafiyeci Mitsakis kardeşler, tuhafiyeci Andre Kendris, Kürkçü Marko Hayımoviç, Rus pazarı Emanuel Apergis, tuhafiyeci Hristo Nedyapulos, manifaturacı Çavuşoğlu Kardeşler, terzi Atanas Pangalu, terzi Yani Yorgiadis, cilâcı Moiz Eskenazi, mücevherci Evangelis Galataros, terzi Jan Ferri kuaför Konstantin Russos; oradaki tek apartman olan Panai apartmanındaysa, tüccar Leon Gülbenkyan, kadın terzisi Mlle. Begué, Dr. P.Papanikolau, Dr. Yorgo Streopas, Dr. Sokrat Petridis, Avukat Yani Petridis, avukat Z.G. Fitilis oturuyorlardı.

Zaman içinde hem pasajdaki kişiler ve hem de apartmandakiler arasında değişiklikler olacaktır. 1920'li yıllarda, köşeden itibaren tuhafiyeci Molokotos kardeşler, manifaturacı Platon Seymiris, ayakkabıcı Hristo Neres, modist Piyer Andreadis, mücevherci C. Ananiadis, manifaturacı Hristo Panopulos, ecza deposu Todori Demetriadis, terzi John Said geleceklerdir. Panaia apartmanındaysa Leon Gülbenkyan yerindedir, Dr. Papanicolau ölmüş, hanımı halen orada oturmaktadır. Tüccar Dimitri Kurtoğlu, ayakkabıcı Fengara, özel bir şirkette müdür olan F. Delanda; mühendis Reinhard, modist Joseph yeni gelenlerdir. İlerliyen süreçte, ayakkabıcı Hristo'nun yerini terzi Yani Holliadis alacak, şapkacı ve modist Piyer Andreadis'in yerine kadın berberi Teofil Ospici'nin oğlu Edmon, Todori Dimitriadis'in yerine "Drogorie de Péra" adıyla Vasilyadis ve ortağının ecza deposu, terzi John Said'in yerine de cenaze levazımatçısı yerleşecektir. Apartmandaysa çok küçük bir değişiklik olacak, terzi Viola ve Dr. Paraskevas buraya yerleşeceklerdir.

Panaia Kilisesinde olan değişik bir olayı aynen aktarıyorum. Papa Eftim kendisini Türk Ortodoksları ruhanî lideri ilân ettikten sonra, (1926 yılında) Karaköy'deki dört kiliseye zorla el koymuştu. 1936 yılında bir pazar günü, Beyoğlu Rumları normal âyinlerini sürdürürken, Papa Eftim bir kaç kişiyle Kiliseye gelmiş ve âyini yönetmek istemişti. Ancak kilisedeki kalabalık Rum kadınları ayakkabılarını çıkarıp Papa Eftim ve yanındakilerinin üzerlerine yürümüş ve Papa Eftim'le beraberindekiler canlarını zor kurtarmışlardı.

Hacopulo Pasajı

Grand Rue de Péra üzerinde ve bugün kesinlikle bilinmeyen "Jeremi" ve "Boğaz" çıkmazlarının arasındaki Hacopulo pasajı, 1850'li yıllarda inşa edilmişti. O dönemler çıkmazlardan "Jeremi'-

1886

'de ünlü "Proksch" birahanesi müşterilerine gerçek bir hizmet götürüyordu. Pasaj'ın Grand Rue de Péra yönündeki çok dar olan girişten sonra hafif eğimli bir yol, sizi nefis çakıl taşlarıyla döşeli büyük bir meydana ulaştırırdı. Bu meydanın Tepebaşına (şimdiki Meşrutiyet caddesi) bakan yönünde havuzumsu bir yer vardı ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar burada bir bayrak direği bulunuyordu. Pasaj meydanının sol tarafında, Aya Panaia kilisesine açılan yüksek demir bir kapısı ve ayrıca Tepebaşı'na açılan çok büyük demir parmaklıklı üçüncü bir kapısı vardı. Bu pasajın en büyük özelliği, yapıldığı günden beri içindeki dükkânların tamamına yakının, düğmeciler, işlemeci ve broderciler ve model çizimcilerinden oluşmasıdır. Hangi döneme bakarsanız bakın, pasajda bazı dükkânların dışında, çoğunluk bu tür yerleri görürsünüz. Bugün bile (kapalı olan dükkânlar hariç) pasajın durumu ve görünümü aynıdır.

1870-1880'li yıllarda pasajda tuhafiyeciler (ibrişim-düğme satanlar) Marino, Yani Malaksotis, Kosmi, Karnik Acaryan Lukides, Adamantidis ve ortağı idi. Ayrıca kuaför Valantin kardeşler, halıcı Filipovic, görkemli lokanta ve meyhanesiyle Kanelos, Paris somya ve karyolalarının satıcısı, Neyrat, Péra hanımlarına hizmet götüren terzi Mme. Adel, erkek terzilerinden Foskolo, Armao, Barbagallo, Marengo buradadırlar.

Sait Naum Duhanî'nin ve Recaizade Ekrem'in eserlerinde sözünü ettikleri ünlü ayakkabı ve çizme yapımcısı "Heral"ın dükkânı da burdaydı, "Heral" uzun süre burada kalacak ve ünlü müşterilerini memnun etmeğe uğraşacaktır. Adam'ın musiki mağazası pasajın üst tarafındaydı. Adam müzik âletleri ve yayınlarının hem satımlarını yapar, hem de her türlü müzik âletinin tamiriyle uğraşırdı. Ayrıca üst katını bir dinleti salonu haline getirmişti ve bu salonda kalabalık bir seyirci topluluğu önünde ünlü bestecilerin yorumları yapılıyordu. 1890 yılında bu salonu P. Zoli tiyatro şekline soktu ve o dönemler bir çok tiyatro eseri burada oynandı. Bir süre sonra, bu yer Adam'ın yanında çalışan "Keller"e kaldı. Keller 1920'li yıllara kadar buradaydı. Daha sonraysa Mişel Armao aynı mekânda "Melek Musiki mağazası"nı açtı;her türlü müzik âletlerinin satımcılığı dışında, Armao'nun bir de müzik yayımları editörlüğü vardı.

Sayın Duhanî'nin sözünü ettiği

1880

çamaşırcı "Touzet" ailesinin dükkânları da buradaydı; hatta 1910 yılına doğru Mr. Touzet ölmesine karşılık, Mme. Touzet çalışmalarını sürdürüyor ve müşterilerine hizmet veriyordu.

1886 yılında, Tiyatro (şimdiki Sahne) sokağının köşesine taşınacak olan Seideinberg'in ünlü "Aux Camélias" mağazası da buradadır. Aux Camélias mağazasının yerine aynı işi yapan Niko Tiberius'un Louvre mağazası da, önce buraya gelecek, sonra da gene Aux Camélias'ın Tiyatro sokağının köşesindeki yerine 1891 yılında göçedecek ve orada da bir süre kaldıktan sonra, bu kez sahip değiştirerek karşı sıraya yollanacaktır.

1900'lü yılları geçtikten sonra pasajda genelde bir değişme görülecektir. Bazıları yerlerinde kalmış olsalar da değişme oldukça kapsamlıdır. Örneğin: tuhafiyecilerden, Lagudakis ve Adamantidis, Pol"Antikakis, Nikolaidis ve Bergiadis, Mihal Karotsies, Mandalidis (bu ailenin fertleri halen İstanbul'da oturmaktadırlar, büyük oğulları İktisat Fakültesini bitirmiş ve hayatını bir kaç sene önce Burgaz adasında noktalamıştır), Atanas Adamantidis, Antuan Antoniadis, Konstantin Anastasiadis, Kozmodopulos, Leon Kuyumcuyan yeni gelenlerdir.

Model çizimcileri Jan Pulcu, Sarafoğlu, Miran Esenyan, Vasil Karotsieris, Aleksandridis, İzak Basmacıyan; terzilerse N. Krimizakis, Mlle. Artar, Ana Vlahopulos, Ya-

1908

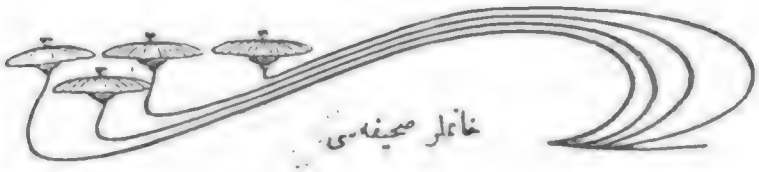

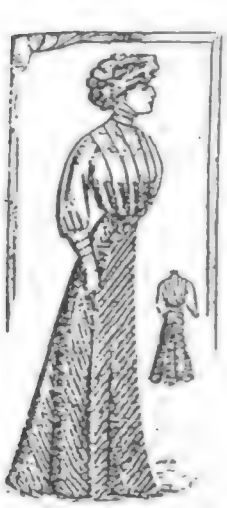

شیق وغایت ساده اتکلك

Jupe trotteuse nouvelle.

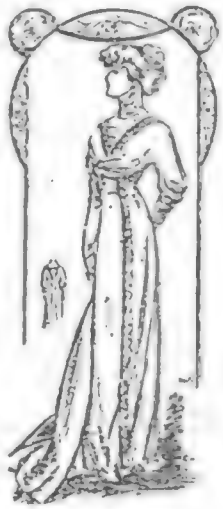

« متهور » ساتندن غایب شیق وظریف البسه

Toilette de dîner en satin « Météore »

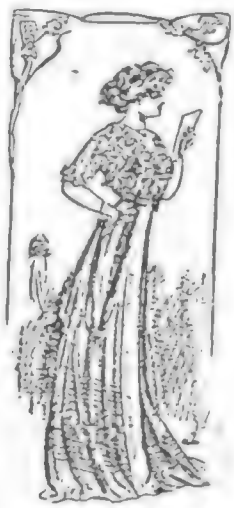

ایپکلی قماشدن صالون البسه‌سی

Robe de soirée en voile de soie,

1908

ni Salahas, Gomidas Kalemkaryan'dır. Peruk yapımcısı Edvard Lekeciyan, korseci İsabel della Suda, manifaturacı Vincent Tıngır, yukarıdaki Keller mağazalarına ek olarak yeni bir müzik âletleri satımcısı olan "Mavrides" de bu dönem yerleşenlerindendir. Kalıpçı ve ütücü Demosten Valsamakis, kürkçü Yorgo Askalidis, şarküteri ve tereyağ satan Hacı Nikoli, kuaför Niko Matzudelli, ayakkabıcı Yorgo Burnazakis, tıbbî âletler satıcısı Piyer della Suda, hanın ve binanın sahipleri Hacopulos kardeşlerin yerleri ve Niko Zelios'un kahvehanesi ise dönem dönem gelenlerdir.

Zaman içinde pasajın genelinde dükkân türleri bakımından büyük bir değişiklik olmayacak, örneğin: tuhafiyeci Lagudakis'in yerine Papadopulos, model çizimcisi Miran Eseyan'ın yerine tuhafiyeci Anastas Francis, terzi Krimizakis'in yerine terzi Yanı Antoniadis, tuhafiyeci Konstantin Anastasiadis'nin yerine tuhafiyeci Mihal Skaliaris, kalıpçı Demosten Valsamakis'in yerine kalıpçı-ütücü Yani Yoanidis, kürkçü Yorgo Askalidis'in yerine, kürkçü Toma Dobridis, şarküteri ve tereyağcı Hacı'nın yerine aynı işi sürdüren Mme. Elen Panorias, kuaför Matzudelli'ninyerinekuaförYani Siropulos, İzak Basmacıyan'ın yerine Molokotos kardeşler, Niko Zelion'un Café'sinin yerine de tuhafiyeci Karaca geleceklerdir.

1940'lı yıllarda pasaj'ın görüntüsü aynıdır, aşağı yukarı hiç bir değişiklik yoktur. Yalnız "Meri (Hamalbaşı'lı) Mod Meri'yi, Katina'ysa Mod Katya'yı yanyana açacaklar, Funus Cenaze Levazımatçısı da cilâlı tabutlarıyle pasajın Tepebaşı kapısının yanına yerleşecektir.

پارسك اك صوك موده مینی مینی قادین شاپقه‌لری:

Les mignons chapeaux parisiens pour la prochaine demie saison.

1908

Fotoğrafın Ünlü Ustası Sami Güner (1915-1991)

TAHA TOROS

Günlük haberler içerisinde kamuoyunu en çok üzen olaylar, trafik kazalarıdır. Özellikle son aylarda trafik kazalarını, işitmediğimiz, okumadığımız günler yok gibidir.

Fotoğrafçılık sanatımızın ünlü ustası Sami Güner de geçtiğimiz ay, Bolu yakınlarında, bir trafik kazasının kurbanı oldu. Mesleği ile ilgili görevden diğer bir göreve giderken uğradığı bu elim kaza, Türkiye çapında yankılar yaptı. Bir meslek şehidi gibi, adına düzenlenen görkemli ve hüzünlü bir törenle toprağa verildi.

Duyulan üzüntüler, basınla televizyonda yer alan görüntüler, bir bakıma bu sanat adamının ardından gönderilen anlamlı bir mesaj niteliğindeydi.

Yurt çapındaki üzüntünün elbette bir yorumu olmalı?

Bize göre, bu yorumun kaynağında, sevgili Sami Güner'in meslek hayatında, her biri ayrı değer taşıyan özellikleri bulunuyor:

Sami Güner delikanlılık çağına girerken fotoğrafın sihirli akışına tutulmuş ve bu akışı, direksiyonu duraklayıncaya kadar, tam gazla sürdürmüştür.

Sami'nin bir meslekte zirveye çıkması, objektifini, her ülkede, her konuda konuşturmasını bilmesinden ve ona bütün ruhuyla yön vermesindendir.

Sami Güner, yorumladığı tabiat köşelerine, olaylara, daima sıcak gözlerle bakmıştır. İç dünyası, dostluk ve sevgi denilen tılsımlı değerlerle dopdolu olduğundan, bu değerleri çevresine de cömertçe yansıtmıştır.

Yüzü gibi ruhu güzel olan Sami Günerin imrenilecek özellikleri vardı. 75 yaşındayken bile, 25 yasındaki bir delikanlı gibi çalışırdı. Bu sistemli ve rasyonel çalışması sayesindedir ki, patika yollardan geçerek, pürüssüz bir düzlüğe çıkabildi. Öte yandan, olağanüstü çalışması yanında, örnek bir prensip adamıydı.

Yılların yıpratamadığı bir dirlik, feleğin diz çöktüremediği bir çeviklikle gecesini gündüzünü tutkusuna doyamadığı mesleğine adamıştı.

Doğa, insan, folklor, tarih ve coğrafya konularını, ustalıkla kullandığı objektifinin süzgecinden geçiren Sami Güner, yayınladığı albümler ve özellikle yurtdışında açtığı sergilerle seyyar bir elçimiz olmuştu.

Sanatımızı, kültürümüzü, tarihî abidelerimizi, zengin folklorümüzü böylesine dünyanın dört köşesinde tanıtmasındaki hizmet zevkini, milletimiz için, yüreğinin derinliklerinden duyan bir sanatkârdı.

Sami Güner güleryüzlüğü, moral verici sözleri, hümanistliği ve eşsiz vefasıyla dost çevrelerinin müşterek sevgilisiydi.

Sohbetlerinin çoğunda heyecanla yansıttığı gibi 1915 yılında Piriştine'de doğan Sami, çocuk yaşında göçmen olarak anavatan kıyısına çıktıklarında, babasının elini tutarak, toprağı öpmüş ve hıçkıra hıçkıra ağlamıştı.

8 yaşındaki bu çocuğun gözyaşları -ilerisi için- bu toprağa düşmüş olan bir tohumdu. Daha sonraki yıllarda bu göçmen aile, Ege ve Akdeniz kıyılarında sürdürdükleri yaşamlarını İstanbul'da noktaladılar. Sami, çocuk gözlemleriyle içine sindirdiği sıcak anılarla İstanbul Lisesi'nde okumuştu. Merkez Bankası'ndaki görevine başlarken, hep bu ülkenin abidelerine, insanlarına hayranlık duyarak yaşadı. Merkez Bankası'ndaki çalışma odasından her gün doya doya seyrettiği Süleymaniye'yi yıllar sonrası 408'er sayfalık iki muazzam ciltlik eserde "Mimar Sinan"la ne güzel yorumlamlamıştır.

Yarım asırdan fazla bir meslek uğraşısı... Dile kolay. Onbinlerce Dia..Değeri tahmin edilemeyen bir hazine. Yurtdışında Türkiye'yi tanıtan 40'ı aşkın sergi. 40'a yakın birbirinden güzel eserler...

Türk yurdunu Türk sanatını, Türk abidelerini, Türk insanını objektifinde konuşturan bir idealist...

Bir insan ömrüne sığdırılamayacak bu eserlerden dolayı aldığı takdirnameler, teşekkürnameler, dünya çapında ödüller; takdir ve sevgi dolu duygular... İşte mesleğinde, gelecek kuşaklara, örnek olacak bir adam. Bir trafik kazasında objektifi kırılan, sehpası parçalanan ve dünyası kararan bir sanatkâr ve çağdaş fotoğrafçılık tarihinin zirveye çıkmış ustası...

İnsanlar yaşlandıkça, çevresiyle ilişkileri gevşer. Bu bir tabiat kuralı gibidir. Yaşlıların, yeni dost

edinmeleri yeni çevrelere girmeleri güç olduğu gibi, mevcut dostlarıyla da temasları azalır. Soranları arayanları seyrekleşir.

Bazı toplumlarda, yaşlıların yalnızlığa terkedilmesi veya kendini terk etmesi daha az görülür.

Burada belirtmek istediğim olay şu: Sami Güner'in yaşlandıkça, dostları azalacağına çoğalmıştır. Bir istisna teşkil edecek derecede her yıl artan bir dost kalabalığının, her yıl genişleyen bir kültür çevresinin içerisinde yaşayabilmeyi Sami kadar başaran kimseye az rastlanır. Onun dinamik varlığı, herkesle dost olabilme sanatının inceliklerini bilmesi, zaman zaman bir yalı apartmanında yaptığı toplantılarla da kanıtlanmıştır. Özet olarak Sami Güner, insanları gerçekten seven ve bundan zevk alan nâdir kişilerdendi.

Burada, birini başarabildiğim için mutluluk duyduğum, birini gerçekleştiremediğim için kalbime hüznü çöken iki anımı dile getirerek, satırlarımı noktalamak istiyorum:

1) Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığını -rekor düzeyde- uzun süre üstlenen ve (yazarların piri) anlamına gelen (şeyhülmuharririn) olarak tanınan merhum Burhan Felek, yakın dostlarımdandı. Sami Güner de yakın dostumdu. Uğraş alanları ayrı olan bu iki dostumun, tanışıkları olmamıştı. Oysa Sami Güner, tanınmış kişilerin sohbetlerinde bulunmayı ve onların değişik pozlarını tespit etmeyi severdi. Esasen toplumun ünlülerini derlemek, kültür ve sanat olaylarına âşinâ olan her fotoğrafçının baş vurması gereken bir görevdi. Nitekim birkaç fotoğraf ustası biliyorum ki, bunu hakkıyla yerine getirmişlerdir.

Sami gibi, yaşlılara ve kültür adamlarına saygı duyan, bir fotoğrafçının Burhan Felek ile de tanışmasını arzuluyordum.

Rahmetli Burhan Felek salı günlerini sohbete ayırmıştı. O gün sokağa çıkmaz, sevdikleriyle evinde sohbet ederdi. Böyle bir salı günü Sami'yi Burhan Felek'e götürdüm. Sami Güner, olay yaratan, 374 sayfalık bir dev eser olan (Turkey) adlı albümünü imzalayıp Felek'e sunmuştu. Taraflar bu tanışmadan öylesine mutlu oldular ki, akşamın çoktan geldiğini, karanlığın İstanbul üzerine çöktüğünü, farkedememiştik.

Burhan Felek, spor sevgisinden ve bilgisinden başka, fotoğraf sanatında da üstad sayılırdı. Bizde fotoğrafçılığa dair ilk kez kitap yazanlardan biriydi. Hatta savaş fotoğrafçılığı da yapmıştı. Sami'nin kullandığı makinaların markalarını, objektiflerin inceliklerini bir uzman gibi soruyordu. Sami Güner, onun bu çok bilgi taşıyan sorularını, uzmanca cevaplamıştı.

Felek, bu sohbetten ve Sami'yi tanımaktan çok hoşnut oldu. İki gün sonra Felek'in meşhur köşesinde, Sami'nin o güzel albümü için (bir şaheser münasebetiyle) başlıklı makalesi yayınlandı. Burhan Felek, Sami'nin bu albümünü her açıdan Almanya'da Fransa'da yayınlananlardan çok üstün buluyor ve Sami'yi, zirveye çıkan bir usta kelemiyle, övgülerle kutluyordu.

2) Fotoğrafın Türkiye'ye nasıl girdiğini ve o dönemde yobazlar tarafından nasıl dışlandığını, bu nedenle mesleğin âdetâ gayrimüslimlerin tekeline terk edilmiş olduğunu, zaman zaman sohbetlerimizde dile getirmişizdir. Bu konu açıldığı zaman Sami Güner benden, Türk fotoğrafçılığının günümüze kadar geçirdiği dönemleri içeren bir tarihini yazmamı isterdi.

Gerek iç, gerek dış arşivlerden derlenen notlarımdan yararlanarak ve arşivimde bulunan bâzı belgeleri de kullanarak (Kevork Abdullah'tan Sami Güner'e) adlı bir (Fotoğrafçılığımızın Tarihçesi)'ni hazırlayacaktım. Hatta bâzı bölümlerini de tasarlamıştım. Ne var ki, o yıllarda, daha başka kültür ve sanat konuları çalışmalarımın ağırlığını oluşturmaktaydı. Bu nedenle Sami'ye söz verdiğim konu, ikinci plana atılarak ertelenmişti. Sami Güner'in bu konudaki son sitemi, hâlâ kulağımdadır. Anlayışlı bir dosttu. Yaşımın hayli ilerlemesi, sağlığımın uzunca süre bozulmuş olması yüzünden bu konuyu ertelemiştik. Ama, bu yıl konuyu ele alacaktık.

Başka konulardaki çalışmalarımı bir tarafa bırakarak, bu aziz dostun arzusunu sağlığında yerine getiremedim. Bu satırları yazarken gözlerimin yaşlanması bundandır.

Joseph Russegger, Henry Latife ve August Brestowsky'ye Göre

19. Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut'ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri

ARSLAN TERZİOĞLU

Sultan II. Mahmud devrinde Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'a altın aramak için çağrılarak Sudan, Nubya, Mısır, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da bu amaçla yıllarca süren araştırmalar yapan Avusturya'lı Maden Mühendisi Joseph Russegger'in 1841 ile 1844 yıllarında Stuttgart'ta iki cilt olarak yayınlanan seyahat hatıraları o dönem Osmanlı hastaneleri ve tababeti tarihi bakımından çok büyük bir öneme haizdir. Ne yazık ki şimdiye kadar bu açıdan yeteri kadar değerlendirilmeyen bu eserde, Russegger kendi gözlemlerine göre 1827'de Mehmet Ali Paşa tarafından Kahire'de açılan ilk modern tıbbiye ile diğer kaynaklarda hemen hemen hiç zikredilmeyen Sudan'daki Osmanlı hastanelerinden bahsetmektedir. Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'da Galatasaray'da tam manası ile modern tıbbiye 1839'da açılıp Viyana'lı Dr. K.A. Bernard yönetiminde ilk parlak devrini yaşadığı sıralarda, Kahire'de 1827'de Mehmed Ali Paşa'nın tesis ettiği modern tıbbiye Russegger tarafından şöyle tarif edilmektedir:

"...Tıbbiye şu sıralarda Kahire'nin Abu Zabel semtinde bulunmaktadır. O zaman bu tıbbiyenin müdürü olan Prof.Dr. Clot-Bey'in sayesinde bu tıbbiyeyi gezip görmemiz mümkün olabildi. Clot Bey yıllardan beri Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde çalışmakta olup, her bakımdan güvenilebilecek mükemmel bir hekim ve önyargılara karşı reform hareketlerinde hizmetinde çalıştığı Mehmed Paşa'yı destekliyen bir şahsiyete sahiptir. Bu modern tıbbiyenin kimya laboratuvarını, kütüphaneyi, Anatomi Salonunu, amfi şeklinde dershanesi ile birlikte fizik laboratuvarını, ilaçların bulunduğu eczanesini gezdik. Gerçi hepsi tekâmül safhasında ama oldukça güzel tesisler. Diğer dershaneler ve tıbbiyelilerin yatakhaneleri ile yemek salonları oldukça kullanışlı. Yatılı tıp öğrencilerinin sayısı 200 olup, kendileri burada bedava tahsil ettikleri gibi herbirine 40 ila 100 piaster aylık verilmekte.

Mehmed Ali Paşa'nın diğer tesisleri gibi güzel bir tesis olup, bazı Avrupa ülkelerine bile halka açık müesseseler tesisinde örnek olabilecek niteliktedir. Bu modern Tıbbiye'de dersler Fransızca olarak verilmekte ve anında Arapçaya tercüme edilmektedir. Böylece dersin akışı tercüme ile kesildiği gibi eğer tercüme eden meslekten değilse ve ders veren hoca seviyesinde konuya vakıf değilse tercüme anlaşılmaz durum aldığından bu tarz eğitimin faydalı olduğu söylenemez. Ya ders veren hocalar Arapça olarak ders vermeli ya da tıbbiye öğrencileri Fransızca öğrenmeli. Tıbbiye'nin hastanesi görmeğe değer. Hasta koğuşları yüksek tavanlı, havadar ve serin olup buraya askerden başka herkes sivil hasta alınmakta. Askerlerin tedâvi edilebilecekleri Askeri hastaneler mevcut olduğundan tıbbiye hastanesine yalnızca sivil hastalar alınmakta. Burada büyük bir düzen, temizlik ve disiplin mevcut. Hastalara kaliteli yemekler verilmekte, hasta yatakları temiz ve hastane güzel bir bahçeye sahip olup taşradaki hastanelerle bir tenakuz teşkil etmekte. Tıbbiye hastanesinin bu duruma gelmesinde Dr. Clot Bey, ve ülkemizden Dr.

REISE

in

Egypten, Nubien und Ost-Sudan,

Joseph Russegger,

ZWEITER THEIL.

Avusturyalı Joseph Russegger'in Mısır ve Sudan'daki hastane ve sağlık tesislerinden bahseden seyahat anılarının Stuttgart'ta 1844'te yayınlanan 2 cildi.

Brunner ve Dr. Fischer'in muhakkak ki büyük rolü vardır. Bu son iki hekim burada sadece Alman Tababetini büyük bir dirayetle temsil etmekle kalmıyorlar aynı zamanda insan olarak, her hastaya ayırım yapmadan koşup yardım ederek örnek bir hekim olduklarını da kanıtlıyorlar.[1]

İlk olarak 1827'de Abu Zabel'de tesis edilen bu modern tıbbiye bilâhare Kahire'de Kassr el-Ain'deki hastaneye taşınmıştı. Russegger bu Modern Tıbbiye'yi Kassr el-Ain'e taşındıktan sonra da ziyaret etmiş olup, oradaki durumunu

Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın 1827'de tesis ettiği modern Tıbbiye'nin gelişmesinde büyük rol oynayan Fransız asıllı hekim Dr. Clot Bey

da şu şekilde tasvir etmektedir:

"Eskiden tanıdığımız Dr. Brunner Dr. Fischer'le tıbbiyenin taşındığı Kassr el-Ain'deki büyük hastane'de tekrar karşılaştık. Burada profesör olarak ders veren bu doktorlardan birincisi şimdi buranın aynı zamanda müdürü...

...Kassr el-Ain'deki bu hastanede çok sayıda Kolera hastası gördük. Bunların tedavisinde Avrupa'dakinin tersine bir yöntem uygulanmakta. Şöyle ki burada kolera hastaları havadar ve serin hasta koğuşlarında, böyle sıcak bir ülkede sevilen bir atmosferde bulundurulmakta ve gayet ince giysiler içindeki bu hastalara serinletici içecek şeyler verilmekte. Dr. Brunner ile frengili hastalar bölümünden geçerken, burada tedâvi görmekte olan çok sayıda çocuk yaşta genç frengili hastalara tesadüf ettik...[2]

Russegger'e göre Mısır ve Sudan'da yönetici durumundaki elit tabakanın büyük bölümünü Anadolu'dan gelen Türkler oluşturmaktaydı. O sıralarda Mısır ve Sudan'da yerleşmiş ve Müslüman olmuş çok sayıda Fransız ve İtalyan hekimler ile eczacılardan da Russegger sık sık bahsetmekte. Meselâ Sudan'ın başşehri Chardum'daki hastanenin başhekimi Dr. Süleyman Efendi'ye vekâlet eden Mustafa Efendi'nin eskiden Tiran adını taşıyan bir Fransız dönmesi olduğunu bahsetmektedir. Kanımızca, Russegger'in hatıralarında Sudan'daki Osmanlı hastanelerinden bahseden şu kısımlar Osmanlı tıp ve hastane tarihi açısından oldukça büyük kıymete haizdir. Zira bu hususta diğer kaynaklarda hemen hemen hiç bir bilgiye rastlanmamakta:

"...El-Obeehd Sudan'ın tam merkezinde bulunmakta olup, bir çok büyük köyün bir araya gelerek oluşturduğu surları olmayan bir başşehir konumundadır. Sakinlerinin milliyetine göre bu köyler ayrı birer birim teşkil etmektedir. Askeri kışlanın bulunduğu ve el-Orta denilen yer bu başşehrin merkezini teşkil etmekte olup sadece Türkler ve Arap askerler tarafından meskûndur. Burada ayrıca az miktarda Avrupalı ve devlet memuru da bulunmaktadır. İşte şehrin bu Merkezinde alışveriş odağı olan Pazaryeri ve Hastane'de bulun maktadır. Buradaki bütün binala Toğul denen biçimde ve kerpiçter yapılmıştır. El-Gondjari denilen yerleşim yeri Darfur'dan buraya göç eden Gondjarlar tarafından meskûndur. Bunun ortasında Sultan Demma oturmaktadır[3]

Sultan Demma'yı ziyaretten dönüşte Kordofan'da zencilerden oluşan 2. Alayın Hastanesine rastladık.

Hastaneyi yöneten Laskari'nin ricası üzerine, kapıdaki nöbetçiye silahlarımızı teslim ettikten sonra içeri girerek ziyaret ettik. Hastane büyük bir avlu etrafındaki, Eczane, laboratuvar Toğul denen 20 kadar hastabakım ünitesinden oluşuyor. Her Toğul, herbiri 5 hasta yatağı ihtiva eden beş Angarebbs'ten oluşmakta. Bunlar gayet intizamlı ve temiz, hasta yataklarına sahip. Bütün bu hasta kulübecikleri gayet havadar olarak inşa edilmiş olup, burada nereye baksak hastalara büyük bir ihtimam göstermeyi prensip edinen bir disiplin ruhunu hissettik. Chardum'daki hastanelerin hiçte iç açıcı olma-

Kahire'de Abu-Za'bal'de 1827'de tesis edilen modern tıbbiyede Dr. Clot Bey yerli giysiler içinde anatomi dersi verirken (Mahfouz Bey, Naguib: The History of Medical Education in Egypt. Cairo 1935, s.31-32).

yan durumu ile mukayese edildiğinde bu hastanede, Gallina ve Laskari'ninde büyük gayreti ile, bir mucize yaratıldığına inandık[4].

Osmanlı döneminin damgasını taşıyan bu hastanede her türlü lüzumlu araç ve gereç bulunmaktaydı. Hastanede yatanların çoğu ateşli hastalar, frengili hastalar ve çiçek hastaları ile birkaç yaralıdan oluşmakta idi. Bir müddet sonra Lazkari'nin Mustafa Efendi'nin yerine Chardum'daki hastaneye tayin edilmesine, orayı da aynı şekilde reorganize edeceği için çok sevindik"[5].

Joseph Russegger'in 19. yüzyılın ilk yarısına ait seyahat hatıralarındaki bu gibi bilgiler 1889'da Mısır'ı ve diğer Osmanlı eyaletlerini ziyaret eden Avusturyalı eczacılar Henry Lafite ve August Brestowsky'nin seyahat hatıralarındakilerle birlikte değerlendirildiğinde Mısır'da ve diğer Osmanlı eyaletlerinde 19. yüzyılda hastaneler ve tıp okullarının durumu hakkında daha iyi bir değerlendirilme yapılabilir.

Eczacı August Brestowsky ve Henry Lafite, Avusturya Hükümetinin desteği ile 1889 Mart'ından aynı yılın Aralık ayına kadar Mısır'dan başlıyarak, Filistin, Suriye, Beyrut, Kıbrıs, Chios, İzmir, İstanbul, Bulgaristan ve Romanya'yı ziyaret ederek Viyana'ya dönmüşlerdi. Bu seyahatlerine ait hatıralarını "Pharmazeutischen Post" dergisinin 1889 yılı sayısının ayrı baskısı olarak 1890'da Viyana'da 56 sayfalık bir kitapçık olarak yayınladıklarında Avrupa'da bilimsel çevrelerde oldukça büyük bir alaka uyandırmıştı[6]. Tıp, hastane ve eczacılık tarihimiz açısından oldukça büyük bir değere haiz bu seyahat hatıralarından anlaşıldığına göre eczacı Brestowsky Kahire'deki Kassr el-Ain'deki modern tıbbiyeden ve buna ait botanik bahçesinden sitayişle şu şekilde bahsetmektedir:

Joseph Russegger tarafından tarif edilen Kahire'deki Abu-Za'bal'deki modern tıbbiyede Dr. Clot Bey bilim adamları ve talebeler önünde kendisine veba aşısı yaptırıyor. (Mahfouz Bey, Naguib: a.g.e. s.32-33).

"Kahire'deki Tıbbiye'nin eczacılık bölümünde Botanik ve Pharmakognosi profesörü Dr. Ernest Sickenberger ve diğer eczacılık hocaları sayesinde, bu tıbbiyenin botanik bahçesi tesis edilerek nebatlar açısından çok zengin duruma getirilmiş. Burada şunu da belirtmek lazım ki Kahire'deki eczacılık bölümünüde kapsıyan tıbbiye yeni ilmi gelişmelerini gereğince donatılmış bir durumdadır. Bu Tıbbiyenin Kimya laboratuvarı ve Mikroskoplarla mücehhez anatomi salonu herhangi bir Alman Üniversitesindekilerle mukayese edilebilecek bir seviyededir."[7].

Çok enteresan olan diğer bir hususta, Brestowsky'nin Kahire'dekinden başka Beyru'takiki tıbbiyenin durumu hakkında oldukça ilginç bilgiler vererek İstanbul'daki ile mukayese ettiği şu kısımlardır:

Kahire'de 1837'de tesis edilen Kasr el-Aini Tıbbiyesi (Mahfouz Bey, Naguib. a.g.e., s.37-38).

Jos.Oberth H.Latife Aug.Brestowski

1889'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır'dan başlayarak bir gezi yapan ve gözlemlerini yayınlayan Avusturyalı eczacılar, Henry Latife ve Brestowski mahalli giysilerle gösteren bu resim, Viyana'da yayınlanan anılarında yer almaktadır.

"Nüfusu 100.000 olan Beyrut'ta iki tıbbiye bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerikalı Misyonerler Cemiyeti'nin finanse ettiği diğeride Fransız cizvitlerinin tesis ettiği ve Fransa hükümetince finanse edilen Üniversite olarak anılandır. Bu her iki tıbbiye'de çok sayıda Lübnanlı yerli öğrenci öğrenim görmektedirler, ama verilen dersler daha çok teorik olup, tıp pratiğine az yer verildiğinden buradan mezun olan hekimlere iyi yetişmiş gözüyle bakılmıyor. Bu iki tıbbiye'de eczacılarda eğitilmekteyse de onlarda buradan mezun olan hekimler gibi iyi bir şöhrete sahip değiller. Bunlar ancak İstanbul'daki tıbbiyede imtihan edildikten sonra geçerli hekim ve eczacı diploması alabilmektedirler"[8].

Dr. Naguib Mahfouz Bey'in 1935'te Kahire'de yayınlanan *The History of Medical Education in Egypt* isimli değerli eserinde bile yukarda zikrettiğimiz Avrupalıların gözlemlerine dayanan eserlerinden, istifade edilmiş olmaması gösteriyorki, Osmanlı dönemine ait tıp ve hastane tarihinin sağlıklı bir şekilde yazılabilmesi için yerli kaynakların yanısıra, görgü tanığı Avrupalıların eserlerinden de faydalanmak gerektir.

[1] Russegger, Joseph: Reise in Griechenland, Unteregypten, im nördlichen Syrinen und südöstlichen Kleinasien. I. Teil, Stuttgart 1841, s. 169-171

[2] Russegger, Joseph: Reise in Egypten, Nubien und Ost-Sudan, II. Teil, Stuttgart 1844, s.99-100.

[3] Russegger, Joseph: a.g.e., II. Teil, S. 148

[4] Russegger Joseph: a.g.e., II. Teil, s. 142

[5] "Bugün Laskari'nin Chardum'a tayin olduğunu sevinçle öğrendim. Onun yerine bir Fransız dönmesi olan Mustafa Efendi getirildi, Mustafa Efendiye ikinci bir Avrupalı, eczacı olarak yardım edecek" (Russegger, Joseph: a.g.e, II. Teil, S.143)

[6] Brestowski, August und Lafite, Henry: pharmaceutische Reisebilder aus Oriente. Wien 1890.

[7] Brestowski, August und Lafite, Henry: a.g.e., s.9

[8] Brestowski, August und Lafite, Henry: a.g e, s.26

Joseph Russgger tarafından ziyaret edilen, 1827'de Mehmed Ali Paşa tarafından Kahire'de Abu Za'bal'da tesis edilen tıbbiye.

Türkler Toulon'da

JEAN-LOUIS MATTEI

Daha önceki bir makalemizde[1] propagandanın yaratabileceği sonuçları incelemiş ve Osmanlı donanmasının 1543-1544 yıllarında Toulon'da kalması üzerine daha etraflı bir çalışma yapmak olasılığını öngörmüştük.

Olayları hatırlatalım: Hıristiyanlıların baş düşmanı Barbaros, çok Katolik Şarlken'a karşı savaşmak amacıyla birdenbire I. François'nin müttefiki rütbesine terfi ediyor!

Osmanlı donanması o devirde Şarlken'e bağlı olan Nis kenti önünden büyük tezahüratla geçiyor, on gün kadar Marsilya'da demir atıyor ve sonunda kontluğun başkentini kuşatmak için yeniden hareket ediyor. Nis kuşatmasını yarı-zafer veya yarı-yenilgi gibi nitelendirmek mümkündür.

Enghien Dük'ü, Barbaros'a ancak 2 Ağustos 1543'te Marsilya'da 11.834 kental peksimet teslim ettirdi.[2] Kapudan-ı Derya, Provans'a kadar süren yolculuğunda Paulin de la Garde tarafından vaad edilmiş yardımlardan çok az miktarda yararlandı. Ayrıca, Eylül'de, elverişsiz mevsim gelince, Akdeniz'de gemi seferleri azaldı veya durdu. Giderek rahatsız eden müttefik haline gelen Türkleri acaba ne yapmalıydı? Onlara ev vermek ve masraflarını ödemek şarttı. I. François Marsilya'dan çok Toulon'u düşündü. Nitekim Toulon, Marsilya'nın stratejik durumuna sahip olmamasına rağmen, oldukça önemli bir limandır.

Devrin Fransa Kralı'nın durumu hafife aldığı ve üstelik bu konuyla ilgili olarak, kamuoyunda Fransızlara sert davrandığı izlenimi yaratılmıştır. Gerçi, verdiği emir şöyleydi: "...Toulon sâkinleri evlerini terkedecekler ve anında şehri boşaltacaklar. İtaat etmemeleri takdirinde ceza iptir." Neden Toulon'u boşaltmak gerekiyordu? Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında doğrudan teması önlemek için. Yüzyıllardır iki din arasında süren propagandanın diğer bir etkisini burada görebiliyoruz. Bu durumda, ne pahasına olursa olsun, meydana gelebilecek olaylardan kaçınılmalıdır.

Buna rağmen, Belediye Meclisi'nin ısrarı üzerine, kadınlar, çocuklar, ve ihtiyarların şehir dışına çıkarılmalarına; sağlam erkekler ve tüccarların ise kâfirlere (yani Türklere) tamamen terkedilen Toulon'un yaşamını durdurmamak için kentte kalmalarına karar verildi. Ama "hem zarar vermeden, hem de düzensizlik yaratmadan öylesine bir nizam oluşturma"yı vaadeden de Barbaros'un kendisinden başkası değildi.[3]

O devirde Toulon limanının dış görünüşü nasıldı? Bu görüntü, Toulon'da Osmanlı donanmasının kalması esnasında yapılan iki tasvirle ve diğer taraftan sonradan yapılan bir tablo ile bize tanıtılmıştır. Bu tasvirlerin birincisi, zarif ve ince, limanda demir atmış, 30 civarındaki Osmanlı kadırgalarını gösteren bir Türk minyatürüdür. Şehir ise bir dikdörtgeni oluşturuyor, ve surlarla tamamen kuşatılmıştır. Şehrin girişinde en yüksek kule, denize açılan kocaman bir meydana bakıyor Batıda kenar mahalleler dikkati çekiyor.Toulon'un şimdiki halini tanıyan bir kişi için bu şaşırtıcı bir görüntüdür. Türklerin gidişinden sonra Belediye Meclisinin emri üzerine yapılan bir tablonun kopyasında kentin şeklinin aynı olduğunu gözlemliyoruz. Şehrin ortasında Sainte Marie Majeure Kilisesi görünüyor. Eylül 1543'te Barbaros ve Erkân-ı Harbi Toulun'u işte böyle görüyorlar. Öte yandan, kimdir Akdenizde o kadar gaddar ve acımasız sanılan korsanlar? İlk önce, Barbaros'un Reisleriyle tanışalım. Yardımcıların ilki Salih Reistir. İnceleyeceğimiz "parsellerde" veya Belediye Meclisinin tartışma tutanaklarında bu ada rastlanmıyor. Söz konusu bu belgelerde ondan "Barbaros'un damadı" ve "Kahire Kralı" diye söz edilir. Nitekim, Barbaros'un sağ kolu Turgut Reis o esnada daha Cenova'da esir tutulduğuna göre, bu olsa olsa Salih Reis'in kendisidir. 1539 yılında Turgut Reis'in Korsika açıklarında Cenevizli Amiral'in yeğeni Jean-Andre Doria tarafından esir alındığını belirtmekte yarar var.[4]

Barbaros fidye karşılığında Turgut'u kurtarmayı denemesine rağmen, bu girişim sonuç vermedi. İtalyanlar, 1543 yılında sefere

çıkan Kapudan-ı Derya'yı bu dehşet saçan ünlü yardımcısıyla ayrıca desteklemek istemiyorlardı. Sonuç olarak, Nis kuşatması üzerine Turgut Reis'ten hiç bir yerde bahsedilmemektedir. Ayrıca, tarih yazarı De la Roncière Barbaros'un Reislerini bir bir saydığını, adlarını bir listede verdiğini, fakat hiçbir yerde Turgut'tan bahsedilmediğini gözlemliyoruz. Bu liste Nis kuşatmasına aittir.

Buna karşılık, Turgut 1544'te yeniden ortaya çıkıyor ve daha önce söz ettiğimiz Salih Reis'in eşliğinde İtalya'yı talan ediyor. Nitekim Barbaros, Turgut Reis'i kurtarmak için Andrea Doria'ya fidye olarak 3000 ekü vermişti.

Bununla beraber Salih Reis'in Mısır'daki Osmanlı ordusunda hizmet ettiğini biliyoruz. Barbaros'un damadından bahsedildiğinde, söz konusu kişinin Turgut Reis değil Salih Reis olması lâzım. Salih Reis, Kapudan Paşa'nın en tecrübeli denizcilerindendi. Bir dev gibiydi.[5]

1565 senesinde meydana gelen Malta kuşatmasında yeniden Salih Reis'e rastlıyoruz: Kanunî Sultan Süleyman'dan takviye güçleri edinmek için İstanbul'a gidecek, fakat çabaları sonuçsuz kalacaktır. 1571'de İnebahtı'da izini kaybediyoruz. Mantıklı olarak, rütbe sıralamasındaki yeri nedeniyle, bu savaşa katılmak zorundaydı. Belki o devirde ölmüştü, fakat bundan da emin değiliz.

Salih Reis'ten sonra Deli Süleyman denilen Süleyman Ağa geliyor. Padişah'ın kâhyasıydı. Onu daha sonra bir anketle ilgilenirken göreceğiz. Ondan sonra, Yaser Ağa ve Cafer Ağa geliyorlar. Cafer Ağa mükemmel İtalyanca bildiği ve başka diller de konuştuğu için, Kapudan-i Derya onu baştercüman tayin etmişti.

Sırada esrarengiz bir kaptan karşımıza çıkıyor. "Chanchelubin" (Şançölüben) adından anlaşılacağı üzere, bu şahıs bir dönmedir. Fransız asıllı olan Chalamelin (Şalamelen) adının da aynı şahsa ait olduğunu düşünebilir miyiz? Barbaros'un üvey oğlu, Cezayir Beylerbeyi, Hasan Ağa'nın da reisi olan ve Malta kuşatmasına katılan Candelissa (Kandelisa) da acaba aynı şahıs mıdır? Belgelerdeki isimler bazen bozuk bir şekilde yazıldığı için, şimdiye kadar elde edilen verilere göre karar vermek zordur.

Ondan sonra Sant-Jacobeis isminde subaşı olan Yunan asıllı bir zat geliyor.

Daha sonra Gelibolu'da yüksek görevlerde bulunan ve aynı zamanda Salih Reis'in de akrabası olan Hasan Çelebi'ye rastlıyoruz. Nihayet "Missier Jacoumo" denilen bir dönme geliyor ki, o da şüphesiz tercümandı.

Belgelerde ayrıca "Enge bey" ismini taşıyan bir bey, ondan sonra etrafındaki yardımcılarıyla bir Yeniçeri Ağası, bir çavuş ve en sonunda sıradan üç subayın varlığını saptıyoruz. Onlardan biri Mustafa adını taşıyor.[6]

Nis kuşatması, Osmanlı Donanması açısından büyük önem taşıyordu. Bu nedenle, Erkân-ı Harp heybetiyle tam bir gövde gösterisi içerisindedir. Bu insanlar o devirlerde Akdenizi titretiyorlardı ve çoğu etraflarına korku saçan denizcilerdi.

O zaman aklımıza şöyle bir soru geliyor: Osmanlı donanmasının Toulon'da kalması nasıl geçti acaba? (Eylül 1543-Mart 1544). Bu konuyla ilgili çok kitap ve broşür çıkmıştır. Beaucaire de Peguillon, Michelet ve günümüzde Jean-Louis Belachemi, Türklerin zulüm ettiklerini iddia ediyorlar. Fakat gerçeği ne idi?

1847'de "Var Eyaleti Fen ve Edebiyat Derneği Bülteni"nde, bu derneğin üyesi olan D.M. Henry tarafından yazılmış bir makale çıktı. Bu makalenin amacı Türklerin gelişinin Toulon için facia niteliğini taşıdığını ispat etmekti. Fakat, bize göre, söz konusu makale bunun tam tersini kanıtlamaktadır. Yazar Türklerle bu ittifakın utanç verici olduğunu ve Hıristiyanların baş düşmanlarıyla bu ortaklığın sadece kötü sonuçlar verebileceğini söyledikten sonra, Belediye Meclisi'nin tartışmalarının özetlerini ve üç konsolosun[7] (M. de Peusin, M. Brun ve M. Vincent Gardane) "parsellerini" sunuyor. Bu "parseller" Türklere ev ve gıda vermek için üç Belediye Meclisi üyesinin ödedikleri paylardır. Bu yazılı belgelere liste şeklinde bir cins envanter diyebiliriz.

Meclisin tartışmaları Fransızca yazılıdır. Bu o kadar doğal bir olay değildi: unutmamalıyız ki o devirde Fransız dili sadece bir kaç yıl önce resmî dil olarak Latincenin yerini almıştı. Parsellere gelince bunlar Provans dilinde yazılmıştır çünkü şunu da unutmamalıyız ki, 16. yüzyılda Fransa'da, Fransızların çoğu... Fransızca konuşmuyorlardı. Güney Fransa'da Provans dilinin sadece I. Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş gerilediğini görüyoruz. Daha sonra da tercüme edeceğimiz Monsieur de Peusin parselinin özetlerini verelim:

"Et primo ay comprat quatre counious de mouseu de Valentio, flourins ung; lous ay dounat al capitani deis genisses (yani Yeniçeri Ağasına) Plus ay comprat quatre counious de Silvestre Flourins Rodelhat costoun Flourins ung; lous ay dounat a Jasseragat (Yaser Ağa'ya). Plus a dounat al gendre de Barbo rousso quatre galinos costoun grosses 16... Plus ay comprat 500 mingranos del filhz de Hounorat Savoyo coston flourins 8 a grosses 20 lou cent. Plus ay comprat hueh cens poumos de Anthoni Gaubert que son cochinos a groses 5 lou cent de que n'ay dounat dou cens mingranos al susdit Barbo rousso daquelies de Savoyo et cent peros et dou cens poumos."

Tercümesi şöyle:

"İlk önce Monsieur de Valance'dan dört tavşan satın aldım, bir florin; onları Yeniçeri Ağasına verdim. Ondan sonra, Sylvestre Rodelhat'dan bir florin değerinde dört tavşan satın aldım; onları Yaser Ağa'ya verdim. Ondan sonra 16 kuruş değerinde dört tavuk Barbaros'un damadına (yani Salih Reis'e) verdim. Ondan sonra Honorat Savoyo'nun oğlundan yüzü 20'şer kuruşluk yani 8 florin değerinde 500 nar satın aldım.[8] Ondan sonra Anthoni Caubert'den yüzü 5'er kuruşluk pişmiş sekiz yüz elma satın aldım; ve sözü geçen Barbaros'a Savoyo'dan satın aldığım narlardan 200 tane verdim, ve yüz armut, ve iki yüz elma."

Bu uzunlukta daha çok liste var. Barbaros'un Erkân-ı Harbi terkibi üzerine bize değerli bilgiler vermekten öte, bu parseller harcamaların hiçbir zaman çok aşırı ol-

madığını kesin bir şekilde gösteriyorlar. Ne olursa olsun, ve pek az kişi bu gerçeği ortaya çıkardılar, hatırlatalım ki üç konsolos yani M. da Peusin, M. Brun, ve M. Vincent Gardane, Nisan 1544'de Toulon'dan Türk donanmasının gidişinden sonra *harcamalarının tamamını geri aldılar.* Bu iadeyi elde etmek için parsellerini o kadar büyük bir özenle hazırlamışlardı.

O zaman, Türklerin zulmü nerede kalıyor? Biz, tarafsız bir şekilde araştırdık. Ulaştığımız sonuç şöyle: Türklerin Toulon'a gelmelerinin *başlangıcında,* Belediye Meclisi, krala karşı Paulin de la Garde'dan I. François'ya gitmesi ricasında bulundu. Konsoloslar şöyle konuşuyorlardı: "Kralımız Efendimizin düşmanları geçen senelerde bu yöreyi istilâ ettiklerinden dolayı (Burada Şarlken'in askerleri kastediliyor) sözü geçen çiftlik kiracıları şimdi zulüm altında kalıyorlar, çünkü Kral'ın emrine itaat gösteriyorlar ve Türkleri kendi evlerinde barındırıyorlar. Çok çile çektikleri için bu yüzden ayrı yerde ve... de (okunmaz bir söz) oturmak zorunda kalıyorlar."

"O'na (Paulin de la Garde'a) ispat edilmeye çalışıldı ki sözü geçen Toulon denilen yer şimdi zulüm altındadır, çünkü yabancı... (okunması zor bir sözcük)...ler zeytin ağaçlarını her gün yerler ve bu ağaçlar ziyan olur. Bey elçinin bilindiği gibi bu zulmünün de başka sebepleri var. Bu bey, vekil olarak Kralımız Efendimizle konuşmak için gönüllü oldu. (Dördüncü tartışma)

Bu iki metinden ne çıkarabiliriz? Unutmayalım ki, o devirde aşağı yukarı 30.000 Türk (15.000 asker ve 15.000 kürekçi ya da mürettebat) Toulon'da bulunuyordu. Bu orduya yiyecek ve ev vermek belediye için büyük bir yüktü. Toulon'dan şehir olarak daha önemli olan Marsilya'nın nüfusu 17. yüzyılda, yani yüz yıl sonra 60.000'ni aşmayacaktır.

Fakat, tekrar edelim ki, bu kendi ulusunun ordusuna yiyecek ve ev vermekten daha ezici bir yük değildir.

"Les gens d'armes" yani askerler, milliyetleri ne olursa olsun, bulundukları memleketin hesabına geçiniyorlar ve Türklerden daha iyi davranmıyorlar. Eğer bu olguya "tam tersine" ilave ediyorsak, gerçeği abarttığımızı ne de saptırdığımızı sanmıyoruz.

Gerçi, şehir dışında Türkler üretilen zeytin ve zeytin yağlarını talan eder gibi görünüyorlar. Bu olay teyit ediliyor çünkü birinci konsolos (yani Belediye Başkanı) olayı şöyle anlatıyor. Türkler bir miktar zeytin yağı içeren ve Başkanın kendisine teslim edilmesi için götürülen fıçıya zorla el koydular. Herşeye karşın, kaydedelim ki böyle bir olaya parsellerde sadece *bir defa* rastlanıyor. İşte somut olan, kanıtlanabilen, ve Türkler tarafından sözümona şiddete başvurulduğunu doğrulayan bu türden tek tük olaylar var.

İtiraf edelim ki bu yetersizdir; korkunç hikâyeler peşinde koşan ve hayal güçleri kuvvetli olan bazı tarihçiler tarafından betimlenmiş katliamlar, kaçırmalar, zorunlu şehadet getirmeler ve talanlardan çok uzaktayız. Yine de şunu belirtmekte yarar var: o devirde yaşayan Provansal vak'anüvisler de böyle şiddet olaylarından hiç bahsetmiyorlar. Fakat sonraki yüzyıllarda hayal güçü azgınlaştı; çünkü en ilkel propaganda üstünlüğü ele geçirdi. Jean-Louis Belachemi'ye göre, vak'anüvislerin suskunluğu kanıt değildir. Nitekim, bu konuyla ilgili şöyle yazıyor: "İleri gelenler, bir kaç yıl önce İspanyol ordusunun çıkartması esnasında Barbaresklerinkinden daha korkunç olan yıkımları üzerine çok az ayrıntı vermediler mi? "[9] Ne olursa olsun, böylelikle bir farkı ortaya koymuş olalım: Türkler düşman değil, müttefiktiler!

Türklerin Toulonlulara kötü davranışta bulunduklarını ispatlamak için kalemi alan D.M.J. Henry bile aşağıdaki satırları yazmaktan kendini alamıyor: "Bu ayrıntı bile (yani Barbaros'a ait 110 kadırganın varoluşu) Barbaros'un 14.00 Hıristiyan esiri İstanbul'a götürdüğünü iddia eden yazarların abartısını yalanlıyor! Onları nereye koyacaktı?" Şaşkınlığımızı arttırmak için sözü M; Henry'ye bırakalım: "Bu konuyla ilgili Beaucaire de Peguillon tarafından öne sürülen bir iddiayı yalanlamak zorunda kalıyorum. Söz konusu yazar diyor ki, ilk önce Barbaros, Toulon'a yerleşmesinden sonra kendisine harem oluşturmak için kent dışına kadın ve kız kaçırmak amacıyla asker gönderdi. Bu tamamen gerçek dışıdır.

Konsoloslar ve meclisin tümü yukarıda belirttiğimiz konu üzerinde susuyorlar. Şayet o esnada bu tür olaylar gerçekten meydana gelmiş olsaydı, niçin susmak gereğini duysunlar?" "Üstelik La Garde baronu ve Enghien Dük'ü buna tahammül edemezlerdi. En sonunda böyle bir davranış Barbaros'un yeminine aykırı olurdu. Verdiği söz uyarınca: "Hem zarar vermeden hem de düzensizlik yaratmadan öylesine bir nizam oluşturmak..." amacındaydı."[10] Böylelikle Türklerin mallara ve sahıslara zarar vermedikleri net bir şekilde ispat edilmiştir. Genel olarak diyelim, çünkü belki istisnaî vak'alar meydana gelmiştir. Tam tersine, Marsilya ve Toulon arasında Cabanes köyüne yakın Conil denilen bir yerde bir kaç tane Türk katledilmiştir. Her ne kadar iki kurbandan bahsedildiyse de, bu ölülerin gerçek sayısı bilinmemektedir.

Ayrıca, bu öldürmelerin sebebi de, aynı şekilde, araştırdığımız kaynaklarda bulunmamaktadır. Sadece varsayabiliriz ki, Türkler bir kaç fıçı zeytin yağını zorla almak istemişler ve sâkinlerin direnişleriyle karşı karşıya kalmışlar. Gardane konsolosunun parselinde şu bölümü buluyoruz: "Item plus ay pagat a mestre Malquet Sauvaire per dous jours et miech que a baillat son chival a Solimariquat (yani Deli Süleyman denilen Süleyman Ağa'ya)quand anet a las Cabanos encompagnio de mons, lou conseillier commissari per lou Rey en Thoulon quant l'armado turquesquo aro en Thoulon quant aquellous turchs foron tuats en Conil per anar penre information gros 12,5; per lou chival de mestre Laurent Patin dit Chalamelin que mons. Vincent Gardane (yani kendisi) a menat en compagnio de mousieu lou commissari per tres jours gros 15, et per la despense de Peire Fornier que anet embe naustres per trasmian per dous jours et miech gros 30 ques en somme tout fl. 7 gros 9 et miech".

"Bundan başka da, Türk ordu-

su Toulon'da bulunduğu sıralar öldürülen Türklerle ilgili araştırma yapmak üzere Toulondaki Kral'ın vekili eşliğinde Cabanes'a gittiği anda Süleyman Ağa'ya iki buçuk günlük bir süre için Malquet Sauvaire ustanın atını 12 buçuk kuruşa kiraladım; Kral'ın vekili eşliğinde Chalamelin denilen Laurent Patin ustaya ait Sayın Vincent Gardane'ın bindiği at için 15 kuruş ödedim; iki buçuk günlük bir süre için tercümanlık etmek üzere bizimle gelen peder Fournier'nın harcamaları için 30 kuruş ödedim. Toplam 7 florin ve 9 buçuk kuruş".[11] Görüldüğü gibi J-L. Belachemi tarafından "önemsiz" gibi nitelenen bu olayda Kral'ın Vekili, birinci konsolos ve de Süleyman Ağa, suçun işlendiği yere gönderilmiştir. Üstelik, bize göre, peder Fournier Hıristiyan esirlerinin kurtarılmasına daha önceden katılmış ve bu nedenle tercümanlık görevinde bulunmuştur. Kuşkusuz cinayetlerin suçluları Toulon'a götürüldüler ve ondan sonda da karma bir mahkeme tarafından yargılandılar. Suçluların idamlarına ilişkin bir ize rastlanmamasına rağmen, idamların kesin olduğu bir gerçektir. Buna karşılık, o devirde ve daha sonra, hiçbir Fransızın Türklerce öldürüldüğünden bahsedilmiyor. Türk düşmanı yazarlar bir tek kurbanın ismini bile veremiyor veya böyle bir olayın meydana geldiğini ispat edemiyorlar Nerede kaçırmalar? Nerede talan olayları? Nerede katliamlar? Nerede toptan sürgüne göndermeler? Bu tür iddiaların boş ve dayanaksız olduğunu görmek zorundayız.

Farklı örf ve âdetlere sahip olan insanlar hedef olarak saptanmıştır. Bu, "olaydan sonra" oluşturulmuş propagandadan başka bir şey değildir.

Barbaros'a gelince, parsellere göre, kendisine kuşkusuz tek başına yemediği bir çok meyve bir kaç tavşan ve tavuk getirmiştir! M. Henry, Barbaros'un ve adamlarının, bu yörede bol bulunan ve çok lezzetli incirlerden bile yararlanmamalarına şaşırıyor. Aynı şekilde, Türkler malların büyük miktarını para karşılığında satın almışlardır.

Şimdi de Marsilya'lı vak'anüvis Ruffi'yi dinleyelim: "Türklerin ordusunun Provence (Provans) kıyılarında bulunduğu sürece, yiyecek ve içeceğe gereksinim duyacağı varsayımından hareketle, Grignan baronu, belirlenen değer üzerinden akçe ve yarım akçeden oluşan Türk parasının tüm bu yörede geçerli olacağını emretmek zorunda kaldı ve Türk ordusunun gidişinden sonra yanında bu paradan bulunanlar söz konusu parayı Fransız parasıyla değiştirildikten sonra yok edeceğine söz verdi."

Bunlara rağmen, Barbaros'u tamamen "masum" diye nitelendirmek niyetinde değiliz. Toulon'da kaldığı sürece kuşkusuz çok bağırıp çağırmış çok tantanalı bir yaşam sürmüş ve de çok gürültü yapmıştır.

Biraz geriye dönelim ve hatırlatalım ki, Barbaros, Provans sahillerine gelmeden önce, İtalya sahillerini talan etmişti. Reggio de Calabre'da don Diego Gaetano isminde kalenin İspanyol muhafızı yağma etmekte olan Türklere ateş ettirmiş ve sadece L. Paulin de la Garde'ın ısrarı üzerine mutlak bir ölümden kurtulmuştu. Don Diego'nun On sekiz yaşında ve çok güzel bir kızı vardı. Ona Dona Maria derlerdi. Kapudan-ı Derya 67 yaşında olmasına rağmen, Dona Mari anında dikkatini çekmişti. Barbaros, Don Diego'ya ona iyi muamele etmek vaadinde bulunmuş ve kimseye sorup danışmadan bu genç kız ile evlenmiştir.

Ondan sonra Barbaros kadırgasıyla Dona Maria'yı götürdü ve bu gönüllü esir, seyirci olarak, kaderinden de şikâyet etmeden, Nis kuşatmasına katıldı. Barbaros, haremiyle birlikte genç kadını, Toulon'da piskoposluğun yanında, "Balıkçı" isminde eski bir sokak olarak hatırlanan "Carriero Blave"de bir eve yerleştirdi. Kendisi de günün ihtiyaçlarına göre döşenmiş eski bir sabun fabrikasında oturuyordu. Bu fabrikada her sabah reisleriyle konuşuyordu. Onlarla ve Cafer Ağa ile şakalaşıyordu.

Buna rağmen Hayreddin Paşa'nın iyi huylu olmadığı kesindir. Paulin de la Garde, Nis kuşatması esnasında veya söz konusu olaylardan sonra, bu gerçeğe şahit olmuştu.

Şarlken'in olay yazarı, Sandoval, bu sahnelerden birini şöyle betimliyor: "Bramava Barbarroxa tirandos de las barbas". "Barbaros bağırıp sakalını çekiyordu."

Nis kuşatması ile ilgili olarak Paul Jove şunları (Latince) yazıyor: "Verum tot ictibus ad tantum erat deventum tormentarii pulveris et pilarum inopiam ut haec Polinus aut mutuo aut pratio a Barbarosso potere cogeretur frementе atque objurgante barbaro"

"Toplardan o kadar çok ateş çıkıyordu ki, sonunda iş barut ve gülle kıtlığına gelip dayandı. Öylesine ki, sonunda Paulin Barbaros'dan kendisine onları ödünç vermesi veya satmasını isteyince bu barbar adam titriyor ve onu tenkide boğuyordu."

Barbaros'un karakteri doğuştan alıngandı. Fakat kararsız ve üstelik kâfir olan bir müttefik eşliğinde savaşmak zorunda kalmaktan ve de uyuşuk bir duruma düşmekten pek hoşnut değildi. Böyle bir koşulda, genel tutum ve davranışlarından daha kötüsünü yapmış olduğunu sanmıyoruz. Bu yüzden, Jean-Lucas Dubreton'un konuyla ilgili aşağıdaki sözleri abartmalı hatta yanlıştır. "Charles Quint" adındaki kitapta şöyle yazıyor: "Verimli bir çapul ümit eden Barbaros kudurdu ve tazminat olarak Fransa Kralı'ndan kışı geçirmek için kendine Toulon'u terketmesini şart koştu".

André Clot olaya farklı ve gerçeğe daha yakın bir yaklaşım getiriyor: "I. François, Osmanlı donanmasına Toulon'da kışı geçirmeyi teklif etti". Barbaros'un Sultan Süleyman'ın teb'ası olduğunu gözden kaçırmamalıyız: Fransa Kralı'nın teb'aalarına karşı kötü bir davranışta bulunmak ve böylelikle Osmanlı hükümdarını hoşnutsuzluğa düşürmek onun için bayağı tehlikeli olurdu.

Barbaros böylelikle Şarlken'in ordusunun muhtemel bir çıkartmasını önlemek amacıyla resmî olarak Toulon'a gelmişti. Yukarıdaki daha önce izah ettiğimiz nedenlerle, ittifakın her iki tarafa da ağır gelmesine rağmen, yapılacak en olumlu şey daha kötü olayların meydana gelmesini engellemekti. Nitekim de öyle oldu. O zaman Barbaros'un şahsî davranı-

şı örnek gibi görünmüyorsa bile, yine de dürüst kalıyor; çünkü katliamları, kaçırmaları, ve hakir gören davranışları yasakladı. Bu iş için Reisleri ona yardımcı oldular. Hatta onlar kâfirleşe karşı anlayışlı ve savunucu bir tavır bile gösteriyorlardı. Daha sonra da Salih Reis Fransız ittifakını koruyacaktı. Sainte Marie Majeure Kilisesinin çan çalmasının Barbaros tarafından yasaklandığı söylenir; cami haline dönüştürüldüğüne gelince, o da mümkündür. Biz bu iki olayı yadsımak durumunda değiliz; fakat belgelerde izlerini bulamadık.

Kesin olan, 1543 senesi sonunda Toulon'da ezanın duyulduğudur. Fakat Türk düşmanı tarihçiler tarafından öne sürülen ve propaganda kokan iddiaların tersine, Hayreddin Paşa, Paulin de la Garde'la, Enghien Dük'ü ile ve öyleyse Fransa Kral'ıyla üstü kapalı olsa bile kendisini bağlayan ittifaka genel olarak sadık kalmıştır.

Kent sâkinlerine gelince, kentin büyük bölümünü ve hattâ civarındaki evleri terk etmek zorunda kaldıklarından dolayı zarar gördüler. Fakat esnaf kentte kaldı ve, bize göre, konsoloslar Toulon'da Türklerin kalmasından az etkilendiler. Nihayet, diyelim ki Türklerin iyi davranışının tanığı olabilecek o devre ait belgeler var. Bu belgelerin birinde şöyle yazıyor: "A veoir Tollon on dirait estre Constantinople, chascun faisant son mestier et feict de marchandise turquesque evec grande police et justice".

"Jamais armée ne vesquit plus ectroitement ny avec meilleur ordre que celle-là" Söz konusu satırları yazan Paulin de la Garde'dir.

Tercümeleri şöyle:

"Eğer Toulon'u görüyorsanız onun İstanbul olduğunu sanabilirsiniz, çünkü herkes, büyük bir düzen ve adalet içerisinde, kendi mesleğini yerine getiriyor ve Türk âdetlerine göre ticaret yapıyor."

"Başka bir ordu hiç bir zaman bu ordudan daha itaatlı ve daha düzenli bir şekilde yaşayamazdı." Türkler bir kaç Fransız ile bile dostluk kurdular. Genel olarak Türklerden daha çok Barbaros'a içerleyen Jean-Louis Belachemi şöyle yazıyor: "Limanın askerî mevkilerinde Barbaros'un Reislerinin neşelerinden ve gürültülerinden durulmuyordu. Fransız kaptanlarının dostu idiler, onlarla kol kola sokaklarda geziyorlardı ve ziyafetlere davet edildiklerinde seke seke yürüyerek gidiyorlardı." Ne Türkler ne de Fransızlar birbirlerine hediyelerini esirgemiyorlardı. Sanıyoruz ki o devirde propaganda çok net bir şekilde gerilmeye başladı. Fransızlar ve Türkler birbirlerini tanımaya ve karşılıklı olarak saygı duymaya başlamışlardı.

Şüphesiz 1544 senesinin Mart ayında Barbaros için geri dönmek iyi bir çözümdü; her bakımdan disiplin gevşemeye başlamıştı. Daha önce sözünü ettiğimiz yazar M. Henry'ye gelince, makalesini Türlerin zulmünü ispat etmek için yazmıştı, fakat farkında bile olmadan tezinin aleyhinde olan çok sayıda kanıt göstermektedir. Ona son sözü bırakabiliriz.

M. Henry arka planda görülen Toulon kentinin karşısında demir atmış Türk donanmasını tasvir eden, çocukluğunda da var olan ve Toulon'un belediyesinde ibraz olunan bir tabloyu hatırlıyordu. (Daha önce bu makalenin başlangıcında o tablonun kopyasından bahsetmiştik.) Büyük Fransız Devriminde kaybolmuş bu tablonun alt tarafında yazılmış dizeleri okura sunuyoruz. Bu tablo, söz konusu olaylardan büyük bir olasılıkla bir kaç sene sonra, üstelik Belediye Meclisi emri üzerine yapılmıştır

Cette flotte a bande ramee
Dont le vent en poulpe est si doux
C'est Barbarousse et son armee
Qui vient nous secourir tres-tous.

Bu kürekli donanma
Pupa rüzgârı da o kadar yumuşak ki!
İşte Barbaros ve ordusu
Kurtarmaktır görevi hepimizi![12]

[1] "Barbaros zamanında iki taraflı propaganda, *"Tarih ve Toplum*, 84. Sayı, Aralık 1990

[2] La Roncière (Charles Bourel de) *Histoire de la Marine Française, Tome III. 1900* (Fransız Denizciliği Tarihi. Üçüncü cilt.)

[3] Toulon kenti Belediye Meclisinin 14 Eylül 1543 tarihli tartışma tutanakları. Sayfa 147.

[4] *Turgut* Reis o devirde İtalyan sahillerini talan ediyordu. Napoli'li vakanüvis Giovanni Antonio Summonte şöyle yazıyordu: "Negli stessi tempi Dragutto Reis corsera famosissimo face de molti danni a nostri mari." (O devirde ünlü korsan Turgut Reis sahillerimize çok zarar verdi). Turgut Reis'in esir düşmesi sahillerin sâkinleri tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılandı.

[5] Salih Reis'in fiziki görünüşü üzerine daha ayrıntılı bilgi alabilmek için *"Nous, les frères Barberousse..."* adındaki kitabına başvurabilirsiniz. 238-239 sayfaları. Editions Fayard. Yazarı: Jean-Louis Belachemi.

[6] Barbaros'un Erkân-ı Harbinin listesini yeniden oluşturduk. Hiçbir yerde bir bütün olarak bulunmuyordu.

[7] 16. yüzyılda ve Güney Fransa'da belediye yüksek üyesine "konsolos" (consul) denirdi. Birinci konsolos Belediye Başkanı demekti. Aynı bağlamda, "déliberation" için de "tartışma" sözcüğünü kullanıyoruz.

[8] Sözcüğün etimolojisine sadık kalarak "grosses"ları (Latinceden "grossus", iri para) "kuruş" ile Türkçeye çevirdik. Nitekim, "kuruş" sözcüğü aynı Latin kökeninden geliyor."

[9] Jean-Louis Belachemi, *Nous, les frères Barberousse...* s.376

[10] "Var Eyaleti Fen ve Edebiyat Bülteni" Toulon (1847).
"Türk donanmasının Toulon'da kalması" Yazarı: D.M.J. Henry. (Bu broşürün gerçek adı: *Bulletin de la Société des Sciences, Belles Lettres et Arts du var. Le séjour de la flotta turque à Toulon par D.M.J. Henry.)*

[11] Toulon kentinin tartışma tutanakları. sayfa 147.
Gardane Konsolosun parseli. Bu "parseller", çok iyi bir üslupla kaleme alınmamalarına rağmen Provansal dili, o devrin zihniyeti, ve Barbaros'un Erkân-ı Harbinin terkibi üzerine ilgi çekici ve aynı anda çok önemli bir belgeyi oluşturuyor. Barbaros'un "ziyafetlerinde" konsolosların payının çok az olduğunu, bize çok net bir şekilde gösteriliyor.

[12] Tali kaynaklar:
Tarih-i Ebul Faruk İkinci cilt (1910)
Muhteşem Süleyman; yazan: Renzo Sértoli Salis. Çevirme ve Türkçe notlar: Şerafettin Turan (Ankara Üniversitesi Basımevi-1963
İslam Ansiklopedisi
Histoire de Marseilie Ruffi (1696) (Marsilya Tarihi)
Histoire de Marseille. Augustin Febre (1829)
André Clot: Soliman le Magni Que
Fayard 1983
Paul Jove(Paolo Giovo'nun Fransızlaştırılmış ismi) *Historiae sui temporis* Libri XLIII (XVI. ème siècle) (Kendi devrinin tarih)
Monluc (Blaise de) *Commentaires* (Tarihi Anılar) Editions de la pléiade p. 92.
Ayrıca, yeni ve muhtelif Toulon, Marsilya, ya da Nis kentlerinin tarihlerine başvurulmuştur. Hemen hemen bütün yazarlar bir noktada aynı fikirdedirler. Türklerin Toulon'da kalması üzerine nüanslı hatta olumlu denilebilecek bir yargıya varmışlardır. Bütün bunlara rağmen, ismini vermek istemediğimiz yöresel tarihçi Türkler ve Mağribileri birbirlerine karıştırıyor. Gözünde Türkler, Araplar, Berberiler, hepsi aynı. Söz konusu tarihçi başka bir yerde: "Yerlere kadar uzanan yatağanları sürükleyen Türkler"den bahsediyor. Bu yatağanlar gerçekten de kullanışlı değildi veya söz edilen Türkler o denli küçük olamazlardı, iki olasılıktan biri...

Bu saçmalıklara karşın, Mireille Forget'nin güzel kitabına (Illustration du vieux Toulon-1983) başvurabilirsiniz.

Çeviren: Nurcan (Öndin) Mattei

İskoç Ulusal Geleneği Nasıl Yaratıldı*

HUGH TREVOR-ROPER

Bugün İskoçlar ulusal kimliklerini ortaya koymak istediklerinde, klanlarını gösteren biçim ve renklerde *tartan*'lı *kilt*[1] giyiyor ve gayda çalıyorlar. Gerçekte ise bunlar çok yeni, İngiltere'yle birleşmeden çok sonra ortaya çıkmışlardır. Birleşmeden önce de, başka biçimle varolmuşlarsa da, İskoçların çoğunluğu tarafından barbarlığın belirtisi olarak görülüyorlardı. Uygar, tarihî İskoçya için, bunlar ancak, tehlikeden çok bulantı oluşturan dağlıların alâmeti idiler.

Highland kültürü kavramı da oldukça yenidir. XVII. yüzyılın sonlarından önce ayrı İskoçya Highland kültüründen söz edilemez. Bu bölge ırk ve kültür olarak İrlanda'nın bir parçasıydı. İrlanda ve Batı dağları siyasal olarak da içiçeydi. Dalriada İskoçlarının bir ayağı, Ulster'deydi. Danlar Batı adalarında, İrlanda sahillerinde ve Man Adasında egemenlik sürdüler; Orta Çağ'da McDonald Lordları iki bölgede de etkindi. Onların yönetiminde Hebrid kültürü tamamiyle İrlandalıydı. Saz şairleri, büyücüler, arpler (gayda değil arp çalınıyordu çünkü) İrlanda'dan gelmişti. Ancak XVII. yüzyıl ortalarında Ulster'de İngilizler egemenliği ele geçirince ve Batı dağlarında Campbeller güç kazanınca birlik çöktü. Kültürel birlik ise zayıflamakla birlikte devam etti. XVIII. yüzyılda Batı adaları halen İrlanda etkisi altındaydı ve konuştukları dil de İrlandaca olarak tanımlanıyordu.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda baskıcı İngiliz yönetimine karşın, İrlanda kültürel olarak tarihî bir ulus olmayı sürdürdü. Keltik İskoçya ise onun fakir kardeşiydi. Bağımsız geleneği olamazdı. Bağımsız Highland gelenek ve kültürünün yaratılması ve kabul ettirilmesi XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başında oldu. Bunun gerçekleşmesi üç aşamada yaşandı. Önce İrlanda'ya karşı kültürel ayaklanma, İrlanda kültürünün gasbedilmesi ve İskoçya tarihinin yeniden yazılması gerçekleşti. İkinci olarak yapay Highland geleneği yaratıldı, eski, özgün, ayırt edici olduğu savunuldu. Üçüncü olarak bu süreç, tarihi Aşağı İskoçya'ya, Piktlerin Doğu İskoçya'sına, Sakson ve Normanlara benimsetildi.

İlk aşamada Keltik, İrce konuşan İskoçya Highlandlılarının V. yüzyılda İrlanda'dan gelen işgalci olduğu reddedildi. İskoçların gerçekte Roma ordusuna karşı koyan Kaledonyalılar olduğu iddia edildi. 1729'da bu iddia Jacobuscu papaz[2] Thomas Innes tarafından çürütüldü. Fakat 1738'de David Malcolm ve daha etkileyici biçimde 1760'larda James Macpherson ve John Macpherson tarafından gene ileri sürüldü. Soyadları aynı olan bu iki kişi akraba değillerdi, fakat tanışıyorlardı. James Macpherson 1760'da Ossian[3] araştırmaları için papaz John Macpherson'un evinde kalmıştı. Papazın oğlu, daha sonra Hindistan valisi olan Sir John Macpherson James Macpherson'la çok yakın arkadaşlık kurdu. Birlikte Keltik İskoçya için yerli edebiyat ve onun yaratılabilmesi için zorunlu olan yeni bir tarih yarattılar. Bu cesur sahtekarlık gerçekle ilintili bölümlerini İrlanda'dan aktarıyordu. James Macpherson İskoçya'dan İrlanda baladları derledi, bütün senaryoyu İrlanda'dan İskoçya'ya aktararak bir epik yazdı. Sonra baladların çok daha modern besteler olduğunu ve yansıttıkları gerçek İr edebiyatının epiğin yansıması olduğunu

Kraliçe'nin (Victoria) Kendi Cameron Dağlıları Alayı.

ileri sürdü. John Macpherson da eleştirel bir tez yazarak Keltik Homer için gerekli içeriği ortaya koydu. İrce konuşan Keltleri İskoçya'ya gerçekte olduğundan dört yüz yıl önce yerleştiriyor, yerel İr edebiyatının İskoçlardan çalınma olduğunu yazıyordu.

James Macpherson da bu yazıyı kullanarak 1771'de *Introduction to the History of Great Britain and Ireland*'ı (Büyük Britanya ve İrlanda'nın Tarihine Giriş) yayımladı. Dikkatli tarihci Edward Gibbon bile, eski İskoçya'yla ilgili bölümleri bu iki aydın Highlandlıya borçlu olduğunu söylüyordu.[4] İskoç tarihinin hatalar zinciri böyle başladı.[5]

Macphersonların çarpıtmalarından İskoç tarihini temizlemek, eğer tamamiyle temizlenebildiyse, yüzyıl almıştır. Fakat Macphersonların kalıcı bir başarısı oldu. Highlandlılar bütün Avrupa'da *kulturvolk* olarak tanınmışlardı. **İngiltere ve İrlanda ilkel barbarlık içindeyken onların Homer'e eşit (Madame de Staël) veya ondan üstün (F.A. Wolf)[6] epik şair yaratacak uygarlıkları olduğu görüşü yaygın kabul görmüştü. Highlandlıların İrlanda'yla bağlantıları kesilince, onların özgün geleneklerini ortaya koymak için de yol açılmıştı. Özgün gelenek ifadesini giyimde buldu.**

1805'de Sir Walter Scott *Edinburgh Review*'da Macphersonların Ossian'yla ilgili bir makale yazdı. İskoçların ve özellikle Highlandlıların halen savunduğu epiğin otantikliğini reddetti. Fakat aynı yazıda III. yüzyıldaki Kaledonyalıların *tartan philibeg*[7] giydiklerini kimsenin reddedemiyeceğini yazıyordu. Bildiğim kadarıyla böyle bir iddia daha önce yoktu. Macphersonlar bile onları uzun elbise giyen, arp çalan insanlar olarak tanımlıyordu. Fakat Macphersonlar Highlandlıydı ve Scott'dan bir kuşak önceydi, bu da bu konuda çok şeyler farkettiriyor.

Tartan İskoçya'ya Flander yoluyla gelmiş, Lowland'dan Highland'a geçmişti. XVI. yüzyılda bilinmiyordu. *Philibeg* ise 18. yüzyıla kadar ortada yoktu. 16. yüzyıldan önce Highland elbisesinin özellik taşıdığından söz eden yazar yoktur. Highlandlılar uzun İrlanda gömleği *(gaelic leine)*, zenginler ise safranla boyanmışını *(leine croich)*, tünik *(failuin)*, atkı veya şal giyiyorlardı. Lowland'la ilişkisi bulunan şefler ve zenginler *trew*[8] giyebilirlerdi, bu da dize kadar gelen pantolonla çorap bireşimiydi. *Trew*'ler toplumsal ayrım işaretiydi. Şal ve *trew*'ler muhtemelen tartandı.

XVII. yüzyılda İrlanda'yla bağıntı kesilince Highland elbisesi değişti. Önce uzun gömlek kullanılmaz oldu. Adalarda Lowland elbiseleri onun yerini aldı.[9] 1715'de bir İskoç papaz, Jacobuscu Highland ordusunun şal veya philibeg değil, evde dokunmuş, tek renkli, bacakların yarısına kadar uzanan, belden kemerle bağlanan sıkı elbiseler giydiğini yazıyordu.[10] İskoçya'da *leine* giyildiğinden söz eden bildiğimiz son yazı bu.

XVII. yüzyıl boyunca Britanya iç savaşlarında savaşan Highland ordularında subaylar trewli, askerler bacak ve baldırları çıplak olarak tanımlanır. Subaylar üstlerine şal alıyorlar, askerler ise bütün gövdeyi saran, beli kemerli, belden aşağı etek gibi sarkan şal giyiyorlardı. Bu biçimi ile elbiseye *breacan*-kemerli şal deniliyordu.[11]

Kilt adı ilk kez İngiltere'yle birleşmeden (1707) yirmi yıl sonra görülür. İskoçya'ya gönderilen subay Edward Burt, *quelt*'i ayrı bir elbise değil, şal giyme biçimi olarak anlatır. Burt açık tanım yapıyordu çünkü o zaman da Highland giyimi siyasal çatışma konusu olmuştu. 1715 Jacobuscu isyanından sonra Britanya Parlamentosu, VIII. Henry zamanında İrlanda'da giyime yasaklar getirilmesi gibi, Highland giyiminin de yasaklanmasını düşünmüştü. Fakat Highland giyiminin, kayalardan, bataklıklardan atlamayı ve gece dışarda yatmaya gerektiren yaşama uygunluğu ve bir Highlandlının Lowland elbisesini alacak mali gücü olamıyacağı düşüncesiyle yasaklamadan vazgeçmişti.

Hihgland giyimi 1746'da yasaklanmak yerine 1715'den sonra yasaklanmış olsaydı, şimdi İskoçya'nın en eski geleneği olarak kabul edilen kilt hiç varolmayacaktı. 1726'da bilinmeyen giyim, bir kaç yıl sonra aniden ortaya çıktı ve 1746'da yasaklandı. Mucidi İngiliz Thomas Rawlinson'du

Rawlinsonlar Lancashireli, demirci, quaker ailedir.[12] Demir ocakları için çektikleri kömür sıkıntısını Highland'ın kerestesiyle gidermeyi düşünmüşlerdi. 1727'de Thomas Rawlinson, Glengarryli Ian McDonell'le bir anlaşma yaptı, bölgede bir fırın kuruldu.[13] Rawlinson, kereste ve fırın işçileri için kemerli şal yerine daha uygun bir elbise düşündü ve yörenin askeri terzisiyle birlikte bunun tasarımını yaptılar. Sonuç *felie bag-philibeg* veya küçük kilt oldu. Etekle şal ayrılmış pliler dikilmişti. Rawlinson ve ortağı McDonell de bu yeni elbiseyi giydiler. Elbisenin kaynağıyla ilgili ilk kayıt, Rawlinson'u tanıyan bir yazarın 1768'deki yazısıdır. 1785'de yazı yayımlanmış, muhalefet görmemiş, hiçbir zaman çürütülmemiş[14], o zaman sağ olan iki uzmanca da doğrulanmıştır.[15] Görsel olarak da, McDonell'in oğlunun resmi vardır fakat resimde elbiseyi oğul değil, hizmetçisi giyer. Kiltin hizmetçi statüsüyle ilgili olduğuna dair bir kanıt daha ortaya çıkar.[16]

Kiltin, giyenin hangi klandan olduğunu gösterdiği konusu nasıl ortaya çıkmıştır? XVI. yüzyılda yalnızca şeflerin renkli, halkın kahverengi şal giydiği yazılıdır. Giyimde toplumsal statü farkından XVII. yüzyılda söz eden Martin Martin, bölgesel farklılaşma olduğunu bildirmektedir. XVIII. yüzyılda Richard Wailt'in resmini yaptığı Grant ailesi farklı tartanlar giyinmiş olarak görülür. Armadeleli McDonaldlar da en az

altı farklı tartanla resmedilmişlerdir. 1745 Ekiminde Young Chevalier ordusuyla Edinburgh'dayken, Caledonian Mercury'nin reklamı şöyleydi: bol çeşit, son modeller. Yani 1745 isyanında kilt henüz yeni İngiliz icadıdır ve klan belirleyiciliği yoktur.

1745 isyanının bastırılması İskoçya'nın toplumsal ve ekonomik tarihinde dönüm noktasıdır. Britanya Parlamentosu Highlandlıların silahsızlandırılmasını kararlaştırmış, şal, philibeg, tartan, trew giyilmesini de yasaklamıştır. Cezası katıksız altı ay hapis, tekrarında yedi yıl sürgündür.

Yasak otuz beş yıl sürdü. 1773'de Johnson ve Boswell ünlü turlarını yaptıklarında hiç tartan ve philibeg görmediklerini, karşı oldukları yasağın her yerde uygulandığını yazarlar. Yukarı ve orta sınıfların küçük gördükleri elbiseyi benimsemeleri bu dönemdedir.[17] Evlerinin güvencesi içinde bu elbiseyi giyiyor, bu kıyafetle resimlerini yaptırıyorlardı. Yasak kalkınca, İngilizleşmiş İskoçlar, gelişen kibar sınıf, eğitim görmüş Edinburghlu hukukçular, Aberdeenli uyanık tüccarlar, artık tarihi trewleri veya kemerli şalı değil, taştan kayadan atlamalarına gerek olmadığı ve mali açıdan sıkıntıları olmamasına karşın, philibeg veya küçük kilt giyiyorlardı. Hem de pahalı, fantazi biçimlerini. Bunun iki açıklaması var. Birincisi genel ve Avrupalı. Romantik akım, soylu vahşiler kültünü canlandırmıştı. 1745'den önce küçük görülen Highlandlılar şimdi saygı görüyorlardı. Ossianın kolay zaferi bu havada olmuştu. İkinci neden ise Britanya hükümetinin Highland birlikleri kurmasıydı. Gerçekte birliklerin kurulması 1745'den önce başlamıştı. Fakat 1757-1760'larda Pitt, Jacobuscu maceracılığı sistematik olarak emperyalist savaşa dönüştürdü. Kısa süre içinde Highlandlılar Hindistan ve Amerika'da zafer peşinde koştular. Yeni bir giyim geleneği de kurdular. Kilt icad edilince kemerli şalı bırakıp kilt giymeye başlamış olan birlikler, 1745 giyim yasağı dışında kaldılar. Klan belirleme düşüncesi işte bu birliklerden doğdu. Birliklerin sayısı artınca kilt tartan üniformalar farklılaşmış, bu farklılık sonra klanlara taşınmıştı.

İngiliz sanayicinin icadı ve emperyalist devlet adamının uygulaması, İskoç şeceresinin İskoçlarca yaratılmasıyla son aşamasına vardı. 1778'de Londra'da Hihglandlılar Derneği kuruldu. Amacı Highland kültür ve değerlerinin yaşatılmasıydı. Derneğin sekreteri John Mackenzie'ydi. En önemli üyelerden biri ise Gaelic edebiyatı için çalışan John Macpherson'du. 1807'de orjinal Ossian metni yayımlandı. Derneğin bir amacı da Highland giyim yasağının kaldırılmasıydı. Üyeler Londra'da bu giyimle toplantılar, yemekler düzenliyorlardı. Fakat kilt giyilmiyordu, giydikleri trew ve kemerli şaldı.[18] 1782'de yasak kalkınca, yeniden biçim kazanan Highland giyiminin de zaferi doğdu.

Yeni kıyafetin zaferine itiraz sesini yükselten, İskoçya'nın gerçeğe en yakın Orta Çağ tarihçisi John Pinkerton oldu. Macphersonların edebi ve tarihi yanıltmalarına karşı çıkarken, Highland giyiminin de gerçek tarihini belgeliyordu. Kaledonyalıların kilt, philibeg, kemerli şal değil, pantolon giydiklerini ortaya koymuştu. Pinkerton'u dinleyen Sir John Sinclair, 1794'de Fransa'ya karşı yerli birlikler oluştururken askerlerine kilt değil tartan trew giydirdi. Ertesi yıl huzura çıkarken kendisi de tartan pantolon giyiyordu. Pinkerton memnunluğunu bildiriyor, toz ve tere karşı koruyuculuğu olmayan philibegin yalnız iğrenç değil, herkesin örttüğü gövdenin alt kısmını açıkta bırakırken, gövdenin üst kısmını iki kez sarmasıyla saçma da olduğunu söylüyordu.[19]

Pinkerton boşuna yazıyordu. Subaylar kısa kiltin İskoçya'nın ulusal giyimi olduğuna inanmışlardı. 1804'de Savaş Bakanlığı kilt yerine trew giyilmesi yolunda subayların görüşünü sorduğu zaman, 79. alaydan Albay Camoron, hava dolaşımı ve hareket serbestliği sağlayan ulusal giysiden ayrılma gibi acı veren ve küçük düşürücü bir kararın alınmayacağını umduğunu yazmıştı.[20] Savaş Bakanlığı düşüncesinden vazgeçti, 1813'de Highlandlılar Paris'de kiltle göründüler ve bütün Avrupa'da kilt ve tartanlarıyla tanındılar.

Yaşamının çoğunu orduda ve yurt dışında geçirmiş olan Albay David Stewart önce Highland alaylarının sonra Highland geleneklerinin ve yaşamının tarihini yazarken (1822) kilt ve klan tartanlarının eskiliğinden kuşku duymuyordu. Kiltin bir İngiliz tarafından icad edildiği kulağına gelmişti fakat 'herkesin çok eskiden beri onun giyimlerinin bir parçası olduğu inancı' elbette bunu çürütüyordu. Mahalle, aile ve klanların biçim farklılıklarıyla ifade edildiğini de ekliyordu.[21] 1820'de Edinburgh Keltik Derneğini kuran da oydu. Derneğin başkanı Lowlandlı Sir Walter Scott'du. Scott trew giyerken, dernek üyelerinin kiltlerinden memnun oluyordu.

IV. George'un Edinburgh ziyareti havayı ısındırdı. Hanover hanedanından ilk ziyaretçi için yapılan hazırlıklardan sorumlu olanların başında Sir Walter Scott'la birlikte Albay Stewart da vardı. Dernekteki arkadaşlarının fanatikliği ve kendi romantizmiyle Scott, kendi Lowlandlılığını da unutu. Ziyaretin gaelin toplantısı olması gerektiğini açıkladı. Highlandlı şeflere kalabalık olarak karşılamaya gelmelerini, en çok görülmek istenilenin onlar olduğunu yazdı. Fakat Highlandlılar nasıl tartan giyeceklerdi. Stewart farklı klan giyimlerini kamuoyuna mal etmişti. Bunun arkasında, yasak boyunca yalnız birliklere satış yapabilen, şimdi geniş bir pazar olanağı gören yapımcı firmalar vardı. Yapımcılar hemen Londra Highland Derne-

ğiyle ilişki kurdular. 1819'da, ziyaret ilk kez önerildiğinde, Londra'ya anahtar model kitabı yolladılar. Dernek, hangi modelin hangi klana ait olduğunu 'belge'liyecekti. Bölgece, Ossian mucidinin mirascısı Cleny Macpherson da, adıyla anılan bir tartana sahip oldu. Oysa daha önce aynı tartan modeli Batı Hint Adalarındaki kölelerine giydirmesi için Bay Kidd'e satılıyor ve onun adıyla anılıyordu. Daha önceki adı ise no 155'di.

Kral da İskoçya'ya tartan giyerek geldi. Kadehini gerçek ve tarihsel elit için değil, İskoçya klanlarının ve şeflerinin şerefine kaldırdı. Scott'un damadı S.G. Lockhart bu hayal dünyasına hayret etmişti. İskoç nüfusunun her zaman önemsiz ve küçük bölümünü oluşturan Kelt aşiretleri şimdi İskoçya'nın temsilcisi olmuşlardı.

1850'lerde yazan İrlandalı Lord Macaulay, Highland giyiminin eskiliğinden kuşkulanmıyor fakat bu giyimin İskoçya'nın bütün uygar insanlarını da çekmesine bozuluyordu. Britanya kralı, birlikten önce on kişiden dokuzunun hırsız kıyafeti kabul ettiği bir giysiye bürünerek saygısını ifade etmeye çalışıyor, diyordu.[22]

Gerçekten, 1745'de yıkılmış olan klan sisteminin yeniden hayali ve giyimle ilgili olarak kurulması ve yaygınlaştırılması son aşama oldu. Allan kardeşler bu aşamanın kahramanlarıydılar. Dedeleri John Carter Allen amiraldi, babaları da denizciydi. İskoçya'da ilk görünmeleri herhalde 1819'da oldu. 1822'de Kralın ziyaretinde, tartan firmaları ile Londra Highland Derneğinin yoğun çaba içinde oldukları dönemde, adlarını önce Allen, sonra Hay Allan olarak değiştirdiler; Errol kontu Hay'dan geldiklerini iddia ediyorlardı. Kont bekar olduğuna göre, gizli bir evlilik söz konusu olmalıydı.

Zamanlarının çoğunu kuzeyde geçirmeye başladılar. Aristokratik koruyucuları eksik olmadı. 1879'da bunlardan biri olan Sir Thomas Dick Lauder'e önemli bir tarihsel belgeye sahip olduklarını açıkladılar. Bu, babalarına Young Chevalier'in verdiği, İskoç Kraliçesi Marry'nin sadık Ross piskoposu John Leslie'ye ait bir elyazmasıydı: *Vestiarium Scotrium* - İskoçya'nın Gardrobu. Sir Richard Urquarth'ın elinden çıkan eser, İskoç kabilelerinin tartanlarını gösteriyordu. Papaz, herhalde daha eski olan kitaba, 1571 tarihini atmıştı. Aslının Londra'da babalarında bulunduğunu söyledikleri Dick Lauder'e kitabın kaba bir kopyasını gösterdiler. Kitap tartanların eskiliğini göstermekle kalmıyor, Lowland'da da kullanıldığını kanıtlıyordu.[23] Sir Thomas metni kaleme aldı, küçük kardeş çizimleri yaptı ve Sir, hergün üretilen ve belirli adlar verilen, gerçekmiş gibi giyilen uydurma, modern tartanların düzeltilmesi için, bunu Scott'a iletti. Scott kardeşlerden kuşkulanmıştı. Elyazmasının British Museum'a gönderilmesini istedi. Kardeşler bunu hemen kabul ettiler fakat babalarından, artık geri gelmemek üzere yitirilen bir dünyanın canlandırılmasının boşunalığı ve özel anıların yer alması nedenleriyle isteği reddeden bir mektup geldi.

Scott engeliyle karşılaşan kardeşler kuzeye çekildiler. Bir zaman sonra itibarları gene yükseldi. Yeni bir koruyucu, katolik Fraser ailesinin başkanı Lord Lovat'ı buldular. Şimdi kendilerinin de katolik olduğunu iddia ediyorlardı. Adları da değişmişti. Büyük kardeşin adı John Sobieski Stuart (John Sobieski Polonya'nın kahraman kralı, Young Chevalier'in anne tarafından büyük-dedesiydi), küçüğünün ki Charles Stuart'tı. 1842'de ünlü elyazmasını yayımladılar. Baskı 500 adetti. Kitabın otantikliğiyle ilgili kanıtlar ve Piskopos Leslie'nin otobiyografisini de eklemişlerdi. Ne yazık ki artık yıkılmış olan bir İspanyol manastırından adı bilinmeyen İrlandalı bir keşişin elyazması kanıt olarak gösteriliyordu. Bir başka kanıt olarak kullanılan bir elyazması ise Amerika'ya götürülmüştü ve orada kaybolmuştu, halen peşindeydiler...

İki yıl sonra çok daha geniş bir yayım yapıldı. Edinburgh, Londra, Paris, Prag'da basılan "Klanların kostümleri', Ossian şiirlerini ve bir çok elyazmasını kaynak olarak kullanıyordu. Kitabın tezi de vardı: Orta Çağın giyimi Highland elbisesiydi. XVI. yüzyılda Avrupa'da kullanımdan kalkmış ve bu bölgede yaşamını sürdürmüştü. Orta Çağda keltik İskoçya, katolik Avrupanın gösterişli bir bölgesiydi. Orta Çağın kapanmasıyla birlikte bu zengin uygarlık çökmüştü. Ancak *Vestiarium* bu zengin dünyaya tartan düzenini ortaya koyarak küçük bir pencere açıyordu. Stuartlar yalnız Highland giyimini değil, uygarlığını da canlandırmayı amaçlıyorlardı. Şiirleri, geyik avları, aristokratik alametleriyle ortaya bir yaşam biçimi koyuyorlardı. Klanların kostümleri daha bilim dünyasında yankı yapamadan kardeşler bir hata yaptılar. 1846'da, kraliyet kanından geldiklerini iddia edecek kadar ileri gittiler. Bir dizi kısa öyküyle *(Tales of a Century)* 1745'den 1845'e kadar tarihsel bir gerçeği açıkladıklarını ima ediyorlardı. Stuart hanedanının sona ermediği, Floransa'da Young Chevalier'in bir oğlu olduğu, Hanover ajanlarından korkulduğu için yetimin bir İngiliz amiraline teslim edildiği ve onun oğlu gibi büyütüldüğü anlatılıyordu. Bu da iki kardeşin babasından başkası değildi. Almanca, Lehçe belgeler ve kardeşlerin elindeki elyazmalarıyla öykü kanıtlanıyordu. *Quarterly Review*'da yayımlanan ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir makale bütün imaları ortaya döktü. Büyük kardeş yanıt vermeye çalıştı fakat süslü üslubuna karşın içerik zayıftı. Kardeşler izleyen yirmi yılı yurt dışında geçirmek zorunda kaldılar. Kraliçe Victoria Balmoral'i[24] satın aldı ve Hanover hanedanı, hayali Jacobus hanedanının yerine geç-

ti.

Kardeşlerin öyküsü başarısızlıkla sonuçlansa da onların düzenledikleri tartanlar yaşadı. İzleyicileri, İskoçya'yı dolaştıktan sonra 1831'de *The Scottish Gael* kitabını yayımlayan James Logan oldu. Kitap yaratılan tüm öyküyü tekrarlıyor, Ossian şiirleri, kiltin eskiliği, klanların tartan farklılaşmasına yer veriyordu. Kendisi de özellikle tartan ve klan alametleriyle ilgili bir kitap hazırladığını bildiriyordu. Sonunda Londra Highland Derneğinin de desteğiyle bu kitap 1843'de yayımlandı. Stuartların en büyük tartan yapımcısı Messrs Wilson ve Oğlu'yla ilişkisi olduğu gibi Logan'la da ilişki kurmuş oldukları biliniyor. Şirket Logan'a memuru gibi davranıyor hatta bazan onun çalışmalarını düzeltiyordu. Sonuçta Logan Stuartlara borcunu övgüyle ödüyordu; bir çok alıntıyı bildirmeden onların kitabından yapmıştı.

Logan'ın zamanlaması başarılıydı. Highland kültürü, klan tartanları, dağ manzaraları, hayvanları, resim ve heykeldeki yansımalarıyla dönemin gözdesiydi. 1850'de klan tartanlarıyla ilgili üç kitap yayımlandı. Bunlardan General James Browne'ın standart eser haline gelen *History of the Highlands and the Highland Clans* (Highland'ın ve Highland Klanlarının Tarihi) adlı kitabındaki yirmi iki renkli tartan tablosu, kaynak bildirilmeden *Westiarium*'dan alınmıştı. Yüzyılın sonuna kadar sürekli olarak tartan kitapları basıldı. 1868'de Londra'ya dönen Stuart kardeşler için bu durum herhalde çıldırtıcı olmuştur. İddialarından gene de vazgeçmeden sosyeteye giriyor, British Museum'da üstünde minyatür altın taçlarla süslü kalemleri, kağıt açacakları vb eşyalarıyla kendilerine ayrılmış masada çalışıyorlardı. 1872 ve 1877'de haklarını kazanmaları için başvuruda bulunulduysa da karşılarına gene *Quarterly Review*'daki yazı çıktı. Fakat onlara inananlar her zaman vardı. Öldüklerinde Lord Lovat Eskadale kilisesinde gömülmelerini sağladı. Satılan eşyalarına Kraliçe Victoria da ilgi gösterdi fakat hiç bir Stuart eseri eşya, resim, minyatür ve elyazmasına rastlanamadı. *Vestiarium Scoticum*'un orjinal metni de yoktu.

Macpherson, edebi veya siyasal güç kazanmak peşinde hedefleri olan ve kararlılıkla buna ulaşan bir insanken, Sobieski Stuartlar bir hayali yaşadılar ve fakirlik içinde öldüler. Yarattıkları 'tartan kültürü' sonuçta yapımcı firmaları zengin ederken, tüm dünya İskoç 'gelenekleri'ni tanımış oldu.

[1] Tartan; kareli ve yünlü İskoç kumaşı; kilt: İskoç erkeklerinin giydikleri eteklik

[2] Jacobusculuk: 1688 devrimi ardından sürgüne gonderilen İngiltere'nın son katolik kralı II James'i (1633-1701) (Latince Jacobus = Yakup) ve Stuart hanedanının sonraki üyelerin tahta çıkarmak isteyen hareket. Stuart hanedanı yerine Alman kokenli Hanover hanedanı geçmiş, 1701 veraset yasasıyla tahta protestan hükümdarların çıkması güvence altına alınmıştı. Stuartları destekleyen 1708, 1715, 1719 ve 1745 ayaklanmaları özellikle Highland'da yandaş bulmuştu.

[3] Ossian: Fian MacCumnaill ve Fianna Eireann adlı savaşçıların kahramanlık oykülerini içeren Fenian efsanelerinin yaratıcılarından İrlandalı savaşçı ve şair. James Macpherson, Fingal ve Tamara destanlarını Oisin adlı III. yüzyılda yaşamış bir şairden çevirdiğini ileri sürerek yayımlayınca, İrlandalı kahramanların gerçekte Kaledonyalı olduğu iddiasıyla efsanelerin İskoçya'ya mal edilmesinin zeminini hazırlamış oldu.

[4] E. Gibbon, *Roma Imparatorluğunun Gerileyiş ve Çoküş Tarihi*, Çev. Asım Baltacıgil, BFS, c. II, s. 635: 'Kaledonya tarihinin ilk karanlık dönemler'inde, soyları ve eğitimleri bakımından güvenlik duyulabilecek iki dağlı bilgin ve aklı başında insanı kendime kılavuz olarak aldım... Hebrides'lerin en uzak adalarından birinde boyle bir sağlam eleştirel ve allamece bir yapıt meydana getirilmiş olması yüzyılımız için onurlu bir olaydır.' Gibbon, İskoçların İrlandalılarla ortak kökenden olduklarının sanılmasını (!) şoyle açıklıyor: ' hırıstiyanlığ. yayan papazlar, İrlandalıların hem yurttaşları, hem gerçek ataları ve hem de tinsel (manevî) babaları olduklarını İskoçyalılara anlatmış ve onları buna inandırmışlardır. ...Yapıtı (farazîye) ayrıcalığını kotuye kullanan insan turerı keşişler ve Kelt ozanları bu zayıf temel üzerine masallar uydurdular', s 370. Ayrıca bknz. C I s 152, 618 not 371.

[5] M V Hay, *A Chain of Error in Scottish History* (1927)

[6] Madame de Stael Anne-Louise-Germaine Necker (1766-1817) Fransız-İsvıçrel edebiyatçı, düşunür ve siyasetçi. Yeni-Klasikçilik ile Romantizm arasında köprü kurarak yapıtlarında Avrupa kültürünün bir ozetini sunmuştur. F.A Wolf Alman klasik çağ araştırmacısı ve eleştirmeni (1759-1824)

[7] Philibeg. Filibeg, kuçuk kilt. Sir Walter Scott (1771-1832) İskoç şair, romancı, yaşamoykusu yazarı. Tarihsel romanın kurucusu. Bir yandan İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesini ve bunun getireceği modernleşme ve ilerlemeyi desteklerken, bir yandan da İskoçya'nın bağımsızlığını yitirmesine, ulusal bilincinden ve geleneklerinden kopmasına üzülüyordu. Waverley dizisi, sürgündeki kral II. James'i destekleyen İskoçların kahramanlığa dayalı eski geleneklerinin modern dünyada çözülmeye mahkum olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştu. Bu açıdan Scott'un romanlarının gerçek kahramanları savaşan şovalyeler değil, kahramanlıklarla dolu bir geçmişin taleplerinden ve duygusal bağlarından habersiz kendi işlerine dalmış avukatlar, çiftçiler, tüccarlar ya da sıradan insanlardı. *AnaBritannica*

[8] Trew: Şaldan yapılmış dar pantolon.

[9] M.Martin, *A Description of the Western Islands of Scotland* (1703)

[10] John Pinkerton, *Literary Correspondence* (1830), I, s.230

[11] Kılıç taşıyan centilmenin *trew*, hizmetçisi konumundakinin kemerli şal giydiği Skene ordusunu destekleyenleri gosteren resim de bunun kanıtlarındandır. D.W. Stewart, *Old and Rare Scottish Tartans* (Edinburgh, 1893). J TelferDunbar'ın gosterdiği gibi (*History of the Highland Dress*, 1962), elbise, Stewart'ın iddia ettiği gibi kilt değil, kemerli şaldır.

[12] Quaker: 1650'de kurulan ve izleyicilerinin giyim, günlük yaşam ve ibadette basitliği savundukları mezhepten olanlara verilen ad.

[13] Bknz. Alfred Fell, *The Early Iron Industry of Furness and District* (Ulverston 1908), s. 346.

[14] Yazı Abereachenli Ivan Baillie'nindir, *Edinburgh Magazine*, Mart 1785, c.I, s.235.

[15] Sir John Sinclair ve John Pinkerton.

[16] Bknz. Dunbar, a.g.e. s.69-70. 1747'lerde yapılmış olmalıdır.

[17] John Hay Allan, Highland düğünlerinde tartan giyilmediğini yazıyordu, *Bridal of Caolchairn*, 1822, s.308-9.

[18] Sir John Sinclair, *An Account of the Highland Society of London* (1813)

[19] J. Pinkerton, a.g.e. s. 404; Sir J. Sinclair, *Correspondence* (1831), s.471-3.

[20] Dunbar, a.g.e. s.161-2.

[21] David Stewart, *Sketches of the Charecter, Manners and Present State of the Highlanders of Scotland* (1822).

[22] Macaulay, *History of England*. b. XIII.

[23] Böylece 1800'lerde Douglas Markızi Highland derneğine başvurarak, ailesine ait belirli bir tartan olup olmadığının araştırılmasını istedi; 'uzun zamandır giyilmediğinden' bunun saptanmasının zor olabileceğini fakat umutlu olduğunu yazıyordu. Londra Highland Derneği elyazmaları, kutu 1, no 10

[24] Balmoral: Büyük Britanya Kraliyet ailesinin İskoçya'daki yazlık koşku

* Çağdaş toplum ve devletin oluşumuyla yok olan veya elverişsizleşen değer ve simgeler, gerçek veya yapay topluluklar oluşturma, toplumsal uyum sağlama, statü ve otorite ilişkilerini kurumlaştırma işlevleriyle yeni amaçlar için kullanılmışlardır. Değer sistemleri, inanç ve davranış kalıpları telkinıyle tarihsel süreklilik yaratılması, yanı gelenek icadı. İngiltere'de *Past and Present* adlı tarih dergisinin girişimiyle bir dizi konferansın konusu olmuştur. 1983'de Eric Hobsbawn ve Terence Ranger'ın editorlüğüyle bu konferanslar kitap olarak yayımlanmıştır. *The Invention of Tradition* (Past and Present Publications Cambridge U.P.). Kitabın 15-41 sayfalarında yer alan Hugh Trevor-Roper ın *The Highland Tradition of Scotland* yazısı kısaltılarak ve notlarla çevrilmiştir.

Türkçesi: Kudret EMİROĞLU

Yahudiler ve Türk Milliyetçiliği

SUAVİ AYDIN

Türkiye Yahudileri ile Türk milliyetçiliğinin oldukça gerilere giden bir evliliği vardır. Bu ilişkinin söz kesimi, 19. yüzyılda Helen burjuvazisinin güçlenmesine ve Helen milliyetçiliğinin ortaya çıkışına kadar uzanır. 19. yüzyılda Yahudi sermayesinin ve Yahudi nüfusunun yoğun olarak toplandığı Selânik, aynı dönemde Balkan milliyetçi hareketlerinin fikir ve eylem merkeziydi. Makedonya'da gelişen milliyetçilik hareketlerinin hemen hepsi, bu bölgeyi kısmen ya da tamamen bir başka ülkeye bağlamak amacına yönelmişti. Makedonya'da cereyan eden böyle bir rekabetin bu hareketlerden herhangi birinin lehine sonuçlanmasıyla kaybedecek olan sadece bu milliyetçi çatışmaya taraf olanlar olmayacak; özellikle Yahudiler bundan büyük zarar göreceklerdir. "...19. yüzyılda tekrar yükselmeye başladığını gördüğümüz Yahudi'ler Selânik ekonomisindeki konumlarına, çok yönlü dış ilişkilerine rağmen, kendi başlarına bir siyasi hareketi yürütecek nesnel koşullara sahip değillerdir. Yalnız Selânik'te toplanmış bir nüfusa sahiptiler ve Makedonya'nın kırsal alanında hiçbir etkinlikleri yoktu.

Yeni bağımsızlıklarını elde eden Balkan ülkelerinde, bu ülkenin burjuvazisi yükselirken Yahudi'ler hep kaybetmiştir. Bu koşullar 'Yahudi' grubu için en iyi seçeneği Makedonya'nın Osmanlı yönetiminde kalması yapıyordu..".[1] Nitekim, birer birer bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerindeki Yahudi azınlıklar, bu ülkelerin belirgin bir asimilasyon politikasına da maruz kalmışlardır.[2]

Esas olarak bu nedene dayanan Yahudi desteği ve *İttihat ve Terakki* oluşumunda Yahudilerin bizzat katılımcı olarak yer alması, örgütün güçlenmesini ve yayılmasını kolaylaştırmıştır. Örgütü oluşturan Türk kökenli bürokrat ve aydınlar, ihtiyaç duydukları burjuvazi desteğini Yahudiler kanalıyla elde etmişlerdi. Yahudiler, 1908'den önce ve sonra *İttihatçı* harekette önemli bir rol oynamakla beraber, bunu bir öncülük şeklinde de görmemek gerekir. Bu konudaki historiyografi, ağırlıklı olarak bu görüşü destekler niteliktedir.[3] Yahudi'lerin II. Meşrutiyet dönemindeki etkin rolünü gösteren en çarpıcı örnek Emanuel Karasu'dur. II. Abdülhamid'i tahttan indiren kurulda bulunan Karasu, Meclis-i Mebusan'da, diğer Yahudi üyeler gibi, her şeyden önce "Türk gibi" davranmıştır. Osmanlı Yahudi'lerinin, kendi toplumlarını ilgilendiren konularda dahi, diğer *İttihat Terakki* üyesi Türklerle herhangi bir görüş ayrılıkları bulunmuyordu; örneğin Siyonizm'e aleyhtar politik tavırlar bakımından Cemiyetle birlikte hareket etmişlerdir.[4] *Türk* gibi davranmak konusunda, adını değiştirecek ve Türkçülüğün ideologluğunu üstlenecek kadar aşırı örnekler vermiş olan Mois Kohen'i (nam-ı müstear Tekinalp) hatırlamak gerekir.

Esasen Osmanlı Yahudi önderliği, daima siyonizme karşı durmuştur. Zira Osmanlı Yahudilerinin seçkin tabakaları *Aliance İsraelitè* çizgisine bağlıydılar. Kısaca "İttifak" olarak anılan b" girişim, temel politika olarak Yahudilerin bulundukları ülkeye uyumlu bir konumda olmalarını ve bu ülkelerle bütünleşmelerini benimsemişti.[5] Bu şekilde Yahudilerin yerel ve "ulusal" çıkarlarının korunacağına inanılıyordu. Oysa siyonizm, tam anlamıyla, son hedefleri bakımından bir Yahudi milliyetçiliğidir. İsrail Yahudilerinin özgül bir ulusal kimlik edinmeli arzusu, siyonist düşüncenin bağımsız biçimde ortaya çıkmasıyla sonuç vermiştir. Bu bağımsız düşünce İsrail devletinin kuruluşuna yol açan en önemli etkenlerden biridir.[6] Yani, siyonizm İsrail milliyetçiliğinin programıdır denilebilir. Bu ideolojinin en önemli hedefi, böylelikle, bütün Yahudi topluluklarını "diaspora"dan "vaadedilmiş topraklar"a taşımak ve kayıp bir ulusu yeniden canlandırmak olmuştur.[7] Bu amaçla, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında siyonist önderleri Osmanlı hükümeti ile anlaşarak Filistin'de koloni kurma iznini elde etmeye uğraşmıştı. Hedeflerine rahatça varabilmek için, hükümet nezdinde nüfuz sahibi olan Yahudiler arasında müttefikler aramışlar; fakat Osmanlı Yahudiliği'nin ileri gelenleri bu projeye soğuk baktığından hatta anti-siyonist bir çizgide ısrarlı olduklarından, yoksul kitlelere yönelmişlerdir.[8] Mamafih, ne Yahudi dinsel önderliğinin (ki hem kitleler üzerinde hem de Osmanlı hükümeti nezdinde en çok etkisi olan toplumsal baskı gücü budur), ne ticaret burjuvazisinin, ne de Selânik'te toplanmış olan Yahudi proletaryasının desteğini elde edememişlerdir.

Osmanlı Yahudileri, Balkan Savaşı'nda olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da Osmanlı savaş gücünü her yönden desteklemişlerdir. Bu ısrarlı destek, "vaadedilmiş topraklar" konusunda siyonistlere garanti veren İngiliz faktörüne rağmen, hatta savaşın sonlarına doğru bazı Yahudilerin Cemal Paşa tarafından Filistin'den tehcir ettirilmelerine rağmen sürmüştür.[9]

Bu çerçevede Yahudi entelijansiya, bir ulusal devletin kurumlaşmasına hizmet eden Cumhuriyet İdeolojisi'nin oluşumunda da etki ve katkı sahibi olmuştur. Ulusal devletin ideolojisinin oluşumunda katılımcı olan Yahudi aydınları arasında, Prof. Avram Ga-

lanti (ya da Abraham Galantè) en önde gelenlerdendir. Galanti, Üniversite reformunu izleyen yıllarda etkin görev yapmış, TBMM'nde Niğde milletvekili olarak bulunmuş ve *Türk Tarih Tezi* bakımından referans kaynak kitaplar yazmıştır.[10]

Galanti'nin eserleri, ayrıca, Yahudilerinin Türk ulusal kimliğine uyumunu ya da uyum sağlama isteğini göstermek bakımından önem taşır. Özellikle, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi, Tarihî, Siyasî, İçtimaî Tetkik* başlıklı kitabı, fenomeni gösteren bir niteliğe sahiptir. 1953 yılında Galata (İstanbul)'da basılmış olan bu kitabın temel sorunu, Yahudilerin Türk dili yoluyla "Türk Kültürü" içine çekilmeleri ve aslında Yahudilerin bu dönüşüme yatkın olduklarının savunulması merkezindedir. Bu sav, buraya kadar çerçevesini çizmeye çalıştığımız olaylarla destekleyici bir biçimde örtüşmektedir.

Sözü geçen kitap yedi bölümden oluşmuştur. "Gayrimüslimlerin Türkçeleri", "Yahudi mekteplerinde Türkçe'nin yer alması", "Vatandaş Türkçe konuş", "Türkçe umumî dil", "Mektep dışında Türkçe" konuları ile Birinci Bölüm'ün çerçevesi çizilmiştir. Tanzimat Fermanı'ndan bu tarafa Yahudi resmî makamlarının Türkçe öğrenimini özendirdikleri ve Türkçenin bilinmemesinden ötürü ortaya çıkan sorunlar, örnek ve belgelerle anlatılmaktadır.

Kitaptan öğrenildiğine göre, 1868'den başlayarak İstanbul'daki Yahudi okullarında tedricen Türkçe öğretime geçilmiştir. 1874'ten itibaren de, bu okullarda düzenli Türkçe eğitim başlamıştır. Gayrimüslim okullarında Türkçe okutulmasına ilişkin olarak, II. Abdülhamit dönemi Adliye Nezâreti tarafından gönderilen (1894 [1310] tarihli ve 20 no.lu) tezkere, dönemin politikasını yansıtması bakımından önemlidir:[11]

"Avrupa devletleri yalnız ülkelerinde değil, muvakkaten işgal ettikleri mahallerde dahi kendi lisânlarını mecburût tahsil tutmakda ve Memâlik-i Mahrusa-i Şahâne'de dahi lisânlarını neşre çalışmakda olduğu cihetle, Memâlik-i devlet-i Âliye'de bulunan mekâtib-i Hıristiyaniye'de dahi talebeye Türkçe tedris ettirilmesi hususunun temini ve bu mekteblerin lisân-ı Türkî imtihanlarında taraf-ı nezâretten mümeyyiz bulundurularak şakirdanın lisân-ı Osmanî'deki derece-i tahsillerinin tahkik ve ber mucib-i nizam mekâtib-i mezkûrenin ayrıca teftiş ettirilmesi ve bunlardan şakirdana Türkçe öğredilmeyen mekteblerin kapatılması muktezâyı irade-i seniye cenab-ı padişâhî'ye tevkifan Hıristiyan cemaatleri mekteblerinde ifa-yı muamele olunmak üzere sub-u dostanelerine tebligat-ı lâzıme icrası Maarif Nezâret-i Celilesinden ba'tezkere iş'ar kılınmış olmakla iktizasının icrasile keyfiyetin icrasına himmet eylemeleri siyâkında tezkere-i muhibbi terkim kılındı".

Bu belgeyle dönemin Türkçe öğretime bakışının ciddiyetini gösteren Galanti; sadece öğretim dili olarak değil, "anadili" olarak da Türkçenin yaygınlaştırılması çarelerini araştırır. Galanti'ye göre, bir dilin "evlere girmesi" için üç temel devre vardır. *Asli devre*'de insanlar evlerinde yalnızca kendi anadillerini konuşurlar. *Nakli devre*'de ülkede egemen olan dil okullarda öğretilmeye başlanır. Okulda bu dille tanışan yeni kuşak, *asli devre* aşamasındaki kuşağa bu yeni dili taşır. *Mütemmim (tamamlayıcı) devre*'de ise "tâmimi arzu edilen lisan evlere idhal" edilir. Bu dönemde *nakli devre*'de yeni dili öğrenip benimseyen kuşak, kendi çocuklarına bu dili aktarmaktadır. "Evde Türkçeden gayri konuşulan lisanı o evden kovmak ve yerine Türkçeyi yerleştirmek için... tek bir yol vardır, o da: 'kendisinde bütün tedrisat Türkçe yapılan mektep'dir". Galanti'nin ifadesine göre son çeyrek yüzyıl boyunca Türk Yahudileri cemaat okullarından ziyade çoğunlukla hükümet okullarına devam ettiklerinden dolayı "nakil devresi" tamamlanmış sayılabilir. Galanti, yakın gelecekte Cumhuriyet Türkiyesi için, Türk Yahudileri'ne ilişkin bir "dil sorunu"nun kalmayacağını, bu toplumun ulusal devletin ayrılmaz bir parçası haline geleceğini ifade eder. Ona göre, "İstanbul'da, ecnebî mektepler olmasa, yarım asır içinde İstanbul'un umumî lisanı Türkçe olur"du.[12]

Okullar dışında, Türkçe'nin Yahudi toplumu arasında yaygınlaşmasına çalışan bazı Yahudi dernekleri de vardır. Bunlardan "Beneberit Cemiyeti"nin başkanı olan Hanri Soriano şöyle diyor: "Bizim gibi münevver ve zamanın ihtiyaçlarını anlayanlara düşen vazife şudur: ...rehber bekleyen halka hakikî yolu göstermek, kendisine vatan vazifesini izah, memlekete karşı olan merbutiyetini takviye, vatanı müterakki ve bahtiyar görmekteki menfaati anlatmak, Türkçe öğreniminin ve onu bütün işlerde kullanmanın bir zaruret-i mühimme olduğunu halka anlatmak.., Türk-Musevî unsurların vatana intibaklarına hizmet edecek olan bu zarurî vasıtanın istihsaline yardım etmeğe çalışmak...". Aynı dernek Türkçe öğretmek için gece dersleri başlatmıştı.[13] Bundan başka, bu amaçlara hizmet için açılan "Tamim-i Lisân-ı Osmanî" ve 1934'de İstanbul'da kurulan "Türk Kültür Cemiyeti" gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Sonuncunun kurucuları Mois Kohen (Tekinalp), Hanri Soriano (Türkiye Museviliği reisi) ve Marsel Franko (Türkiye Museviliği Reisi)'dur.[14]

Galanti, devamla, 1920'lerde İstanbul Adaları'nda azınlıkların aralarında Fransızca konuştuklarını gözlemlediğini anlatır. Ona göre bu üzüntü vericiydi, fakat şimdilerde (1950'lerin başında) İstanbul'da genel dil artık Türkçe olmuştur.[15]

Kitabın İkinci Bölüm'ü, "Türkçe gazete ve mecmua neşreden Yahudiler-Türk matbuatında ya-

zı yazan Yahudiler" başlığını taşımaktadır. Galanti'nin gösterdiğine göre, Türkçe yayımlanan ilk Yahudi gazetesi 1867'de yayım hayatına geçen *Şarkiye* gazetesidir. Hahamhane, gazetenin yayım gerekçesini şu dilekçe ile Hariciye Nezâreti'ne bildirmişti:[16]

"Arabistan'da ve Türkistan'da yaşayan Yahudi kullarınız, İstanbul diline vâkıf olmadıkları ve eski zamanın vak'alarını bilmedikleri için, İstanbul'da çıkan gazeteleri okuyamadıklarından ve İstanbul Yahudileri güzel Türkçeyi konuşmak ve yazmak arzu ettiklerinden, Osmanlı teb'asından olup iktidarı müsellem olan Yehazkel Gabay Efendi bendenize müracaat ederek İbranice harflerle Şarkiye *namile bir gazete neşretmek arzusunda bulunduğunu beyan etmiştir..."*.

Bunu takiben, 1873'te İstanbul'da *Zaman* (İbrani harfleriyle), 1876'da İstanbul'da *Ceride-i Tercüman* (İbranice harflerle, sahibi Nisim Niego Levi), 1888'de İzmir'de *Üstad* (İbrani harfleriyle, sahibi Mois Fresko), 1889'da İzmir'de *Meserret* (Türkçe-İbranice harflerle, sahibi Aleksandre Bengiat), 1889'da İstanbul'da *Ceride-i Lisân* (Türkçe ve İspanyolca), Avrom Naon'un 1901'de yayımlamaya başladığı *Mir'at*, Eczacı Albert Mazon'un *Tabiat Âlemi* dergisi (başyazarı Em. Bahriye Albayı Dr. Viktor Galimidi), Dr. Marko Elnekarve'nin *Tedavi Notları* adlı aylık dergisi, 1908'de *İttihad* ve *Hür Adam* (sahibi eski mebus Nisim Masliah), 1912'de *Ceride-i Felsefe* dergisi (sahibi Milâslı Bohur İsrael), I. Dünya Savaşı sırasında yayımlanan ve "Milli İktisat" akımının öncüsü olan *İktisadiyat* dergisi (sahibi Mois Kohen), Gad Franko'nun *Hukuk Bilgileri* dergisi, 1939'da *La Boz de Türkiye* (sahibi Albert Kohen, Türkçe ve İspanyolca), 1941'de Avukat Yakim Bahar'ın *Yenifikir* dergisi (iki ayda bir yay.), 1947'de Moşe Benbasat ile Yizak Yaeş'in *Şabat*'ı (Türkçe ve İspanyolca), 1947'de başyazarı Nisim Çiprut olan *Or Yeuda* gazetesi, aynı yıl Avrom Leyon'un haftalık *Şalom* gazetesi (Türkçe ve İspanyolca), Albert Kohen'in oğlu Sami Kohen'in *Türkiye'nin Sesi* haftalık dergisi, 1950'de *La Vara* (sahibi Moşe Benbasat, Türkçe ve İspanyolca), 1951'de İstanbul'da *La Luz* (sahibi Elizer Menda ve Robert Bali, Türkçe ve İspanyolca), 1935'de İstanbul'da *La Boz* (Sâdâ) haftalık gazetesi (sahibi M.L.Belman), 1948'de İstanbul'da *Atikva* haftalık gazetesi (ilk sahibi Yoko Kıymaz, sonra Sabatay Leon ve Nisim Levi, Türkçe ve İspanyolca) yayımlanır.[17]

Türk basınında yazı yazan Yahudiler ise şunlardı: Dr. Viktor Galimidi, Jak Menaşel (*Ticaret Odası* gazetesinde), Gad Franko (İzmir'de *Hizmet* gazetesinde ve *Sabah* gazetesinde), Avukat Mois Kohen (*Yeni Mecmua*'da), Dr. Semoel Abrevya (*Tıp Fakültesi Mecmuası* ve *Türk Tıp Cemiyet Mecmuası*'nda), Nisim Ruso *İttihad Mecmuası* ve Selânik'te yayımlanan İttihad ve Terakki gazetesinde), Bohor Habib (*İkdam* gazetesinde), Bohor İsrael (*Hâdisat* gazetesi Yazı Kurulu Müdürü), Neha me Kohen (*Hukuki Bilgiler Mecmuası*'nda), Salvator Adato *(İstanbul Barosu Mecmuası'nda)* Menahem Alguadiş *(İstanbul Barosu Mecmuası*'nda), Mişel Perlman (*Akın* gazetesinde), David Kohen (*Son Saat* gazetesinde), Avram Galanti (İzmir'de *İzmir* ve *Hizmet;* Mısır'da *Şuray-ı Ümmet*, *Şuray-ı Osmanî*, *Doğru Söz*; İstanbul'da *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Büyük Mecmua*, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Akşam*, *Vakit* ve diğer gazetelerde), Selim Mizrahi, İzmir Musevi Mektebi Müdürü Fresko, Avukat Davut Ruso, Hizkiye Franko (İzmir'de *Hizmet* gazetesinde), Ruben Katon (İzmir'de *Ahenk*, *Şark*, *Hakikat* gazetelerinde), Hizkiye Franko, Bension Menaşe ve Dr. Marko Hason (Rodos'ta *Selâm* gazetesinde).[18]

Türkçe eser yazmış, bilimsel araştırma ve incelemeler yayımlamış olan Yahudiler de şu kişilerdi: Dr. Galimidi, Mois Dalmediko, İsak Hamon, Avram Danon, Nesim Masliah, Nesim Ruso, Bohor İsrael, Dr. Pertev Levi (ilk Türkçe risale yazarıdır), Dr. Jak Suhami (Osmanlı masonluğunun esaslarını Türkçe yazmıştır), Prof. Samoil Abravanel (Gümülcineli, Veteriner), Dr. Samuel Abravaye (İzmirli), Prof.Dr. Mois Ventura (Hukukçu), Mois Kohen (Tekinalp), Dr. Gad Franko (eğitimci), Avukat Volf Çernis, Bayan Lea Zolotarevski (Rus Yahudisidir, Rus filologu ve Türkolog), Avram Benaroya, Yakim Behar (eğitimci ve hukukçu), Sami Kohen (gazeteci ve dış politika yazarı), Mahir Ruso (hukukçu) Saloman Marsel Şalom (gazeteci ve edebiyat eleştirmeni), Mardo Dinar (hukukçu ve iktisatçı), Nisim Sager (hukukçu), Prof. Avram Galanti (gazeteci ve "Akvam-ı Kadime-i şarkiye" tarihi profesörü).[19]

Türkçe yazan Yahudi şairler ise şunlardır: İsak Ferera, İbrahim (Avram) Naon, Josef Habib Gerez, Dr. Berta Bensusan, Marsel Şalom, Sami Kohen, Sami Levi, Aslan (Leon) Bovetes, Yusuf Günel, Yeşua Taranto, Eliezer Menda, Jak Mitrani ve Sam Alça.[20]

Türkiye, sadece II. Dünya Savaşı yılarında değil, 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra da bazı Alman profesörlerini Üniversite'de istihdam etmişti. Buna bağlı olarak, Almanca bilen kimi Yahudi asıllı Osmanlı yurttaşları, bu Alman profesörlere "muavinlik" etmişler, derslerde Türkçeye simultane çeviri yapmışlar ve bu hocaların eserlerini Türkçeye çevirmişlerdi. Yahudi asıllı bu profesör muavinleri şunlardı: Mois Kohen (maliye), Leon Şönman (Ceza hukuku), Dr. Samuel Sion (Fizik) Yakob Habib (Metafizik), Avram Galanti (Sami tarihi ve Klasik Önasya dilleri).[21]

Yahudi basını içinde, 1939'dan itibaren çıkmaya başlayan *La Boz de Türkiye* (Türkiye Sesi) gazetesi dikkat çekicidir. Bu gazetede Türkçe konuşulmasını ve Türkçe

yayımı destekleyen birçok makale yayımlanmıştır. Bu makalelerden bazıları; Avukat İbrahim Nom'un "Türk dili", Ş. Benhabib'in "Türkçe konuşulması Meselesi", Doğan Atalay'ın "Eski İsmi Robert", Haliyo'nun "Her Yerde ve Daima Türkçe", Mois Parali'nin "Milli Kültür"ü'dür. Gazetede yazı yazan Haham Mois Eskenazi, İstiklâl Savaşı sırasında, İstanbul'da yayımlanan Fransızca *Enternè* gazetesinde ulusal mukavemet'i ve 'Türkiye hukuku'nu savunan yazılar yayımlamıştır. Savaştan sonra İsviçre'ye giden Eskenazi, Türkiyeli Yahudi cemaatin hahamı olmuştur. Aynı zamanda, İstanbul gazetelerinde Türkiye Yahudileri'nin Türkçe konuşmaları meselesi tartışılırken, *Vatan* gazetesine Türkçe'yi destekleyen bir yazı göndermiştir.[22]

VII. Bölüm, "Yahudiler ve Türk musikisi" başlığını taşımaktadır. Türkiye Yahudileri, esas olarak İspanya göçmeni olduklarından; Endülüs kanalıyla Arap ve Doğu müziğiyle tanışıktılar, belki de ondan etkilenerek kendi otantik müziklerini meydana getirmişlerdi. Bu nedenle Türk müziğine uyum sağlamakta zorluk çekmediler. 16. yüzyılda Haham Şalomo bin Mazaltov, Türk müziğini İbrani din neşidelerine ve İspanyolca-Yahudice şarkılara uygulamıştı.[23] Böylelikle 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar Yahudi asıllı besteci ve icracılar Türk müziğinde yer edinebilmişlerdir. Kitabın bu bölümünde bu müzik adamlarından bazıları tanıtılmaktadır. Bunlar arasında Hoca Santo, İzmirli İsak Algazi, Gelibolulu İsak Varon, Mısırlı İbrahim Efendi (İbrahim Levi) önde gelenlerdendir. Yıllardır Türk müziği alanında çalışan bir de Musevi derneği vardır. *Maftirim Cemiyeti* adındaki bu amatör dernek Galata'da Keneset İsrael Mâbedi'nde fasıllar düzenlemekteydi. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu fasıllar Neve Şalom Sinagogu'nda devam etmektedir.[24]

Galanti, Türk Yahudileri'nin -diğer Yahudi cemaatleri gibi- parçası oldukları toplumun içinde uyumlu bir yer işgal ettiğini ve bu kültür çevresine kolayca entegre olduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde, "Türk kültürüyle" uzun süreli bir ayrılık yaşayan bu "kültür", 19. yüzyılın son yıllarından itibaren, gerek gönüllü olarak, gerekse hükümet önlemleriyle Türk kültür çevresine dahil olmaya başlamıştır. Galanti'ye göre Türkiye Musevileri, henüz "Türk harsına ayak bas[mıştır], zira bir kültürü benimsemek meselesi zaman meselesidir."[25] Bu yaklaşmanın temel taşı Türkçe'dir. Galanti'ye göre Atatürk'ün Türk kültürünü tanımlarken dayandığı "bu esas tahtında, Türkiye Yahudileri -...eserde görüleceği gibi- Türk olmaya başlayarak, dünyada bulunan diğer Yahudi cemaatlerinin izlerini takip edeceklerdir"[26] Galanti'nin diğer Yahudi cemaatlerini örneklemesi, Yahudilerin kendilerini bulundukları ülkelerin yurttaşı saymaktaki yeteneklerini ve bu yüzden de "Yahudiler[e] bulundukları devletlerin itimadlarını"[27] göstermek içindir. Galanti'nin bu kitabı kaleme almasındaki temel amaç, hem Türkiye'deki Yahudilik tarihini ortaya koymak suretiyle bu unsurun "merbutiyetini" ispatlamak -zira, "dünya yahudileri..., bulundukları memleketlerin has evlâtları [olup], [sadece] dinî ve içtimaî alâkalarla bir Yahudilik âlemine merbut[tur]"[28]-, hem de Yahudileri bir kez daha "Türkçe konuşmaya" çağırmaktır. Kitabın konusu, bu nedenle "Yahudilerin Türkleşmesi sahasındaki faaliyetlerden bahsetmek..."dir[29].

Avram Galanti'nin ortaya koyduğu görüşler, Türkçülüğü biraz ağır basmakla birlikte, esas olarak *Aliance Israelitè*'nin politikalarına uygun düşmektedir. Galanti'nin çabası, Türk Yahudileri'nin siyonist ayrılıkçı Yahudi milliyetçiliği yerine, öteden beri "İttifak"ın "uyum"cu çizgisinin yanında bulunduğunu ve Yahudi seçkinlerinin bu doğrultuda çalıştıklarını göstermektir. Ona göre şimdi yapılması gereken, bu "uyum"un en önemli göstergesi olarak "Türkçenin konuşma dili haline gelmesi"ni sağlamak ve bu dili Yahudilerin "avam" tabakaları arasında yaymak olacaktır.

[1] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi 1977*, (der. Osman Okyar ve Halil İnalcık), Ankara: Meteksan 1980. s 371-72.

[2] George Vid Tomashevich, "Balkan Jews and Their Neighbors, Before During and Since the Holocaust", *Humboldt Journal of Social Relations*, 10/1 (1982/83), s. 345-46.

[3] Historiyografinin genel bir değerlendirilmesi için bkz. Robert Olson, "The Young Turks and the Jews: A Historiographical Revision" Turcica, 18 (1986), s. 219-35.

[4] E. E. Jr. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (çev. N.Ülken), İstanbul: Sander Yay. 1972, s. 128; Feroz Ahmad, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918" Birinci Uluslararası *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi 1977*, s.331-32.

[5] Esther Benbassa, "20. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyonizm", *Tarih ve Toplum*, 14/82 (Ekim 1990), s. 227.

[6] Eli Sha'altiel, "The Origins of Zionism", *The Jerusalem Quarterly*, 2 (Winter 1977), s. 137.

[7] *a.g.m.* s. 138; Sami Hadawi, *Bitter Harvest, Palestine Between 1914-1967*, New York: The New World, Press 1967, s. 41-42.

[8] Benbassa, *a.g.m.* s.227-28.

[9] Stanford J. Shaw, "Ottoman Jewry During World War I", *XI. Türk Tarih Kongresi*'nde Sunulan Bildiri (7.9.1990). (Yayımlanmamış bildirisini veren Sayın Prof. Stanford Shaw'a buradan teşekkür ederim); Ayrıca bkz. H. İnalcık, L. Picon ve K.C. Kevenk, "Turkish Jewish Relation in the Ottoman Empire" *United Turkish American Publication* (Nov. 1982) Chicago, s. 8-15.)

[10] Galanti'nin bu özelliğini anlamak için *Küçük Türk Tetebbuları* (İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş. 1925) adlı küçük incelemesine bakmak yeterli olacaktır.

[11] Avram Galanti, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi, Tarihî, Siyasî, İçtimaî Tetkik*, Galata (İstanbul): Fakülteler Matbaası 1953, s. 12

[12] *a.g.e.*, s. 13-15.

[13] *a.g.e.*, s. 13.

[14] *a.g.e.*, s. 16.

[15] *a.g.e.*, s. 16-17.

[16] *a.g.e.*, s. 17.

[17] *a.g.e.*, s. 17-19.

[18] *a.g.e.*, s. 19-20.

[19] *a.g.e.*, s. 21-33.

[20] *a.g.e.*, s. 33-37.

[21] *a.g.e.*, s. 37-38.

[22] *a.g.e.*, s. 40.

[23] *a.g.e.*, s. 45.

[24] *a.g.e.*, s. 45-47.

[25] *a.g.e.*, s. 3.

[26] *a.g.e.*, s. 4.

[27] *a.g.e.*, s. a.y.

[28] *a.g.e.*, s. 6.

[29] *a.g.e.*, s. 7.

İstanbul Tarihini Yazan Ermeniler

KEVORK PAMUKCİYAN

İşbu makalemizle, bundan iki yıl kadar önce, Sayın Mete Tunçay'a yaptığımız bir va'dı yerine getirmekteyiz. Müsveddesi çoktan beri hazır olan yazıyı, bugüne kadar, bir türlü temize çekmek fırsatını elde edemedik.

Ermeniler, eskiden beri tarihsever bir millet olmuştur. Filhakika, *"Ermeniler'in Herodot'u"* tesmiye olunan, beşinci yüzyılda yaşamış Horenli Movses'den bugüne kadar, Ermeni Edebiyatı'nda tarihî eserler mühim bir yer tutar. Bu eserlerin büyük kısmı, yangınlar, depremler ve harpler sebebiyle, maalesef günümüze kadar yetişmemiştir. Maamafih, yetişenlerin sayısı da küçünsenmiyecek kadar çoktur. Bunların önemli bir kısmı her ne kadar neşredilmemişse de, neşredilenlerin sayısı da az değildir.

Ermeni Edebiyatı'nda orijinal bir husus da, 19. yüzyılın başlarına kadar, yazma ve basma eserlerin sonunda, kitabın yazarı, müstensihi veya matbaacısı, yazılmasını veya basılmasını sağlayanın kimliği, ve bazen de, zamanın ehemmiyetli olayları hakkında bilgi veren bir muhtıra (colophon) ilâve edilmesidir. Muhteviyatlarının müstesna önemi dolayısiyle, bunlar kronolojik sıra ile, yaklaşık 1950'den beri kitap halinde, birincisi Beyrut'da olmak üzere, diğerleri Erivan'da neşredilmektedir. 16. yüzyıl hariç, 1660 yılına kadar tamamlanmıştır.

Ermeniler, egemenliklerini kaybettikten sonra, göç ettikleri yeni yurdlarının tarihi ile de yakından ilgilenmişler, ve gerek eski, gerekse kendi zamanlarına ait vak'alara dair eserler bırakmışlardır.

Ermeniler'in Bizans döneminde İstanbul'da, ve bilhassa Galata'da yaşadıkları malûm ise de, cemaat teşkilâtına sahip olduklarına dair elle tutulur kaynaklar mevcut değildir. Ancak, Galata'da, en geç 1360 yılından beri Surp Sarkis isminde bir kiliseye malik oldukları bilinmektedir. Mezkûr kilise, yaklaşık 1430'da onarıldıktan sonra, ismi değiştirilerek, Surp Kirkor Lusavoriç adını almıştır. İlk defa 1440'da, işbu isimle zikredilmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle, şehrin onarımı için, Anadolu'dan birçok Ermeni mimarlar, ustalar, san'atkârlar ve zenaatkârlar İstanbul'a getirtilerek, Kumkapı, Yenikapı ve Samatya semtlerine yerleştirilmiştir. Aynı zamanda, Fatih Sultan Mehmed, Rumlara müsavi haklarla, Rahip Mikayel Çamçiyan'a göre 1461'de, Mağakya Çelebi Cevahirciyan'a göre ise 1464'de, Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'nin müştemilâtında, bir Ermeni Patrikhanesi de tesis etmiştir. Müessese, 1641 yıllarına kadar orada kaldıktan sonra, müteakiben Kumkapı'ya nakledilmiş ve bugüne kadar da orada varlığını sürdürmektedir.

Şimdi de asıl mevzuya geçerek, İstanbul tarihi yazan Ermeni müverrihlerini ve muharrirlerini kronolojik sıra ile tanıtacağız.

I. Anonim Seyyah

Bilinen İstanbul tarihi yazarı en eski Ermeni şahıs, anonim bir seyyahdır ki, 1440 sıralarında İstanbul'a gelerek, Bizans kiliseleri hakkındaki ilginç bir tasvirname kaleme almıştır. Metni, yaklaşık 1965'de, Paris'de münteşir *"Revue des Etudes Arméniennes"* (Ermeni Araştırmaları Dergisi) adındaki Fransızca mecmuada dercedilmiştir. Tam yılını ve sayısını maalesef tesbit edemedik. Rahmetli dostumuz, şair ve yazar Vahram Mavyan (1926-1983), ricamız üzerine fotokopisini tarafımıza göndermişti. Ancak, 19 Aralık 1982'de vuku bulan evimizin yangınından kurtulamadı.

II. Engürülü Rahip Apraham

Hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Ancak, Ermenice elyazma bir eserden, Galata'da ikamet ettiğini tesbit edebildik. İstanbul'un Türkler tarafından zaptı hakkında, 98 kıt'adan mürekkep bir Fetihname bırakmıştır ki, kendisi Mersiye olarak adlandırmıştır. Yazar görgü şahidi olduğu, ve eseri de tarihî kıymet taşıdığı için, Ermenice metni birçok defa neşredilmiştir. Fransızca ve Rusça basılı tercümeleri de mevcuttur. Elyazma nüshalarının sayısı da bir hayli kabarıktır.

1953'de, Fethin 500.cü yıldönümü münasebetiyle, işbu destanı haşiyeler ilâve etmek suretiyle

Türkçeye çevirdikse de, maalesef bugüne kadar neşretmek nasip olmadı.

III. Bitlis'li Rahip Arakel (1380?-1454)

Bitlis'in Bor köyünde doğmuştur. Engürülü Apraham gibi, İstanbul'un fethi hakkında bir mersiye kaleme almıştır. Kendisi de fethe müşahit olmasına rağmen, eserinin tarihî kıymeti ehemmiyetsizdir. Metni, rahmetli dostumuz, değerli tarihçi ve bibliyograf Hagop Anasyan (1904-1988) tarafından, 1957'de Erivan'da neşredilen *Haykakan Ağpürmen Püzantyayi Angman Masin* (Bizans'ın Zaptına dair Ermeni Kaynakları) adlı kitabında dercedilmiştir (s. 64-77). Fransızca ve Rusça tercümeleri de mevcuttur. Fransızcasını Arşak Çobanyan'a (1872-1954), Rusçasını ise Sen Arevşadyan'a (1928-) borçluyuz.

IV. Polonyalı Simeon (1584-1637)

Osmanlı tarihi ile ilgili kronolojileriyle de tanınan Simeon Tıbir, 1584'de, Polonya'nın Zamostza şehrinde doğup, 1637'de Lvov'da (Lemberg) ölmüştür.

Başlıca eseri, İtalya'yı, Ortadoğu'yu ve Mısır'ı kapsayan *Seyahatname*'sidir ki, Ermenice metni 1936'da, Viyana'da, Rahip Nerses Akinyan (1883-1963) tarafından neşredilmiştir. Türkçe tercümesini ise, rahmetli Hrand Der- Andreasyan (1892-1978) hazırlamış olup, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1964'de basılmıştır. Müellifin İstanbul'a tahsis ettiği yer 18 sayfadır (s.4-22).

V. Kemahlı Rahip Kirkor (1576?-1643)

1576'da Kemah'da doğup, 1643-de Tekirdağ'da (eski adı: Rodosto) vefat etmiştir.

1915'de Kudüs'de, Mesrop Episkopos Nişanyan (1872-1944) tarafından neşredilen *Vakayiname*'si ile tanınmıştır. Muhteviyatında, İstanbul'da geçen birçok olaylar da kaydedilmiştir.

VI. Tebrizli Rahip Arakel (1590?-1670)

Yaklaşık 1590'da Tebriz'de doğup, 1670'de Eçmiadzin'de vefat etmiştir. *Kirk Badmutyantz* (Tarihler Kitabı) adındaki eseri, 1669'da Amsterdam'da neşredilmiştir. Hayatta iken yapıtı basılan ilk Ermeni yazardır. İkinci baskısı 1896'da Vağarşabad'da (bilahare Eçmiadzin yapılmıştır. 1874'de, Brosset (1802-1880) tarafından yapılan Fransızca ve 1973'de neşredilen Rusça çevirileri de mevcuttur. 1988'de ise, Yeni Ermenice ile de basılmıştır.

Muhtelif mevzular ihtiva eden kitabının 49.cu babı, Meğrili Rahip Istepannos'un (? - 1674) İstanbul'un 1660 yangını tasvirnamesidir (s.536-540). Çok çetin bir yazı diliyle kaleme alınan metin, tarafımızdan Türkçeye tercüme edilerek, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*'nin, 1957 Kasım tarihli ve 190 sayılı nüshasında dercedilmiştir (s.11-13)

VII. Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695)

12 Mayıs 1637'de İstanbul'da doğup, 15 Temmuz 1695'de orada ölmüştür. İstanbul tarihi ile ilgili eserleri şunlardır:

1. *Orakrutyun* (Ruzname)--1648-1662 yılları arasında İstanbul'da geçen, gerek şahsı ile ilgili, gerekse sair olayları anlatmaktadır. 1939'da Kudüs'de, Mesrop Başpiskopos Nışanyan tarafından geniş ilâvelerle neşredilmiştir.

2. *Badmutyun Hragizman Gosdantnubolso* (İstanbul'un Yangın Tarihi) - 14 Temmuz 1660'da başlayan, yaklaşık iki buçuk gün süren ve şehrin yarısından fazlasını harabeye çeviren, İstanbul'un en büyük yangınına hasredilmiştir. Bugün mevcut yegâne eski nüshası, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 1672 No.'lu Elyazmasıdır ki, Eremya Çelebi tarafından 1672'de kaleme alınmıştır.

İşbu eseri 1987 yılının sonlarına doğru, geniş ilâvelerle baskıya hazırlamağa başladık, ve 1989 Mart ayında tamamladık. Neşredilmesi için, akabinde, çalışmamız müteveffa Patrik Şınork Kalustyan (1913-1990) tarafından, *"Marmara"* gazetesine teslim edilmişse de, bugüne kadar bir forma dahi basmamışlardır. Bu hareketleri, daima övgü ile bahsettikleri rahmetli Patrigin hatırasına da saygısızlıktır.

3. *Isdanbolo Badmutyun* (İstanbul Tarihi - 1662-1684 yılları arasında telif edilen işbu eser, önce Ermenice ve üç cilt olarak, Dr. Vahram Torkomyan (1858-1942) tarafından, çok etraflı haşiyeler de ilâve edilerek, Viyana'da, 1913, 1932 ve 1938 yıllarında neşredilmiştir. Hrand Der-Andreasyan'ın hazırladığı Türkçe tercümesi ise, 1952'de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından bir cilt halinde basılmıştır. Tarafımızdan hazırlanan ikinci baskısını da, 1989'da, Eren Yayınevi yapmıştır.

4. *Darekragan Badmutyun* (Vakayiname) - Venedik Mıkhitharistler Kütüphanesinin 509 No.lu Elyazmasıdır. 1648-1690 yılları arasında İstanbul'da geçen olaylar anlatılmaktadır. Henüz neşredilmemiştir. Halen Erivan'da, sayın Jozef Avedisyan (1939-) tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

VIII. Mağakya Çelebi Cevahirciyan (1665-1733'den Sonra)

1730 sıralarında kaleme aldığı ve Milâdî 552 senesinden başlayıp, 17. yüzyılın sonlarına kadar getirdiği *Kronoloji*'sinde, İstanbul'da geçen vak'alar hakkında, birçok kayıtlar mevcuttur. Bilhassa 17. yüzyıl bakımından daha zengindir. Bugüne kadar basılmamıştır. On yıl kadar önce, baskıya hazırlamamız için, Venedik Mıkhitharist rahiplerinden değer-

li tarihçi ve araştırmacı, Sayın Sahak Cemcemyan fotokopisini tarafımıza göndermek lûtfunda bulunmuştu. Ancak henüz arzusunu yerine getiremedik.

IX. Patrik Kirkor Şığtayagir (1670-1749)

1670'de Bitlis'in Şirvan kasabasında doğup, 12 Şubat 1749'da Kudüs'de vefat etmiştir. 1715-1749 yılları arasında Kudüs Patrikliği makamında bulunmuştur. Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin ağır borçlarını ödemek için, 1717-1726 yılları zarfında boynunda bir zincir taşımıştır. Bu sebeple *"Sığtayagir"* (Zincirli) tesmiye olunmuştur.

1736'da, Kudüs'deki Ermeniler'e ait Surp Hagop Manastırı'nı, Rumlar'ın tecavüzünden kurtarmak için İstanbul'a gelmiştir. Bu münasebetle, 6 Mayıs 1736-15 Eylûl 1740 tarihlerini kapsayan bir seyahatname de bırakmıştır ki, 1866'da, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin resmî organı olan, *"Sion"* dergisinde neşredilmiştir. Muhteviyatında, İstanbul'un genel tarihi ile ilgili bahisler de mevcuttur.

X. Patrik Kirkor Basmaciyan (1715-1791)

1715'de İstanbul'un Samatya semtinde doğup, 22 Haziran 1791'de Trieste'de vefat etmiştir. 1764-1773 yılları arasında İstanbul Patriği olmuştur. Eski kaynaklarda Astvadzaduryan soyadı ile zikredilmiştir.

Hişatakaran (Muhtıra) adlı kronolojisi ile tanınmıştır. Eseri önce 1900 sıralarında, tarihçi Karabet Basmaciyan'ın (1864-1942) Paris'de münteşir *"Panaser"* (Kelâmsever) adlı dergisinde, Üstrahip Papken Güleseryan (bilâhare Kilikya yardımcı Katoğikosu) (1868-1936) tarafından neşredilmiş, sonra da 1908'de aynı yerde kitap halinde çıkmıştır. 149 sayfalık muhteviyatında, İstanbul'da geçen bazı vak'alara da yer verilmiştir.

XI. Sarkis Sarraf - Hovannesyan (1740?-1805)

Yaklaşık 1740'da İstanbul'un Balat semtinde doğup, 7 Mart 1805'de orada ölmüştür.

Telif ettiği iki başlıca eserinden biri, Ermenice *Osmanlı Tarihi*'dir. ikincisi ise *Vibakrutyun Gosdantnubolso* (İstanbul Tarihi) adlı çok kıymetli çalışmasıdır ki, geçen asrın başlarında kaleme alınmıştır. 1967'de, önce Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin *"Sion"* dergisinde, Sayın Ara Kalayciyan tarafından neşredilmiş, sonra da aynı yıl kitap halinde çıkmıştır. 74 büyük sayfadan ibarettir.

XII. Kozmas Komitas Kömürciyan (1749-1805'den sonra)

1749'da Beyoğlu'nda doğup, 29 Ekim 1805'den sonra, muhtemelen yine orada ölmüştür. Eremya Çelebi'nin kardeşi, Şehid Komitas Kömürciyan'ın (1656-1707) torunu, ve Sicilya Krallığı İstanbul sefarethanesi'nin tercümanı Hovannes Kömürciyan'ın (1708?-1763) oğludur. Kendisi de, önce Sicilya'nın ve sonra da İspanya'nın İstanbul Elçiliği tercümanlığını ifa etmiştir. Batılılarca, Kömürciyan'ın İtalyanca tercümesi olan *"Carbognano'* soyadı ile tanınmıştır.

Descrizione Topografica di Costantinopoli (İstanbul'un Topografik Tavsiyeleri) adlı kıymetli eseri, 1794'de, İtalya'nın Bassano şehrinde basılmıştır. Metin kısmı 80 büyük boy sayfadır. Sonunda da, kendisi tarafından çizilen, İstanbul ve civarından 26 plan mevcuttur.

XIII. Rahip Mikayel Çamçiyan (1738-1823)

Venedik Mıkhitharistler Tarikatı'na mensup ünlü bir tarihçidir. 4 Aralık 1738'de İstanbul'da doğup, 30 Kasım 1823'de orada vefat etmiştir.

1784, 1785 ve 1786 yıllarında, Venedik'de basılan üç ciltlik *Badmutyun Hayotz* (Ermeniler Tarihi) adındaki muazzam eserde, İstanbul tarihi ile ilgili bahisler de mevcuttur. Bunlar arasında en önemlisi, İstanbul'un fethine hasredilen kısımdır (Cilt III. s. 492-500).

XIV. Rahip Lukas İnciciyan (1758-1833)

Keza, Venedik Mıkhitharist rahiplerinden olan, ünlü coğrafyacı ve tarihçi Lukas İnciciyan, 1758'de İstanbul'da doğup, 2 Temmuz 1833'de Venedik'de, San Lazzaro Manastırı'ndavefat etmiştir.

İstanbul tarihi hakkında üç eser bırakmıştır. Birincisi, 1794'de Ve-

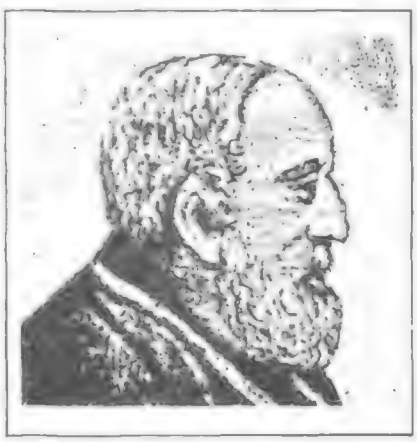

nedik'de neşredilen *Amaranotz Püzantyan* (Boğaziçi) adlı kitabıdır ki, son zamanlarda gazeteci Sayın Hagop Sıvaslıyan tarafından Türkçeye çevrilerek, tefrika halinde, "Baykar" (Mücadele) adlı haftalık gazetesinde neşredilmektedir. İkincisi, 1804'de Venedik'de basılan *İstanbul Tarihi*'dir ki, Hrand Der-Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesi, 1956 ve 1976 yıllarında iki defa, *Onsekizinci Asırda İstanbul* adiyle İstanbul'da basılmıştır. Üçüncüsü ise, 1826-1828 tarihleri arasında sekiz cilt olarak neşredilen *Tarabadum* (Asrın Tarihi) adlı eseridir. Ciltlerden dördünde, İstanbul tarihini içeren birer bab mevcuttur.

XV. Avedis Berberyan (1798-1873)

Tarihçi ve eğitimci Avedis Berberyan, tarafımızdan tesbit edildiğine göre, 1798'de muhtemelen İstanbul'da doğup, 1873 yılı Haziran ayında Ortaköy'de ölmüştür.

1871'de, Boğos Kirişciyan'ın (1839-1903) matbaasında basılan, *Badmutyun Hayotz* (Ermeniler Tarihi) adlı çok kıymetli ve mevsûk eseri, iki kısma ayrılmıştır. 1-432 sayfalarını kapsayan birinci kısmı, 68 babdan ibarettir, ve İstanbul ile ilgili muhtelif mevzular ihtiva etmektedir. 433-621 sayfalarını kapsayan ikinci kısmı ise İstanbul tarihi ağırlıklı bir *Kronoloji*'dir.

XVI. Hovsep Vartan Paşa (1816-1879)

Ermeni harfli Türkçe eserleriyle tanınan, ünlü yazar ve gazeteci Hovsep Vartan paşa, 26 Eylül 1816'da İstanbul'da doğup, 28 Mart 1879'da orada ölmüştür. Ermeni Katolik cemaatine mensuptur.

1852-1877 yılları arasında neşrettiği, Ermeni harfli Türkçe *"Mecmua-i Havadis"* adlı derginin, 1853 yılı 118-128, 153-160, 177-192 ve 265-274.cü sayfalarında, 25 kısımdan mürekkkep, İstanbul'un fethine dair mühim bir makale serisinin de muharriridir.

XVII. Harutyun Mırmıryan (1860-1926)

Tanınmış tarihçi ve araştırmacı Harutyun Mırmıryan, 1860'da Üsküdar'da doğup, 21 Temmuz 1926'da Yedikule Ermeni Hastanesi'nde ölmüştür.

Boğaziçi hakkında *Vosporikon* (Bosfor) adı ile telif ettiği çalışması, 1920 sıralarında *"Verçin Lur"* (Son Haber) gazetesinde neşredilmiştir. Ancak, tamamen intişar edip etmediğini tesbit edemedik. Müellifin elyazması olan yaklaşık 100 sayfalık bir kopyası, şahsî arşivimizde bulunmaktadır.

XVIII. Rahip Simon Eremyan (1871-1938)

Venedik Mıkhitharist rahiplerinden tanınmış bir yazardır. 30 Ekim 1871'de Trabzon'da doğup, 29 Kasım 1938'de Milano'da vefat etmiştir.

Gosdantnubolis-Dibavorutyunner (İstanbul-İntibalar) adlı eseri, 1913'de Venedik'de basılmıştır ve 210 sayfadır. İçinde muhtelif resimler de mevcuttur. Muhteviyatında, müellif, İstanbul'da kaldığı 1909-1912 yılları arasındaki intibalarını anlatmaktadır.

XIX. Dr. Vahram Torkomyan (1858-1942)

Tarihçi ve araştırmacı Dr. Vahram Torkomyan, 20 Nisan 1858'de Üsküdar'da doğup, 12 Ağustos 1942'de Paris'de ölmüştür. Tıp doktoru olarak da tanınmıştır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın eserini çok mufassal ilâvelerle neşrederek, İstanbul şehrinin tarihine önemli hizmette bulunmuştur.

XX. Yetvart Alyanakyan (1874-1949)

Tarihçi ve nümizmat Yetvart Alyanakyan, 1874'de İstanbul'da

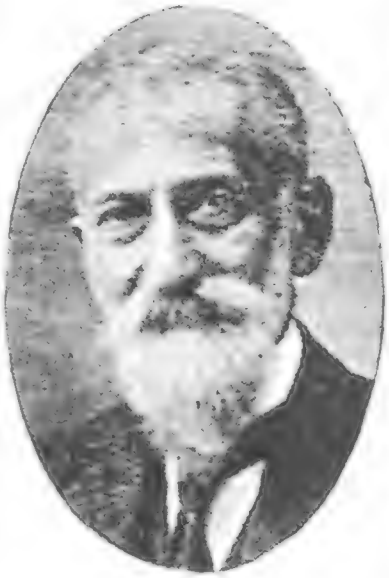

Dr. Vahram Torkomyan.

doğup, 17 Kasım 1949'da orada ölmüştür. Mekteb-i Sultanî'den (Galatasaray Lisesi) mezundur.

Uzun yıllar, şehrimizin Ermeni Basını'nda ve bilhassa *"Jamanak"* (Vakıt) gazetesinde, İstanbul'un tarihî semtleri, abideleri, müesseseleri ve ünlü Osmanlı Devlet adamları hakkında, birçok makaleler neşretmiştir. Bunların bibliyografyası da kendi tarafından hazırlanmıştır, ancak basılmamıştır.

XXI. Hovnan Palakaşyan (1860-1951)

Tanınmış gazeteci, eğitimci, matbaacı ve yazar Hovnan Palakaşyan, 29 Ocak 1860'da İstanbul'da doğup, 22 Ocak 1951'de orada ölmüştür. Eğitim sahasındaki vasiyetnamesi ile de bilinmektedir.

İstanbul tarihi ile ilgili eseri, *Değakrutyun Gosdantnubolso yev Şırçagayitz* (İstanbul ve Civarının Topografyası) adını taşıyan ve 1887'de şehrimizde neşredilen küçük bir kitabıdır.

XXII. Bimen Zartaryan (1880-1956)

Tanınmış araştırmacı, tarihçi ve kitapçı Bimen Zartaryan, Kayseri'li ünlü matbaacı Kevork Zartaryan'ın (1834-1888) küçük oğludur. 11 Temmuz 1880'de Kumkapı'da doğup, 3? Ocak 1956'da, yine şehrimizde ölmüştür.

İstanbul Ermeni Basını'nda ve bilhassa *"Jamanak"* gazetesinde, Yetvart Alyanakyan gibi, şehrimizin tarihî semtleri, eserleri, keza, Osmanlı Devleti'ne ve Kültürü'ne hizmet eden Ermeniler hakkında, değerli makaleleri neşredilmiştir. Yazar tarafından iki defter içine yapıştırılan, bunlardan bir kısmının kupürlerini, rahmetli kitapçı Hagop Aprahamya-Seyhan, seneler önce tarafımıza hediye etmek lûtfunda bulunmuştu.

XXIII. Rahip Ğevont Dayyan (1884-1968)

Venedik Mıkhitharist rahiplerinin seçkin simalarından olan Ğevont Dayyan, daha fazla müzikolog olarak tanınmıştır. 30 Temmuz 1884'de Bahçecik'de (İzmit) doğup, 12 Eylül 1968'de Venedik'de vefat etmiştir.

1930'da Venedik'de basılan, *Mayr Tivan Mıkhitharyantz Venedıgo i Surp Ğazar* (Venedik Mıkhitharistleri'nin San Lazzaro'daki Ana Divanı) adlı 371 büyük sayfalık eseri, başlıca İstanbul'dan olmak üzere, Mıkhitharist rahiplerinin, Venedik'deki Tarikat başkanına, 1707-1773 yılları arasında gönderdikleri mektuplardan ekstrelerdir ki, dökümanter önemli ehemmiyeti haizdirler.

XXIV. Hrand Der-Andreasyan (1892-1978)

Eski Ermeni tarihçilerden, Türkçeye yaptığı çevirileriyle unutulmaz bir isim bırakmış olan müteveffa Hrand Der-Andreasyan, 22 Ekim 1892'de, Dayyan gibi Bahçecik'de doğup, 11 Eylül 1978'de, İstanbul'un Bakırköy semtinde ölmüştür.

İstanbul tarihine hasredilen tercümeleri şunlardır: Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi* (1952 ve 1988); R. L. İnciciyan, *18. Yüzyılda İstanbul* (1956 ve 1976); Polonyalı Simeon, *Seyahatname* (1964); Kevork Oğullukyan (1750?-1828), *Ruzname* (1972).

XXV. Hagop Anasyan (1904-1988)

Tanınmış bibliyograf ve tarihçi Hagop Anasyan, 15 Mayıs 1904'de Eskişehir'de doğup, 8 Ocak 1988'de, Los Angeles'de ölmüştür. Aslen Kütahya'lıdır.

1957'de Erivan'da neşredilen, daha önce sözü geçen eserinde, Engürülü Apraham'ın *Destan*'ından ve Bitlis'li Arakel'in *Mersiye*'sinden maada, Eremya Çelebi'nin *Osmanlı Tarihi*'nden alınarak, İstanbul'un fethine de yer verilmiştir.

Allah kısmet ederse, diğer bir makalemizde, Osmanlı Tarihi yazan Ermeni müverrihlerini de tanıtmayı arzu etmekteyiz.

Çocuk Gözüyle Devrim

1917 Rusya Oktobr Devrimini izleyen yıllarda Rus mülteci kervanı çeşitli yollardan Avrupa ülkelerine yönelmişti. Bu zavallı insanlara iltica hakkı tanıyan ülkelerden biri de, Çekoslovakya idi. Burada hükümetin desteğiyle Rus çocuklarına okullar (gimnaziyalar) açıldı. 1923'te bu okullardan birinde öğrencilere bir yazı konusu veriliyor: "1917'den gimnaziyaya girinceye kadar başınızdan neler geçti?" Öğretmen V.M.Levitski 500 öğrencinin yazılarını topluyor, konulara göre bölüp yorumluyor ve 1924'te Prag'ta kitap halinde yayımlıyor.

"Ogonyok" dergisinin 8-15 Eylül 1990 tarihli 37. sayısında V. Vigilanskiy'nin bu kitap üstüne bir yazısı çıktı.

Yazar, yaptığı seçmeleri, şu sözlerle sunmaktadır: "Havsalaya sığmaz kanlı ve dehşetli olayları dile getiren masumların yazılarından daha inandırıcı bir belge tasavvur edilmez!... Köylülerin zorla elinden topraklarını alıp kolhozların kurulması, Stalin terörü, Faşist Almanya'ya karşı Anavatan Harbi ve çeşitli toplulukların yerlerinden sürülmesine tanık olmasaydık bile, mülteci çocukların dile getirdiği bir tek bu olaylar, temelinin harcı kanla yoğrulmuş devlet, bunca insanın talihini zehir etmiş, belini bükmüş, onları insanlıktan çıkarmışken, âdil bir toplumun kurulmasının olanak dışı olduğunu kanıtlar."

Dergide yayınlanan bu yazı ile birlikte, yazarın özel koleksiyonundan seçilmiş devrin çeşitli çocuk resimlerine de yer verilmiştir.

Makale uzun olduğundan, kısaltık.

"Kendi Evine Bir Gözat Meleğim..."

Ev ve aile'ye ancak birkaç satır adanmıştır. Bugünün çocukları, aile huzurunu hele Rusya'yı şaşılacak derecede çok az tanıyorlar. Örneğin bu hususta çocuklar şunları paylaşıyor:

— Rusya'da insanlar aç ve sefildi, ekmek dilenirlerdi,

— Evimizde kimi zaman üç gün yemek yemezdik.

— Rusya'da çocuklara günde, o da sadece öğlenleri bir dilim ekmek düşerdi.

— Pazarda bize birşey satmazlar, ölüm öncesi neden karnınızı doyuralım, derlerdi.

— Ben babamın öldüğü gün ancak çevremi gözden geçirebildim.

— Evde hepimiz açtık, alıp başımızı gitmek niyetindeydik.

— Evimizde en büyük olay Almanlara savaş açılmasıydı.

— Rahmetli annemin beni dizlerinde tuttuğunu çok iyi anımsıyorum.

Daha büyük olanların anıları daha acıklı:

— Annemin çilelerini gören küçücük kardeşlerim bile ağlamayı keser: anneciğim biz yemek istemiyoruz, derlerdi, sen üzülme sade.

— Ey talihsiz koca Moskova biz senin köşe bucaklarında ne çileler çektik.

— Bu yıllarda şefkat nedir bilmezdim, tek başıma geçerdi günlerim.

— Ben .18 darbe yedim.

— Elimden gelseydi de, tüm bu yılları silip atabilseydim belleğimden.

— Rusya'da öyle cesetler gördüm ki, atlar bile korkardı onlardan.

— Silah seslerine öylesine alışmıştık ki, kesildi mi sesler, sükût korkutuyordu bizi.

— Rusya'da bütün bu başımdan geçenlerin bir rüya olmasını isterdim.

— Kimi zaman öyle düşünüyordum ki, Rusya'da sâkin ve huzurlu bir yaşam hiçbir zaman olmamıştır.

Sonunda 6'ncı sınıftan bir kız çocuğu özetle şu acı gerçeği dile getiriyor:

— Savaş veba, açlık gördüm ben.

Onun bir arkadaşı da şöyle yazıyor:

— Allahım, böyle de acıklı, korkunç konu verilir mi? Unutmak istediklerimi göz yaşlarımla yıkıyorum. Bu yıllar tüm erdemleri, neşeyi alıp götürdü. İlkbaharda işimin başında bütün gece gerçekleşmeyecek bir masal gibi düşünüyordum vize sorununu.

Beşinci sınıftan bir öğrenci de anılarını şu soruyla bitiriyor:

— Rusya'da neden herkes öldürmek isterdi bizi?

Devrim Yılları

Devrimi herkes çok iyi biliyor. Çocuklar ile onu anımsamayı unutmamışlar. Hattâ onlardan bi-

ri devrim sözcüğünü "devirim" olarak bellemiş. Özel ve acayip görüşleri var çocukların devrim üstüne:

— Allah'ın bir günü başladı silâh sesleri.

— Devrim, hiç kimsenin uyumadığı gün.

— Hizmetçimiz grevdeydi o gün.

— Herkes sokaklarda gezer dolaşır, eve toplanınca da derhal yatıp uyurdu.

— O gün kırmızı şeritler çıkmıştı ortaya.

— O gün ben konuk odasında oynuyordum öğretmenimle, müzik dinliyorduk. İşte buydu devrim.

Ücra taşra ise başka düşünceler, başka görüşler telkin etmiş:

— Bizde gerçek bir devrim hiç bir zaman olmadı, bu bir çapulculuktu.

Beşinciden yukarı sınıflardaki öğrenciler devrim üstüne daha çok şeyler biliyorlar:

— Devrim günü babam yoktu evde, annem de endişe içindeydi.

— Babam düşman kurşunları altında, ölümle yüzyüzeydi.

— Güç günler başlamıştı. Şımarıklığı unutmuştum, gece gündüz babacığım için dua ederdim.

— Rahmetli babacığım hep derdi: Bak ve iyi belle bu kırmızı rengi, koru kendini. Yaşam boyu unutmadım, babamın sözlerini.

— O zaman çok küçüktüm, aklımdan bile geçmezdi ki, şu devrim dedikleri alıp başını uzaklara gitmekmiş... Evimizde herkes sevinirdi buna.

— On dört yaşındaydım, ama çok geçmeden anladım ki, devrim küçücük çocukları bile mecbur ediyor hayatta kendi yolunu bulmaya.

— Devrimin ilk günleri biz çocuklar için çok ağırdı, fakat ben hayatta insanların her çeşit olaylarla yüzyüze gelmesi düşüncesinde teselli arıyordum.

— Çok geçmedi insanları nasıl asıp kestiklerini gördüm. Babam "haydi Mark böyle sahneleri seyretmek için sen henüz küçüksün," dedi.

— On dört yaşında bir çocuk acı gerçekle yüzyüze gelince bir dilim ekmeğin kaygısına düştü.

— Çok geçmedi Rus kanı oluk oluk akmaya başladı. Yakınlarım inlemeden, lânetlemeden, şikâyet

etmeden can veriyordu.

— Ailemizden bir tek ben sağ kaldım.

— Devrimde yaralılar en güç durumdaydı. Hiçbir zaman yemek vermezlerdiler onlara. Biz çocuklar ekmek parası toplardık aramızda.

Bu yıllarda öğrenci olan çocukların belleğinde de çok ağır anılar kalmış:

— Çok az okudum. Bütün gün patates için 46 verst yol tepiyordum.

— Okula varınca odun yok, dediler, okunmayacak, gidiniz.

— Sıraları parçalayıp yakardık.

— Her yer kir pas içindeydi, hiçbir düzen yoktu.

— Yeni okuldaki yaşlı müdürümüz tahta döşemeyi yakıyordu.

— Yaşlı matematik öğretmenimiz inekleri güderdi. Hiç bir şey

den haberi olmayanlar da bize ders verirlerdi.

— Liseden bir tek yararımız, orada bize yemek verirlerdi.

— Din derslerini yasaklamışlardı. Ben geceleri bir köşede Kitabı Mukaddes'i okurdum.

Ölüm ve Eziyetler

Şimdi kaygısızca oynayan çocukların kalbinde ve belleğinde derin izler bırakıyordu, ölüm ve eziyetler hergün. Son nefeslerine

kadar unutmayacaklar. Çocuklar gerçi sâkin sâkin anlatıyorlardı bunları:

— Her şey parasızdı, ama hiçbirşey yoktu.

— Bir gün komiser geldi kamçıyla çizmelerine vurarak: Size üç gün müsaade, alıp başınızı gidin, dedi. Biz de terk ettik evimizi.

— Bizi yedi kez kovdular evden. Onlar geldiler, her şeyi altüst ederek alıp gittiler biz de tanıyamadık evimizi.

— Bizim çok eşyamız vardı. Hepsini kendimiz taşımamız gerekiyordu. Ben o zaman çok küçüktüm ve Bolşevikler her şeyimizi elimizden aldıkları için sevindim.

O yıllar zavallı çocukların omuzlarına ağır bir yüktü. O zaman 7-8 yaşında olan birinci sınıf öğrencileri şunları anımsıyor.

— İş aramaya çıktık. Aradık, taradık, bir oda bulduk. Hergün ölülerin ve hastaların döşeklerinden saman çıkarıyorduk.

— Köylere gidip hayvan gütmeğe başladım.

— İnek, at güttüm elimden geldiği kadar.

— Babam yoktu, annem hastaydı, evin bütün işlerini ben çevirirdim.

— Bir parça ekmek bulma kaygısıyla geçerdi günlerimiz.

— Hepimiz açtık, ekmek yoktu, küflü patatesti bir tek yemeğimiz. Hepimizi açlık kırıp geçirmişti.

Bu sefaletten de ağır yaşantıları vardı çocukların. Ölümle her an ve her köşe başında yüz yüzeydiler. Günlük bir olaydı ölüm onlar için Alışmışlardı. Yakınlarının, akrabalarının ölümlerini bir kaç sözle paylaşıyorlardı sadece:

— Babamı kurşuna dizdiler, kardeşimi öldürdüler, eniştem de intihar etti.

— Annemi, kardeşimi, kızkardeşimi öldürdüler.

— Babamı öldürdüler, annemi aç tuttular.

— Annem hastaneden geldi ve bize siz artık yetimsiniz, babanız öldü dedi.

— Sokakta kurşuna dizilenlerin cetvelini okudum, babamın adı da vardı cetvelde.

— Dedemi alıp götürdüler, atmışlar bir çukura, ne kadar çok ceset vardı çukurda.

— Babacığımı öldürdükleri gün anladım, ne demekmiş devrim.

— Yedi kişiydik, bir tek ben kaldım.

— Babamı doktor olduğu için kurşuna dizdiler.

— O yıl ben anadan babadan oldum.

— Ben küçüktüm, ilk defa ölümle yüz yüze geldim.

— Altı ay bitki kökleriyle beslendik.

— Bu yıllarda ölümle öylesine haşır neşir oldum ki, şimdi ölümden korkmuyorum zerre kadar.

— Cezaevine gittim babacığımı öldürmeyin diye yalvardım, yakardım... Kovdular beni.

— Bir gün doktor geldi, anneme daha gebermedin mi, dedi. Ben yanıbaşında yatardım. Bu hergün gece gündüz devam ederdi.

Bir 7'nci sınıf öğrencisi 15 yaşında bir kahramanın Çeka'da (Devrim İstihbarat Örgütü) nasıl can verdiğini kısaca anlatıyor:

— Onun anababası saklanıyorlardı. Açlık onu şehre getirmeğe mecbur etmişti. Öğrenmişler ve tutuklamışlardı onu. Tam bir hafta eziyet etmişler. Derisini dilim dilim dilmişler, dişlerini kırmışlar, kaşlarını sigarayla yakmışlar, ama ele vermemiş babasını. Bir ay sonra cesedi bulundu. Şehrimizin tüm çocukları görmeğe gittik. Tanımak mümkün değildi.

Dünyaya Yayılanlar

Dünyanın hangi ülkesinde yoktu Rus çocukları? Devrim yıllarında onların başından geçenlerin öyküsü akla hayale sığacak değil. İşte defterlerinden kimi örnekler:

—İran'dan Arhangelsk'e, oradan da Norveç'e, Londra'ya.

— Mısır'dan sonra Paris'te, Stockholm'de, Varşova'da yaşadım.

— Alat Ordu cigitleriyle uzun yıllar birlikte yaşadım.

— Daha büyük olanların çoğunun ailesi ve vatanıyla ilişkisi hepten kesilmişti. Onlar yıllar boyu gezip dolaşırlar daha çok güneye doğru. Bir çoğunun ülke dışı yolu İstanbul, Prag'tan geçiyordu.

— Biz iki çocuk düştük dünyanın yollarına mutluluğumuzu aramaya ve tam beş yıl sürdü bu.

— Kaç gün sudan başka bir şey görmüyordu gözümüz. Sonra giderek ormanlar, kentler belirmeye başladı. Bir gün çıktım güverteye, demir atmıştı gemi, insanlar çağırıp bağrıyordu, çok sıcaktı ortalık. Bu, bir Mısır kentiydi.

— İşte ailemizin durumu. Annem Belçika'da, kardeşim Hindiçinde, babam bilmem nerede, ben de burada,

— Çok gezip dolaştık, çok da kötü yaşadık. Bir kentte annemin köpeği bir dilencinin ayağını yalamaya başladı. Ödüm koptu dilenci bizi soyacak diye. Yakınlaştı yanımıza, bir şey demedi. Biz tuttuk evin yolunu, dilenci de geliyordu ardımızdan. Dilenci sakalını indirdi, neredeyse bayılacaktı

anam. Yitirdiğimiz babamdı karşımızda duran.

Çok yerler gezmiş, çok şeyler görmüş bu çocuklar, neler geçmiş başlarından.

Çekoslovakya, Gelecek Üstüne Hayaller

Çekoslovakya yardım elini uzatınca bu zavallı insanlar minnettarlıklarını nasıl ifade edeceklerini şaşırmışlar. Defterler dolu örneklerle, ama minnettarlığını en iyi ifade eden gene de çocuklar.

— Ne ben ne de anam dünyada Çekler gibi böyle iyi kalpli insanların olduğunu bilirdik.

— Canım Çekoslovakyam, Rusların yüzde kaç oranını bastın bağrına.

— Candan minnettarım sana, kurtardın bizi ölümden.

Bu insanlar çok iyi biliyorlar ki, onların kederi Rusya'nın geleceğine bağlı.

— Kalbim acı dolu, fakat bir gün gelecek Rusya yine var olacak, bütün bu başımızdan gelip geçenler duman gibi savrulup gidecek.

— Tüm varlığımla inanıyorum ve Rusya'ya güveniyorum.

— Ey Tanrım kurtar ve gözet Rusya'yı.

Vakıflara Dair Bir Eser Üstüne

HASAN YÜKSEL

Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1988, XXXII + 489 s.

Bu kitap, İslâm hukukundaki muhtelif mezheplere göre, vakıf hukukunu ele alan Türkçe tek eser olması hasebiyle önemli bir çalışmadır. Buna rağmen, bazı hususlar hakkında okuyucuyu aydınlatmak gerektiği kanaatindeyiz.

I- Bu eser, 1977 yılında Irak Cumhuriyeti'nin Evkâf Bakanlığı yayınları arasında çıkmış olan, Dr. Muhammed Ubeyd el-Kübeysî'nin İslam Hukukunda Vakfın Hükümleri (Eserin orijinal adı: Ahkâmü'l-Vakf fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye'dir) isimli eserle bazı büyük benzerlikler arzetmektedir.

a- Plan açısından: Sayın Akgündüz'ün eserinin Kübeysî'nin eserinden farkı, "Osmanlı Tatbikatı"dır. Bunun dışında her iki eser aşağı yukarı plan ve konuların ele alınışı bakımından büyük bir benzerlik içindedir. Mesela, Kübeysî'nin eserinin planından bir kesit alalım:

"I- Matlab: Âmmeye yapılan vakfın mahiyeti s.164
II- Matlab: Özel Cihetlere yapılan vakfın mahiyeti..
1- Şafiîler'in görüşü s.167
2- Hanefiler'in görüşü s.171
3- Hanbelîler'in görüşü s.172
4- Malikîler'in görüşü s.176
5- Zeydîler'in görüşü s.179
6- Ca'ferîler'in görüşü ..... s.181"

Aynı konu Akgündüz'ün eserinde de şöyledir:

"B- Âmmeye yapılan vakıflar s.49
C- Özel Cihetlere yapılan vakıflar s.50
a- Şafiîlere göre s.50
b-Hanbelîlere göre s.51
c-Malikîlere göre s.52
d-Şia mezheplerine göre s.52

D- Hanefî mezhebi ve Osmanlı Tatbikatı ..... s.52"

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Akgündüz'ün eserini Kübeysî'nın kitabından ayıran en belirgin husus, "Osmanlı Tatbikatı"dır. bazı istisnalar dışında, acaba Osmanlı Tatbikatı hanefî Mezhebi'nin dışındaki bir uygulama mıdır? Ayrıca aşağıda "Osmanlı Tatbikatı" konusuna geleceğiz.

b- Dipnotlar bakımından: Sayın Akgündüz'ün kitabını 196. sayfaya kadar rastgele yaptığımız taramada, toplam 64 dipnotun ufak tefek bazı eklemlerle, Kübeysî'nin aynı konularda gösterdiği kaynakların aynısı olduğu görülmektedir. Bazen de Kübeysî'den sözedilmeden zikredilen kaynaklar Kübeysî'nin göstermiş olduğu kaynakların aynısıdır. Hatta bazen Kübeysî'nin dipnot olarak zikrettiği kaynakların Akgündüz'ün eserinde de aynı sıra bozulmadan verildiği görülmektedir. Burada tümüne yer vermek imkân dahilinde olmadığından, her iki yazarın dipnot olarak gösterdiği kaynaklardan bazı misaller vermekle yetineceğiz. Acaba sayın Akgündüz, 1977 yılında yazılan bir eserin dipnot olarak gösterilmesini yeterli bulmayıp da, bu eserin dipnotlarında belirtilen kaynaklara tekrar müracaat etmek gibi büyük bir zahmete mi katlandı veya sehven aynı dipnotları olduğu gibi mi aktardı? Örneğin, mülkiyetin vakıftan yararlanacaklara (mevkufun aleyhlere) intikalı konusundaki görüşler için (C.I, s.217, dipnot: 1) zikrettiği kaynaklar şunlardır:

— Kifayetü'l-Ahkam ve Şerâi'u'l-İslam, C.I/249;
— Hidâyetü'l-Enâm, C.II/243;
— El-Mulhik li-Tevfiki'l-Fükeykî, C.I/388-389;

Aynı konuda Akgündüz'ün göstermiş olduğu kaynaklar ise (bkz. s.111, dipnot; 535) aynı olmasına rağmen, kısaltmalarla kaynakları farklı olarak takdim etmiştir. Şöyleki:

-el-Muhakkikü'l-Hullî, C.I/249;
-en-Necefî, C.II/243;
-Tevfik el-Fükeykî, C.I/388-389;
-el-Kübeysî, C.I/217-218

Yine bir başka yerden misal verelim: "Yetkisiz temsilcinin ve gasbedilen malın vakfı" hususundaki Akgündüz'ün göstermiş olduğu kaynaklar (bkz.: s.131, dipnot: 105) şunlardır:

-Trablusî, s.36;
-İbn-i Abidin, Minha, 5/279;
-el-Kübeysî, C.I/359-361

Aynı konudaki Kübeysî'nin göstermiş olduğu kaynakların aynısı olduğu görülmektedir (bkz.: Fotokopi: 2):

-Münhetü'l-Halik Ale'l-Bahri'r-Raik, 5/279;
-el-İs'âf, s.36

Diğer bir misal ise, "Aynıyla intifa olunan mescid ve kabristan ve vakıflarda" Akgündüz'ün gösterdiği bir kısım kaynaklar (s.133, dipnot: 113) şöyledir:

-İbn-i Humam, 5/46;
-Serahsî, el-Mebsut, 12/37;
-Şirbini, 2/378;
-Münavî, Teysirü'l-Vukûf, Vrk. 19 (Yazma, Ezher Kütübhanesi, No: 709/5581

Ne hikmet ise bunlar, aynı hususta Kübeysî'nin (C.I/385) gösterdiği kaynakların tamamının aynısıdır ve Kübeysî'nin kaynakları şunlardır:

-Fethü'l-Kadir, 5/46;
-el-Mebsut, 12/37;
-Muğniyyü'l-Muhtac, 2/378;
-Teysirü'l-Vukûf Ale Gavâmızı Ahkâmi'l-Vukûf,li'l-Münavî Vrk.: 19 (Yazma, Ezher kütübhanesi, No:709/5581).

Bu arada şunu belirtelim ki, sayın Akgündüz göstermiş olduğu dipnota göre, Ezher Kütübhanesi'ndeki yazma bir esere ulaşabilmiş görünüyor (Akgündüz bir yerde de -s.36, dipnot: 31- bu yazma eseri Kübeysî'den naklen verdiğini belirtiyor); buna mukabil 489 sayfa tutarındaki eseri için Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne gelip başvurmayı ihmal etmiştir. Ayrıca, yazar yazmış olduğu eserde, arasıra Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vesikalara atıfta bulunması da bizi düşündürmektedir. Resmi yollardan gelip başvurmadığı bir arşivdeki vesikaları nasıl elde ettiği sorusu da ortada kalmaktadır.

Sayın Akgündüz ile Kübeysî'nın eserlerinin dipnot benzerliklerine ilişkin diğer bir örnek ise, Agündüz'ün vakfın geçerlilik şartlarından "buluğ ve rüşt" şartını ele aldığı başlık (bkz. s.118, dipnot: 25) altındaki kaynaklar (Ali Haydar'ın Tertibu's-Sunûf'u dışında) aşağıda görüleceği gibi Kübeysî'nin 1977 yılında yazmış olduğu eserde göstermiş olduğu dipnotların aynısıdır:

— Kâşânî, 7/71;
— Hallâf, Abdulvehhab, Ahkâmü'l-Vakf, Mısır, 1951, s.43;
— en-Necefî, 2/234;
— İbn-i Miftah, 3/459;
— İbn-i Hazm, 9/320 vd.;
— Derdîr, 4/98;
— İbn-i Kudâme, 6/527;
— el-Kübeysî, I/320 vd.

Aynı konuda Kübeysî'nin kaynakları ise şunlardır (Bkz.: C.I/320-321):

— Akâmü'l-Vakf, Abdulvehhab Hallâf, 43;
— Şerhü'l-Kebir, 4/98;
— el-Muğnî bî-Hamiş eş-Şerh, 6/528 (Akgündüz'ün eserinde basım hatası olarak 527 olarak gösterilmiştir);
— el-Muhallebî li-İbn-i Hazm, 9/330 (Yine Akgündüz'ün eserinde matbaa hatası olarak 320 diye gösterilmiştir);
— Hidâyetü'l-Enâm, 2/234;
— el Bedâyi, 7/171;
— el Minhâcü'l-Muhtar, 3/459

Hayret verici bir benzerlikle, bazı yerlerde Akgündüz'ün herhangi bir konuda göstermekte olduğu referanslar Kübeysî'nin aynı hususta göstermiş olduğu referansların aynısıdır ve burada Kübeysî'den de hiç söz edilmemektedir. Misal olarak her iki eserin şu sayfalarına bakılabilir.

Akgündüz		Kübeysî	
S.	dipnot	C.S.	dipnot
37	60	I/ 79	2
47	125	I/159	2
138	136	I/379	1 ve 2
186	401	I/459,1 ve	I/458,3
187	406	I/462,2 ve	I/463,1

Sayın AKGÜNDÜZ ile KÜBEYSÎ'nin Kitaplarının Bazı Dipnot Benzerliklerine İlişkin Liste:

AKGÜNDÜZ		KÜBEYSÎ		AÇIKLAMA
Sayfa	dipnot	Cilt/Sayfa	dipnot	
11	29	1/ 23	1	
11	30	1/ 24	2	Aynısı
12	33	1/ 25	1	
12	34	1/ 27	1	
17	55	1/ 99	1	
20	72	1/109	1	
21	80	1/122	2	Aynısı
28	2	1/146-147	4 ve 1	
37	60	1/79	2	Aynısı
38	71	1/ 88	1	
42	91	1/ 76	4	Aynısı
46	121	1/160	2	Aynısı
47	122	1/160	3 ve 4	Aynısı
47	125	1/159	2	Aynısı
94	437	1/227	1	Aynısı
111	535	1/217	1	
118	24	1/321	4	
118	25	1/320	1,8,6,4	
118	25	1/321	2,3	
118	26	1/322-323	1	
120	37a	1/331	1,2,3	Aynısı
121	39	1/333	1	
121	42	1/329	3	
122	51	1/334	4 ve 5	
124	64	1/340	2	
124	64	1/341	1	
125	65	1/339	1	
127	73	1/352	1	
127	77	1/353	1,2,3,4	Aynısı
130	98	1/358	1	
133	113	1/385	1,2,3	
134	118	1/390	1,2,4,5	
138	136	1/379	1,2	Aynısı
146	185	1/375	3,4	
151	213	1/380	1,2	
168	300	1/396	1,3	
169	302	1/398	1	Aynısı
175	341	1/404	2	
176	347	1/408	1	Aynısı
180	362	1/417	1	Aynısı
180	361	1/415	2,3	
182	376	1/441	1	
183	379	1/446	3	
183	379	1/447	1,2,3,4,5	
183	381	1/449	2	Aynısı
184	388	1/431	1,2	
184	338	1/430	1,2	
185	395	1/455	2,3,4,5,6,8	
186	400	1/457	4	
186	402	1/459	3	
186	401	1/459	1	Aynısı
186	401	1/458	3	Aynısı
187	406	1/462	2	Aynısı
187	406	1/463	1	Aynısı
187	407	1/463	2	
190	426	1/269	1	
191	429	1/277	2	
191	429	1/276	1	

194	449	1/298	2	
194	451	1/300	2	
196	465	1/302	1,2,3	
196	465	1/303	2	
195	454	1/301	1	
194	450	1/300	2,3	Aynısı

NOT: Açıklama kısmında "Aynısı"diye gösterdiğimiz dip notların bazısında KUBEYSÎ'den söz edilmemektedir.

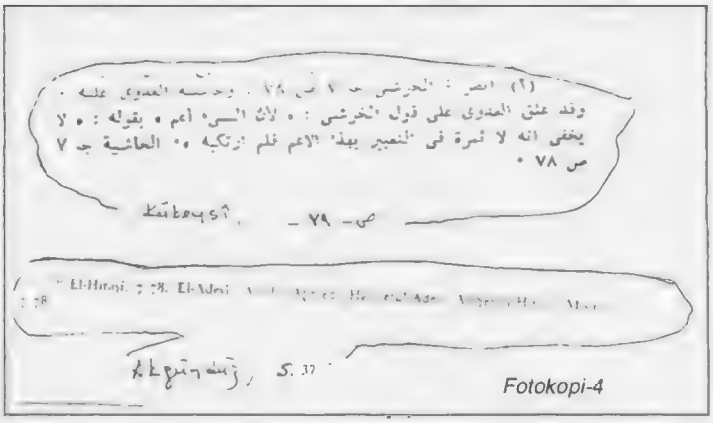

Fotokopi-4

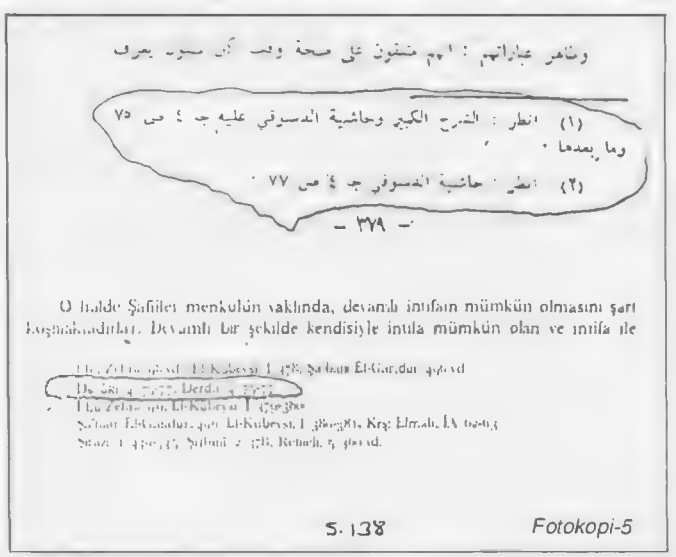

Fotokopi-5

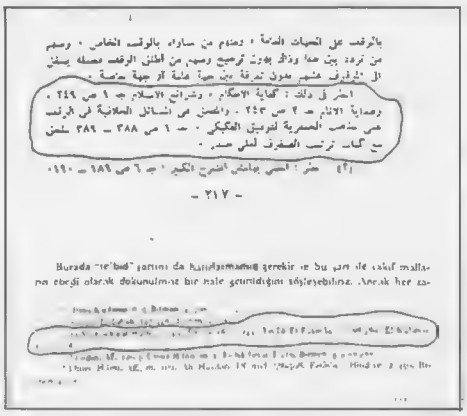

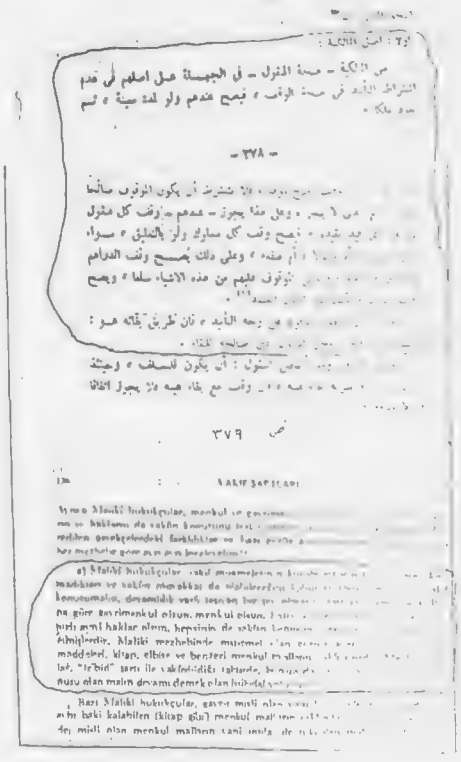

Fotokopi-7

Yalnız şunu da belirtelim, ki, sayın Akgündüz, Yediyıldız'ın dipnot olarak gösterdiği bir kaynağa atıf yaparken bu referansı aynı yazardan naklettiğini belirtmektedir (Bkz:S.137, dipnot: 134).

c-) Metin bakımından: Sayın Akgündüz'ün 1988'de yayımlanan eserinin Kübeysî'nin 1977'de yayımlanan eseriyle benzerlik arzettiği diğer bir husus ise; Akgündüz'ün eserini okuduğumuzda, yer yer "tercüme bir eserle mi karşı karşıyayım?" diye bir hisse kapılmamak mümkün değildir. Misal olarak her iki eserden yaptığımız bazı alıntılarda bu durum çok belirgin bir şekilde görülmektedir. (Bkz. Fotokopi No: 7, 8 ve 9).

II- Osmanlı Tatbikatı meselesi:

Sayın Akgündüz, eserinin adından anlaşıldığı kadarıyla, vakıf müessesesinin Osmanlılar'daki tatbikatına açıklık getirdiği iddiasındadır. Halbuki, eserin muhteviyatına bakıldığında, yazarın Osmanlı'daki vakıf tatbikatını tam olarak izah etmekten ziyade, vakıflarla ilgili Osmanlı dönemine ait risale, kitap, vesika vb. her-türlü belge ve kaynaklarda, eline geçen bilgileri irdelemeden olduğu gibi aktardığı kanaatindeyiz. Aşağıdaki hususlar bu kanaatımızı pekiştirmektedir.

1- Vakıf hukuku açısında, kölenin efendisinden izin alarak vakıf kurabilmesi, hukukî olarak kapıkulları için geçerli değil iken, bazı Osmanlı vakıf hukukçuları tarafından ileri sürülen [1] ve örnek olarak da Darüssaade Ağaları'nın te'sis ettikleri vakıfları göstermeleri hatalı bir değerlendirme iken, sayın Akgündüz'ün bunu bir nas gibi tartışmasız olarak doğru kabul edip tekrarlaması[2] tipik bir misaldir. Eğer ki sayın Akgündüz, eski İslam hukukçularının ve Osmanlı vakıf hukukçularının kurmuş oldukları bir nazari vakıf hukukunun yanı sıra Osmanlı döneminde te'sis edilen vakıflarla ilgili belgeleri ve vakfiyeleri incelemiş olsaydı bu hataya düşmezdi; çünkü, Osmanlı Devleti'nde tasarrufun da bulunan mirî araziyi vakfetmek isteyen herkes ister kul asıllı, isterse hür asıllı olsun padişahtan izin almak zorundaydı[3]. Kul asıllıların (Darüs-

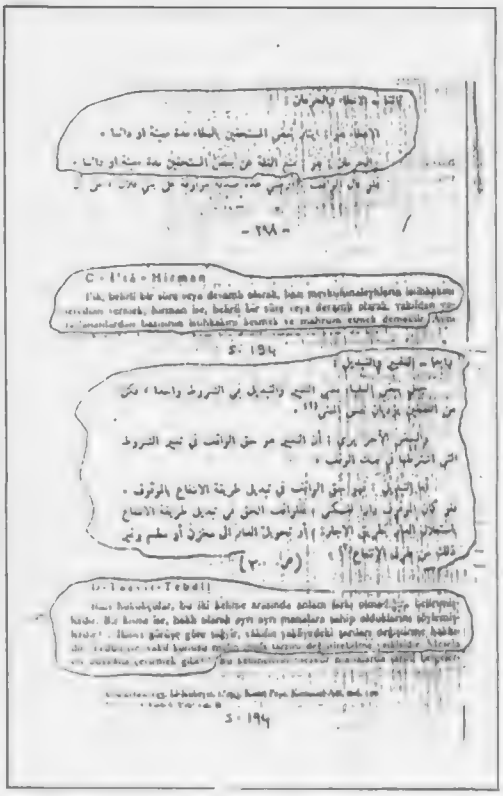

Fotokopi-8

saade Ağaları gibi) vakıf kurmak için padişahtan izin aldıkları iddiası bu yanlış değerlendirmeden kaynaklanmaktadır.

2- Sayın Akgündüz, Osmanlı'ların vakıflarla ilgili tatbikatı hakkında, eline geçen belgelere göre bir takım hükümler verirken, (biraz aceleyle olsa gerek) bir sonraki sayfada aynı hususta kullandığı diğer bir belgeye istinaden kendisinin verdiği hükümler birbiriyle çelişmektedir. Meselâ, 284. sayfada Rebiülevvel 1251/1835'te "vilâyet merkezlerindeki Muaccelât nâzırları ilga ve yerine Evkâf müdürleri tayin olundu" derken, bır sonraki sayfada (s. 285) da 7 Eylül 1906 (18 Şaban 1324) tarihli taşra evkâf memurlarının imtihân ve intihabları hakkındaki nizamnâmeye dayanarak, "vilâyetlerde ise nezâretin birinci, ikinci ve üçüncü sınıf muhasebecilikleri ve evkâf müdürleri ile kaza evkâf memurları ve benzeri teşkilâtlar kuruldu" demektedir.

Şimdi, sayın yazar 284. sayfada taşrada kurulduğunu beyan ettiği evkâf müdürlüklerini 285. sayfadaki ifadesiyle 1906 yılında yeni kurulmuş gösteriyor[4]. Böylece vilâyetlerde evkâf müdürlüklerinin hangi tarihte kurulduğunu öğrenmiş oluyor muyuz acaba?

3- Keza yazar, 18 C.ula 1327/7 Haziran 1909 tarihli bir irâde-i seniyyeye istinaden "belediyelerde evkâf muhasebecilikleri kurulduğunu (s.285) belirtmektedir. Halbuki bir başka araştırmacı 1872-1876 yılları arasında tutulmuş olan dört adet muhasebe kaydına dayanarak, sayın Akgündüz'ün belirttiği tarihten çok önce belediyelerde evkâf muhasebeciliklerinin tesis edildiğini belirtmektedir.[5]

4- Yazar bazı yerlerde yakalayabileceği önemli hususları, biraz aceleyle olsa gerek, sürekli kaçırmaktadır. Misâl olarak, vakıf akarlarının işletme şekillerini araştırırken "icâre-i tavile" hususunda şöyle demektedir: "... icâre-i tavile (ki icâreteynin benzeridir ve aslıdır)" (s.360); bir sonraki sayfada, "...icâre-i tavile, icâreteynin tâ kendisidir. Bütün Osmanlı tatbikatında da durum böyledir. Hatta 1280/1863 tarihli Evkâf Nizamnamesi icâreteynle ilgili hükümleri icâre-i tavile başlığı altında zikretmiştir" (s.361).

Şimdi, alıntı yaptığımız bu satırlarda, 360. sayfada icâre-i tavileyi icâreteynin benzeri ve aslı olarak gören yazar, 361. sayfada ise, icâre-i tavilenin icâreteynin tâ kendisi olduğunu kabul ederek, bir önceki sayfada söylediklerıyle çelişkiye düşmektedir. Halbuki sayın yazar, yazdıklarını tekrar kontrol etmiş olsaydı bu çelişkili ifadeleri bırakıp, icâre-i tavilenin icâreteyninin tâ kendisi olduğunu tereddütsüz olarak ifade edebilirdi.

5- Osmanlı tatbikatındaki vakıf müessesesine açıklık getirdiğini, en azından kitabının başlığından anlaşıldığı kadarıyla, belirten yazar, teorik vakıf hukukuna istinaden, "vâkıf Müslüman da olsa, zımmî de olsa kiliselere, havralara, bunların her çeşit ihtiyaçlarına, Tevrat, İncil gibi diğer mukaddes kitaplara yapılan vakıflar geçersizdir. Zira bunlar İslâma göre masiyet sayılır"(169), demektedir. Halbuki Osmanlı'daki vakıf tatbikatına ilişkin belgelere baktığımızda kilise ve manastırlara da vakıf yapıldığı ve yapılan bu vakıfların kadılarca tasdik edildiği görülmektedir. Meselâ, Sivas Şer'iyye sicilleri'ne kayıtlı iki zımmî vakfının biri Kudüs'teki bir kiliseye ve diğeri de Dürzi Dağı'ndaki Meryem Ana hayrına bina olunan bir manastır için te'sis edilmiştir[6].

6- Yazar, her ne hikmetse, "Osmanlı Devleti'nin faizi uyguladığını söylemek mümkün değildir" (159) demektedir ve vakıf paralarının işletilmesi hususunda ana kaynaklarda üç işletme şekli olduğunu; birincisi, mudarebe şirketi usulu; ikincisi, fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi usulu ve üçüncüsü de Osmanlı tatbikatındaki "muamele-i şeriyye (is-

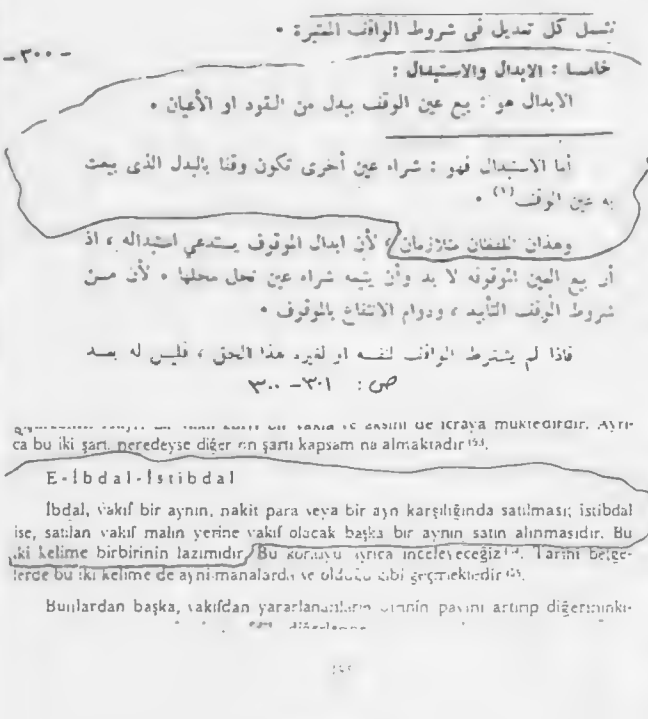

Fotokopi-9

tirbah)" usullerinin mevcut olduğunu belirtmektedir.

Halbuki Osmanlı'daki tatbikatta ilk iki usulun pek uygulama alanı bulmadığı ve hemen hemen tüm vakfiyelerde "muamele-i şeriyye (istirbah)" usulune müraacaat edildiği görülmektedir. Mesela, ver vâkıf, vakfettiği paralarının işletilmesi hususunda şöyle demektedir:"...meblâğ-ı merkum her sene onbir buçuk hesabı üzere yedi mütevelli ile muamele-i şeriyye ile ale vechi'l-helâl istirbah ve istiğlâl olunup, her re's-i senede tecdid-i muamele eyleyup, aynıyla esedî kuruş verüp esedî kuruş ala..."[7]

Diyelim ki, sayın yazar bunu "faiz" olarak kabul etmiyor. O halde, Doç.Dr. Akgündüz Osmanlı dönemi vakfiye ve vakıflara ait vesikalarda "faiz" tabirinin de kullanıldığı şu belgeleri acaba nasıl yorumlayacaktır? Örneğin;

18 Eylül 1726 (20 Muharrem 1139) tarihli bir vakfiyede, "...mütevelli Halil b. Ahmet Efendi ma'rifetiyle faiz nizamıyla istirbah olunup hasıl olan nemasından..."[8] diye devam ederken; vakfiyelere ait bir muhasebe defterinde de, "...250 kuruş nakid akçenin faizi onu onbir hesabıyla muhasebeleri görüldükte..."[9] denilmektedir. Diğer bir belgede de, "...irbah olunan mebalığın faizi 392 kuruş..." olduğu[10] belirtilmektedir.

7- Yukarıda belirttiğimiz gibi, sayın Akgündüz'ün, "İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi" diye attığı başlıkla, ilk bakışta belgelere dayalı bir çalışma gibi görünen bu eserin muhteviyatına bakıldığında, yazarın İslâm hukukçularının teorik olarak ortaya koymuş oldukları vakıf hukukunu irdelemeden olduğu gibi aktardığı görülmektedir. Misâl olarak;

Yazar vakıfları gayelerine (vakıftan yararlananlar ve gelirlerin dağılımı bakımından) ikiye ayırmaktadır. "Hayrî" ve "Zürrî" vakıflar olarak. Bu tür gruplandırma teorik vakıf hukukuna göre yapılan eski bir gruplandırma şeklidir. Halbuki, Osmanlı devrinde tesis edilen vakfiyelere baktığımızda, bu iki gruplandırma şekli bütün vakıfları kapsamıyor. Meselâ, bir vakfın gelirlerinin yarısı toplumun veya dini bir müessesenin birtakım ihtiyaçlarına tahsis edilmişken, bir kısım gelirler veya vakfın gelir fazlasının da vakıf kurucusunun aile bireylerine tahsis edilen vakıflar vardır. Peki, sayın yazar bu tür vakıfları, kendi yapmış olduğu tasnife göre, hangi tür vakıflardan addetmesi gerekir? Böyle bir vakfa "Hayrî" veya "Zürrî" diyebilir mi?

Halbuki sayın yazar, ele aldığı belgeleri iyice tetkik edip ve son zamanlarda yapılmış olan çalışmaları gözönüne almış olsaydı, vakıfları gayelerine göre üçe ayırmak, yani "Hayrî Vakıf", "Zürrî Vakıf" ve "Yarı Zürrî (yarı ailevî) Vakıf" diye gruplandırmayı ihmal etmezdi. Ayrıca, yazarın başvurduğu tetkikler arasında Bahaeddin Yediyıldız tarafından böyle bir tasnif de yapılmıştır[11]. Yani bilinmeyen bir tasnif sistemi de değildir.

8- Bir başka husus ise, yazar yine klâsik vakıf hukukçularının tasnifine göre, vakfedilen malların ve mülklerin (özellikle gayrimenkullerin) hususiyetine göre, vakıfları ikiye ayırmaktadır (s.131).

a- Sahih vakıflar, Osmanlı arazi rejimine göre, bir vakfın akarlarını teşkil eden gelir kaynakları vakıf kurucusunun mülkü veya malı iken vakfedilen vakıf türüdür.

b- Gayri sahih vakıflar (tahsisat kabilinden veya irsadî vakıflar da denir): Çıplak (kuru) mülkiyeti devlete ait olan (mirîye ait) araziler üzerinde te'sis edilen vakıflara denir.

Halbuki, Osmanlı döneminde tesis edilen vakıfların vakfiyelerine baktığımızda, bu iki tasnif sisteminin bütün vakıfları ihtiva etmediği görülmektedir. Örneğin, bir kısım vakıfların akarlarının bir kısmını mirî araziler oluştururken; bir kısmının da Osmanlı arazi rejimine ve hukukuna göre, ferdî mülke konu olabilen bağ, bahçe, dükkân han, hamam, para vs. gibi mülkler ve mallar olduğu görülmektedir. O halde, sayın yazar bu tür vakıfları hangi kategori altına alacaktır? Bu tür vakıflara "sahih vakıflar" veya "irsadî vakıflar" diyemez.

İşte, sayın Akgündüz Osmanlı devrinden kalan vakıflara ait vesikaları ve vakfiyeleri acele etmeksizin tetkik etmiş olsaydı, bu tür vakıfları "yarı sahih-yarı irsadî vakıf" olarak değerlendirir ve buna göre, vakfedilen mallar ve mülkler açısından vakıfları üç gruba ayırabilirdi.

Böylece, Fuat Köprülü'nün belirttiği gibi, vakıf müessesesinin hukukî mahiyetinin iyice anlaşılabilmesi için eski İslâm hukukçularının kurmuş oldukları teorik sistemleri araştırmak yeterli değildir. Bunun yanında bir realite olan, bu müessesenin "tarihî tekâmül prosesünü" kavramak da gerekir[12].

[1] "...mine'l -kadım Devlet-i Aliyye'de Darüssaadeti'ş-Şerîfe Ağalığı mesned-i alisiyle şerefyâb olup, selâtîn-i izâm hazerâtının adeta azâd kabul etmez bendegânından bulunan zevât-ı kirâmın vakıfları bu kabildendir.
Zevât-ı müşarün ileyhimin ale'l-umum vakfiyelerinde kendülerinin icrayı vakfa taraf-ı eşref-i mülükâneden me'zun buyurdukları tahrir olunmasının sebebi işbu meseleden zahir ve nümâyan olur". Bkz. *Ömer Hilmi, Ahkâmü'l-Evkâf*, İstanbul, 1307, s.17

[2] "...bütün İslâm hukukçularına göre, hürriyet vâkıfta bulunması lazım gelen bir vasıftır. Buna göre, kölelerin yaptıkları vakıflar sahih değildir. Bu hükmün tek istisnası, efendisi tarafından izin verilmesi halinde, ona vekaleten kölenin yaptığı vakıftır. Böyle izin verildiği takdirde, zilyedi olduğu mal efendisinin olup, ona vekaleten vakfedeceğinden, vakıf muamelesi geçerli olur. Osmanlı Devleti'nde Darüssaade Ağalığı payesiyle şereflendirilip, padişahın azad kabul etmez kullarından olan şahısların yaptığı vakıflar bu kabildendir. Vakfiyelerinde me'zun oldukları belirtilmiştir". Bkz., Ahmet Akgündüz. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s.121

[3] Kısaca, mirî araziye veya devlete ait başka herhangi bir mülke tasarruf edip de, bu mülkü vakfetmek isteyen herkes, ister hür asıllı ister ise kul asıllı (Kapukulu) olsun, tasarruf etmekte olduğu mülkü vakfetmek için padişahtan izin talep etmiştir veya padişahtan izin aldığını vakfiyesinde belirtilmiştir. Bkz.. 1040 tarihli Veziriâzam Hüsrev Paşa Vakfı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), Def.No: 747/449/299; Evail-i sefer 1035 tarihli Darüssaade Ağası İsmail Ağa b. Mehmet Vakfı, VGMA., Def.No: (Kasa Mahfuz, 136), 51/5/257; Evâsıt-ı R.evvel 1044 tarihli Müderris Hamza Efendi b. Halil Vakfı, VGMA., Def.No: 589/290.

[4] Yediyıldız ise, 1837'de taşrada Evkâf Müdürlüklerinin kurulduğu belirtmektedir. Bkz., "Vakıf" *İA.*, C. 13. s.163

[5] Saim Savaş, 16. Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zaviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonksiyonları Hakkında Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 170, dipnot: 130

[6] Saim Savaş, "18. Asrın Sonlarında Sivas'ta Kurulan Vakıflar Hakkında Bazı Bilgiler", *Revak*, Sivas, 1990, s.58-65.

[7] Bkz., Evaili R. evvel 1086, Edirne, Sabikan Bostancıbaşı Sinan Paşa b. Ahmet Ağa Vakfı, VGMA., Def.No:743/56/66

[8] Bkz., 20 Muharrem 1139, Niğde, Hamidiyye (Mehmet Arif Efendi) Vakfı, VGMA., Def.No: 590/242/199

[9] Bkz., VGMA., Def. No: 578/268

[10] Bkz., VGMA., Def.No: 1828/9/68

[11] Bkz., Bahaeddin Yediyıldız, "18. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, 15 (Ankara 1982), s.29.

[12] Bkz., Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *İslâm ve Türk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*,, İstanbul, 1983, s.313.

Macarca, Türkiye Yolculuk Kitapları

Sıradan bir Macar, ülkesinin içinde gezerken dahi yanında harita, broşür, kitap bulundurur. Büyük kentlerdeki taksi şoförlerinde istisnasız harita vardır. Bir adresi bilmiyorsa, ona buna sormak yerine açar, bakar. Dolayısıyla Macarlarda aranılan yeri, bilinmesi gereken şeyi öğrenmek sözünü ettiğimiz harita, broşür ve kitaplarla gerçekleşir. Macar insanı uluslararası yola çıkacaksa öylesi basılı malzemeye daha çok ilgi gösterir.

Macaristan'da uzun süre Türkiye'yle ilgili yolculuk yayınlarının yokluğu yaşandı. Yabancı dil bilenler başka dillerde yazılmış malzemeden yararlanırken bilmeyenler hep bir arayış içinde oldular. 1980-1984 arasında Budapeşte'de 16-26 Mart tarihlerinde açılan "Utazas" adlı turizm reklâm fuarında Macar halkının Türk tanıtım malzemesine duyduğu ilgi ve baskı sonunda Macarca yaptığımız dört sayfalık teksiri almak için kuyruklar oluşmuştu.

Artık Türkiye'yi yazılı tanıtan turizm kitapçıklarını Budapeşte büyükelçiliğimizden isteyenlere "Yok!" dediğimiz ya da herhangi bir dilde rastgele bir broşür verdiğimiz günler gerilerde kaldı. Çünkü Kültür ve Turizm Bakanlığımızın Macarca broşürü bile var. Ancak Macarların "Binbir yüzlü Türkiye" dedikleri ülkemizi tanımalarına broşürler bir yana, kitaplar yetmemektedir. İlgi büyük, şimdiye dek de yıldan yıla arttı. Aşağıdaki kitap bu merak ve ilginin bir sonucudur.

CEMİL ÖZTÜRK

Békési B. István *Törökország* [Türkiye] Budapest: Panoráma, 1983, 550 s., resimli

Bu kitaptan önce, 1975'de basılmış "Türkiye Yolculukları" adlı bir kitap, on beş bin basılıp bitmişti.[1] 345 sayfalık o eski yol kılavuzu kitabı da işe yarıyordu; amá eksiklikleri vardı ve Türkiye'nin gezilecek görülecek her yerini kapsamıyordu. Belki biraz da eksikleri nedeniyle yeniden basılmadı. Békési B. István'ın Türkiye adlı kitabında Fehér Géza, Niederhauser Emil, Dr. Probáld Ferenc lektör olarak çalışmışlar. Bu nedenle kusur bulmak güç. Yine Türkiye'nin iktisadî durumunu, konunun uzmanı Dr. Probáld Ferenc yazmış. Ayrıca yedi kişilik bir fotoğrafçılar topluluğu ve haritacılardan yararlanılmış. Dolayısıyla kitap çok ciddî bir çalışma ve emek ürünü.

Kitabın sunuluş yazısında "Türkiye'nin adı bile Macarlar için fantaziye kanat açışın başlangıcıdır. Türk sözü ise kökleri çok eski geçmişte ve derinde olan tarihsel ilişkileri düşündürür. Macar turist için Türkiye'nin bir başka çekiciliği de her ülkede bulunmayan kendine has görüntüsüdür.

Asya'yla Avrupa'nın kucaklaştığı bu Akdeniz havzasının doğu ucu, aralıksız buraya gelen ulusların yol açtığı olayların da sahnesiydi. Pek çok ulustan kalan yerüstündeki eserlere, yeraltından kazılarla çıkarılanlar da eklenince, sekiz dokuz bin yıllık bir geçmiş gözler önüne serilmektedir ki bu dünyanın her köşesinde bulunmamaktadır" diye yazılmakta.

1848'de Kossuth'un maiyetinde Türkiye'ye sığınmışken 1867'de Macaristan'a geri dönen yüzbaşı Pap János, İstanbul'u bir eşi daha olmayan güzellikte bir tablo olarak niteliyor. Paris de güzel; ancak orada Boğaziçi yok. Londra akla gelebilir, onu da bir bakışta kavrayamazsınız; çünkü konumu İstanbul'a benzemez. Tepelere kurulmuş İstanbul nereden bakarsanız hep karşınızdadır. Alphonse de Lamartin, Pierre Loti ondan söz eden enfes yazılar yazdılar; bir bölümü mazi oldu. Dolayısıyla 1001 Gece masallarının ekzotik havası, Macarların deyişiyle "büyüleyicilik" İstanbul ve Türkiye'de vardır da, yeryüzünün başka köşelerinde bulunmamaktadır.

Törökország "Türkiye" adlı kitabın, nelerden ve kimlerden yararlanılarak hazırlandığı belirtilmiyor. Önsözü izleyen 123 sayfalık bölümde Türkiye'nin coğrafyası, ilk yerleşimlerden başlayarak tarih, gelip geçmiş uygarlıklar, yönetimler, dünden bugüne iktisadî durumumuz, uygarlık ve kültürümüz, sanatımız 1983 yılına dek açık, seçik özetlenmekte.

Türkiye'ye hangi araçlarla nasıl ulaşılacağı, giriş kapılarında yapılması gerekenler, gümrük mevzuatı, İstanbul'da ve ülke içinde hangi ulaşım araçlarından nasıl yararlanılacağı, Türk parası, alışveriş, barınma ve yeme içme olanakları, bayramlar ve tatil günleri, Türk dili, Macarca-Türkçe küçük bir sözlük üzerinde durulan konulardan

Yarısı ön, yarısı son kapak içine yerleştirilmiş Türkiye haritası çok kullanışlı. Ayrıca kitabın sonunda 24 sayfalık bir harita ve kent planları bölümü var. Türkiye'nin ulaşım ağı ve diğer gerekli bilgiler bölge bölge bu haritalarda yer alıyor. Edirne, İstanbul, Bursa, Ankara, Konya kentlerinin merkez plan ya da haritaları, yollarda dil bilmeyenlerden adres sorup sıkıntıya girmektense bunlara bakarak gidilecek yere varmak bakımından herhalde çok gerekli.

Türkiye adlı kılavuz kitabının beş yerinde sekizer yapraklık kümeler halinde, toplam 133 ak-kara resim bulunuyor. Sayfa sayısının dışında tutulan bu resimler kalın kağıda çok net olarak basılmış. Topkapı Sarayı, Ayasofya benzeri yapılarla Troya, Efes benzeri ören yerlerinin ve antik kentlerin planlarının konulmuş olması buraları gezecekler için büyük kolaylık. Bütün bunlar kitabı daha ilginç ve kullanılışlı kılan öğeler.

Avrupa bölümü: Trakya diye başlayan yol kılavuzunda bu bölgemiz; Kapıkule'den Edirne'ye, Edirne, Kentin Tarihi, Edirne'de görülecekler, E-5 Karayolunda, Edirne'den İstanbul'a, E-5 Karayolunda İpsala'dan Tekirdağ'a, Kentin Tarihi, Tekirdağ'ın ilginçliği -II. Rákóczi müzesi nedeniyle-, Tekirdağ'dan İstanbul'a başlıkları altında 22 sayfada tanıtılıyor.

Türkiye adlı kitapta İstanbul 114 sayfalık ayrı bir bölüm. Özelliği, güzelliği, ilginçliği olan herhangi bir konu, olay, yer pek kapsam dışı bırakılmıyor. Kalmışsa onu belki biz de bilmiyoruz.

Kitapta III. bölüm Marmara denizinin güney kıyılarına, IV. bölüm, Ege bölgesine, V. Akdeniz, VI. Orta Anadolu, VII. Karadeniz bölgesi, VIII. de Doğu ve Güneydoğu bölgelerine ayrılmıştır. Adım adım Türkiye diyebileceğimiz kitaptan, Macar turistlerin yurdumuzla ilgili, ne tür bilgiler edindiğinin bir örneği olması bakımından eserin son konusu, Kahramanmaraş ilimizle ilgili yazılanları, aslına uygun biçimde aktarıyoruz.

Kahramanmaraş ili

Bu il, Kayseri'nin Güneydoğu köşesine bitişik, yüksek konumlu ve dağlık yüzey şekillidir. Yüzölçümünün yaklaşık üçte ikisi,

Akdeniz bölgesinin sınırlarında kalır. Buna rağmen ikliminde karasal özellik hâkimdir. 2300-3000 m. yükseklikteki Orta Toros dağları il yüzeyini baştan sona aşarlar; bunları da vadi ve ovalar bölerler. En büyükleri olan Elbistan ovasının yüksekliği de 1000 metreyi aşar. Üç yönden Kayseri, Gaziantep, ve Adana'den gelen karayolları Kahramanmaraş il merkezinde birleşir. Adana'ya uzaklık karayoluyla 188 km. dir. İlin tüm nüfusu, 743.400 olup bunun 178.000'i merkezde yaşar[2]. İl yüzölçümünün yalnız % 17'si ekilebilir nitelikte, % 23'ü de ormanlıktır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olup sanayi önemsizdir. Buna karşılık demir ve bakır eliçiliğinin çok büyük ve eski bir geçmişi olup bugün de adamakıllı gelişmiştir.

Kahramanmaraş kenti, 2300 metre yükseklikteki Ahır dağının güney eteğinde, 570 m. yükseklikte kurulmuştur. Tarihi geriye doğru en eski kültürlere çıkar. Çiviyazılı Asur metinlerinde Kahramanmaraş'taki yerleşimin adı Maraksi diye belirtilmektedir ve büyük olasılıkla burayı Hititler kurmuştur. Yine Babil İmparatorluğunun sınırları buraya uzanmıştır. Pers, Roma, Bizans, Arap egemenlikleri altında kaldıktan sonra, XI. yüzyılda Selçuklular geldiler. XIV.-XVI. yüzyıllar arasında burada Dulkadiroğulları hüküm sürdüler. Kentin adını Maraş'a Araplar çevirdi. 1515'de Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı. 1839-1841 arasında, on sekiz ay İbrahim Paşa'nın Mısır ordusu işgalinde kaldı. I. Dünya Savaşı'nın ardından 1919'da İngiliz işgalini Fransızlar izledi. Kent halkı bunlara karşı yiğitçe direndi ve 1922 Şubatının 11'inde kurtuldu. 1923'te il oldu. Kentin adı, Kurtuluş Savaşında halkının gösterdiği yiğitlik nedeniyle, 1973 Şubatının 7'sinde o zamana kadar Maraş'ken Kahramanmaraş'a çevrildi. O tarihten beri basılan haritalarla kitaplarda ve resmî yazılarda böyle geçmektedir.

Kahramanmaraş'ın görülecek yerleri arasında ilginci, güney tarafında bir tepeye yerleşmiş olan kaledir. Tahminlere göre temellerini M.Ö. VIII. yüzyılda Hititler atmışlardır. Sonraki dönemlerde sayısız onarım görüp genişletilmiştir. Bu kaleyi Kanunî de onartmış ve içine bir de cami yaptırmıştır.

1.60 metre enindeki duvarların çevrelediği alan 60X128 metre büyüklüktedir. Kalenin girişini koruyan taş aslan İstanbul Arkeoloji müzesine götürülmüştür. Sur içinde 1936'da yapılmış bir anıt, park ve bir turistik kuruluş vardır.

Kent merkezinde, il meclisi binası önündeki alana komşu duran Ulucami 1496'da Dulkadir hanedanı egemenliği sırasında yapılmıştır. Sayısız onarımla değiştiğinden eski görüntüsü kalmamıştır.

[1] Szabó-Pap Lóránt, *Törökországi Utazások*, Budapest: Panoráma, 1975.
[2] Nüfusla ilgili veriler 1980 sayımına göredir.

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, (Cep Üniversitesi) İstanbul 1991.

Prof.Dr. Taner Timur, 1971 yılında yayınlanan ve bir hayli ilgi ve yankı uyandıran *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946* adlı çalışmasının devamı niteliğindeki kitabını okuyucuların dikkatine sunmuş bulunuyor. Prof. Timur, bu iki çalışma arasında yer alan *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979), *Osmanlı Kimliği* (1986) ve *Osmanlı Çalışmaları* (1989) adlı özgün ve dikkate değer çalışmalarıyla da tarih ve siyaset bilimi alanındaki katkılarını sürdürmüştü.

Çok Partili Hayata Geçiş, özellikle içinde bulunduğumuz dönemde, yakın geçmişi olduğu kadar, geleceği anlamak açısından gerçek bir katkı niteliğinde. Çalışma, "*Türk Demokrasisi*"nin oluşumunu ve gelişimini, uluslararası konjonktür, siyasal ideoloji ve sosyo-ekonomik yapı çerçevesinde bütünsel olarak irdelemeyi ve anlamayı amaçlayan çerçevesinde bütünsel olarak irdelemeyi ve anlamayı amaçlayan bir nitelik taşıyor. Kitapta tartışmaya açılan en önemli sorun, kanımca -belki biraz kaba çizgilerle- DP hareketinin, egemen sınıfların çalışan sınıfları da peşine takarak "demokratik bir devrim"i mi gerçekleştirdiği, yoksa dışardan dayatılan bir çerçeve içerisinde DP'nin ideolojisi ve politikalarıyla CHP'nin yerini mi aldığı şeklinde ortaya konabilir.

Taner Timur kitabında, 1940-1950 yıllarında yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel olayların düğüm noktalarını, deyim yerinde ise "karmaşık yumaklarını" göstermeğe ve çözümlemeye çalışıyor. DP'yi doğuran toplumsal evrimi ve bu partinin dünya görüşünü inceledikten sonra, "Öyle sanıyorum ki!..." diyor, "Yönetici zümre *içinden*, yönetici zümrenin kısmî *işbirliğiyle* yönetici zümreye *karşı* başlayan bu hareket çeşitli toplumsal sınıfların desteğiyle adım adım gelişmiştir." (s.31) Bu gelişmeyi açıklayabilmek için de DP'nin kuruluş koşullarını iç ve dış dinamikleriyle gözler önüne seriyor.

Belirleyici olan dış dinamikler bağlamında "nükleer silâh ve dolar üstünlüğünü" elinde tutan ABD'nin dünya politikasının gerek ideolojik gerekse iktisadî ve askerî örgütlenmelerde ifadesini bulan siyasal yönlerinin ortak paydası *antikomünizm* karşısında Türkiye'deki evrimi açıklamaya çalışıyor. Bu konuda Taner Timur'un yargısı, "...iktidar ve muhalefet partileri, Sovyet politikası ne olursa olsun Amerikancı bir politikada anlaşmışlardır" (s.50) şeklinde ortaya çıkıyor.

Taner Timur'un bu dikkate değer çalışmasının, bir başka özelliği de, politikacıların demeçlerinden gazete haberlerine, Meclis zabıtlarından Hükûmet programlarına ve yasal, yönetsel düzenlemelere kadar çok geniş bir alanda titiz bir araştırma yapmış olması ve genellemelerini yadsınamayacak somut verilere dayandırmış bulunmasıdır.

Prof. Timur, çalışmasının değerlendirme bölümünde, siyasal rejimler tarihindeki örneklerin, çok partili hayatla demokrasinin her zaman aynı şey anlamına gelmediğine işaret ettikten sonra, Türk deneyinin bu örnekler arasında sayılıp sayılamayacağını sorguluyor. Soruna iki plânda yanıt aranabileceğine dikkat çeken Prof. Timur, şu iki soruyu gündeme getiriyor:

1. "Türk deneyinde, hukukî-siyasal düzeyde bir demokrasinin 'asgari müşterekleri' sayabileceğimiz ilkeler gerçekleşmiş midir?"
2. "Türkiye'de çok partili hayata geçiş, toplumsal güçlerin gelişimi (üretim biçiminin evrimi) açısından bir 'demokratik devrim' sayılabilir mi?"

Bu sorulara yazarın önerdiği yanıtların ne olduğunu okuyucunun merakına terk ederek, Taner Timur'un "Türk Demokrasisi"ne ilişkin değerlendirmesini buraya alabiliriz: "Türk toplumsal gelişme düzeyi, 'Moskof düşmanlığı'na dayanan bir tarihî miras bağlamında, 'soğuk savaş' koşullarıyla bütünleşince ortaya 'Türk Demokrasisi' çıkmıştır." (s.113)

Prof.Dr. Taner Timur'un pek çok emek ve düşünce ürünü olan bu önemli çalışması, yakın geçmişe ve geleceğe ilişkin olarak kafalarımızın bir hayli karışık olduğu bir dönemde dikkatle okunmaya, tartışılmaya değer!

tarih
VE
toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

KÜLTÜR GEZİLERİ

Doç.Dr. M. İHSAN TUNAY
1-2 Haziran 1991 Cumartesi/Pazar
Assos - Truva
8 Haziran 1991 Cumartesi
Enez
22-30 Haziran 1991
Rodos

FARUK PEKİN
20-30 Haziran 1991
Karadeniz-Doğu Anadolu-Nemrut
Hatuşaş-Amasya-Trabzon-Ani-Van-Hasankeyf-Midyat-Mardin-Urfa

Başvuru: FEST SEYAHAT ACENTASI
Tel: 158 25 73 / 158 25 89 Fax: 1158 87 32

İstanbul'un kalburüstü kişileri

İsmail Canbolat Bey'in valiliği döneminde, Febus fotoğrafhanesinde gerçekleştirilen bu fotoğraftaki kişiler, imza ile de bu anı belgesini değerlendirmişler.

OTURANLAR (soldan itibaren): Askerî Müze Müdürü Ahmet Muhtar Paşa (ünlü İstanbul yazarı Sermet Muhtar Alus'un babası), Azmi Bey, Bedri Bey (Şehremini: Belediye Başkanı), Vali İsmail Canbolat Bey, Doktor Süleyman Nûman Paşa, Prof.Dr. Besim Ömer Paşa (Akalın), Ömer Fuat Bey.

AYAKTAKİLER (soldan itibaren) Rıfat Bey, Ahmet Hakkı Bey, Müze Müdürü Halil Edhem Bey (Eldem), Kemal Ömer Bey, Salih Arif Bey (Galatasaray Müdürü), Cevat Bey, Ahmet İhsan Bey (Tokgöz), SERVETİFÜNUN Mecmuası sahibi, Ruscuklu Hakkı Bey, Bahriyeli Ali Sami Bey (İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü, ressam Ali Sami Boyar).